

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Університет Гуманістичних та природничих наук
імені Яна Кохановського в Кельце
Лодзинський університет
Севастопольський міський гуманітарний університет

Міжнародний Інтеграційний проект для студентів, магістрантів і аспірантів

ШКОЛА ВІДКРИТОГО РОЗУМУ – SZKOŁA OTWARTEGO UMYŚLU

Том 1

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ МІФИ ТА
УПЕРЕДЖЕННЯ В НАУЦІ, ОСВІТІ ТА
СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ**

Матеріали I-го та II-го міжнародних семінарів

Kielce – Chęciny, 2-7 września 2008
Кам'янець-Подільський, 25-30 травня 2009

Кам'янець-Подільський
«Аксіома»
2009

УДК 398.22:008
ББК 63.5+82.000
Е 88

Рецензенти:

Лабашук Михайло – доктор філологічних наук, професор Лодзинського університету;

Федьков Олександр – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Наукові керівники проекту:

Волковинський Олександр – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри слов'янської філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Лещак Олег – доктор філологічних наук, професор Університету імені Яна Кохановського в Кельце

Стефаньски Ришард – кандидат філософських наук, заступник декана у справах студентських і навчальних факультету управління та адміністрування Університету імені Яна Кохановського в Кельце

*Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
(протокол № 9 від 24.09.2009 р.)*

Е 88 **Етнокультурні міфи та упередження в науці, освіті та суспільному житті.** – Том 1 : матеріали I-го та II-го міжнародних семінарів у межах постійного Міжнародного Інтеграційного проекту для студентів, магістрантів і аспірантів «Школа відкритого розуму» (Kielce – Chęciny, 2-7 września 2008; Кам'янець-Подільський, 25-30 травня 2009). – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 232 с.

ISBN

До збірника увійшли матеріали двох тематично споріднених семінарів, які пройшли випробування в палких дискусіях та обговореннях. Для публікації відібрано праці, що мають характер і перспективи методологічних досліджень та торкаються загальних і конкретних проблем вивчення етнокультурних міфів й упереджень в сучасних науці, освіті, суспільному житті.

УДК
ББК

ISBN

© Автор статетей, 2009
© «Аксіома», видання, 2009

Міжнародний Інтеграційний проект для студентів, магістрантів і аспірантів «Школа відкритого розуму»

У відповідності до угоди між Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка та Гуманістично-Природничим Університетом імені Яна Кохановського в Кельце (Польща) передбачено реалізацію спільного Міжнародного Інтеграційного проекту для студентів, магістрантів і аспірантів «Школа Відкритого Розуму».

Здійснення цього проекту розпочалося в вересні 2008 року, коли делегація студентів, магістрантів, аспірантів та докторантів Кам'янець-Подільського національного університету відвідала м. Кельце. Учасники делегації брали активну участь у роботі I-го міжнародного інтеграційного семінару для студентів, аспірантів та докторантів «Етнокультурні міфи та упередження в науці, освіті та суспільному житті», який відбувся 2-7 вересня 2008 року. До когорти молодих науковців з університетів-ініціаторів проекту також приєдналися окремі представники Львівського національного університету імені Івана Франка та Севастопольського міського гуманітарного університету.

У травні 2009 року проводився II-й міжнародний інтеграційний семінар для студентів, магістрантів і аспірантів «Етнокультурні міфи та упередження в науці, освіті та суспільному житті». До його роботи, окрім студентів, магістрантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Гуманістично-Природничого Університету імені Яна Кохановського в Кельце також долучилися молодіжні делегації Севастопольського міського гуманітарного університету та Лодзинського університету (Польща).

Ці дві події довели життєдайність двосторонньої угоди між Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка та Гуманістично-Природничим Університетом імені Яна Кохановського в Кельце щодо інтенсифікації співпраці задля формування молодіжної інтелектуальної еліти. Було закладено певні традиції, у відповідності до яких постійними стали дворазові щорічні проведення наукових заходів у межах проекту «Школа Відкритого Розуму»: у травні – в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, у вересні – в Гуманістично-Природничому Університеті імені Яна Кохановського в Кельце.

Головна мета проекту «Школа Відкритого Розуму» – інтелектуальне виховання майбутніх вчених, діячів освіти та культури, формування політичних постатей майбутнього, формування свідомих громадян суспільства.

Заходи, що відбулися та відбуватимуться в межах проекту «Школа Відкритого Розуму», покликані сприяти інтернаціональній згуртованості сучасної молоді, розбудові суспільства без кордонів.

Робочими мовами в межах проекту «Школа Відкритого Розуму» визнано українську, польську, російську.

За підсумками роботи двох тематично споріднених семінарів планується видання наукових збірників, які складатимуться з кращих матеріалів, що пройшли випробування в палких дискусіях та обговореннях.

Реалізація проекту відбувається за підтримки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, студентського профкому Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, виконавчого комітету Кам'янець-Подільської міської ради, Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, Кам'янець-Подільської міської друкарні, Гмуаністично-Природничого Університету імені Яна Кохановського в Кельце, Адміністрації Свентокшиського воєводства, органів міського самоврядування міст Сташува та Хенціни, Лодзинського університету та інших установ й організацій.

В перспективних планах розвитку проекту «Школа Відкритого Розуму» передбачено розширення кола учасників насамперед за участі представників різних вузів Росії, Словаччини, Чехії та інших країн.

Олександр Волковинський

O wadze interdyscyplinarnej i transkulturowej dysputy Zamiast wprowadzenia

XX wiek powszechnie jest uważany za wiek rewolucji naukowo-technologicznej, a co za tym idzie – cywilizacyjnego przewrotu informacyjnego i informatycznego. Pod koniec wieku w najbardziej ekonomicznie rozwiniętych krajach nastąpiło przejście od cywilizacji rzeczy do cywilizacji informacji. Zaczęło się kształtować informacyjne społeczeństwo. Stopniowo na naszych oczach informacja z narzędzia poznania i środka regulacji stosunków międzyludzkich staje się celem samym w sobie, końcowym produktem i najbardziej pożądanym towarem. Niezmiernie wzrosła ilość komunikatów informacyjnych, za którą już nie nadąża współczesny człowiek. Internet rozrasta się niewspółmiernie do ludzkich możliwości. Ekstensywne metody monitorowania, opracowania i osvajania informacji przestały być efektywne.

Jeszcze jedną charakterystyczną cechą czasów, w których żyjemy, jest specjalizacja oraz analizym wiedzy, czyli parcelowanie i rozdrobnienie informacji, a także zawężenie zainteresowań do bardzo szczegółowych kwestii i wąsko specjalistycznych problemów. Specjalista od psychologii ekologicznej nie ma o czym gadać z fachowcem w dziedzinie psychologii pracy lub psychologii religii, językoznawca fonetyka nie odnajduje wspólnego języka ze swoim kolegą od składni lub słowotwórstwa, badacze myśli politycznej czy nauki o prawie unikają dyskusji z politologiem, badającym PR czy znawcą filozofii polityki, ponieważ ich warsztaty naukowe są zbyt od siebie oddalone. Przejście z metajęzyka jednej dyscypliny na metajęzyk innej nawet w ramach jednej i tej samej nauki wymaga specjalistycznych badań i ogromnego wysiłku intelektualnego, nie mówiąc już o dogadaniu się przedstawicieli różnych nauk, różnych szkół naukowych, nurtów metodologicznych czy kierunków filozoficznych. Spory w wąskim kole fachowców przeistaczają się w rytuały magiczne, natomiast spotkania w trochę szerszym gronie zamieniają się w rozmowę «ślepego z głuchoniemym» – zbyt daleko zabrnęliśmy w specjalizacji swych dyscyplin.

Wreszcie ostatnia ważna cecha poznania naukowego w dzisiejszej epoce to populizacja (upotocznienie) i wywodząca się z niej mitologizacja wiedzy. Ogrom różnorodnych informacji oraz wykroczenie informacji naukowej poza obszar stricte poznawczej działalności w świat dyskursu publicznego prowadzi do tego, że zbyt często (jeśli nie zawsze) posługujemy się informacją naukową «na skrót», powierzchownie, nie zgłębiając wątków, nie analizując argumentów i nie weryfikując dowodów. To z kolei wywołuje do życia fenomen stereotypu, a nawet i mitu, w tym naukowego.

Wszystko to stawia przed współczesnym człowiekiem myślącym nowe zadania związane jednocześnie z syntezą wiedzy oraz z jej demitologizacją. «Różnorodność danych rozmaitych dyscyplin wymusza zastosowanie podejścia systemowego z jego interdyscyplinarnym językiem», pisał w jednej ze swoich prac Ś.P. Profesor Andrzej Wierciński (1930-2003), twórca polskiej szkoły antropologii ogólnej. Poszukiwanie takiego języka i takiego podejścia – to prawdziwe wezwanie dla nowego pokolenia naukowców. Najbardziej pożyteczną receptą na główne informacyjne «choroby» 21 wieku naszym zdaniem jest otwarta i nieskrępowana interdyscyplinarna dyskusja na zasadach pluralizmu i konstruktywnego pragmatyzmu.

Idea interdyscyplinarnej dysputy została w Kielcach zainicjowana przez Profesora A. Wiercińskiego, który wychodził z założenia, że aby w adekwatny sposób opisać fenomen (*peculiarity*) istoty ludzkiej, potrzebna jest nam wiedza obejmująca swym zasięgiem cały wachlarz dziedzin (od nauk biologicznych, poprzez ścisłe, humanistyczne, społeczne, teologię w końcu sztukę).

Pierwszą kielecką inicjatywą Profesora Wiercińskiego było zorganizowanie w 1995 r. na Wydziale Zarządzania i Administracji Wyższej Szkoły Pedagogicznej (obecnie Uniwersytet Jana Kochanowskiego) Interdyscyplinarnego Seminarium dla Studentów i Pracowników Naukowych (dzisiaj nosi ono Jego imię), w ramach którego przedstawiciele różnych dziedzin wiedzy mogli/mogą wymieniać się swoją wiedzą, rozszerzać wzajemne horyzonty oraz inicjować kreatywność, a wszystko to po to, by pojąć specyfikę ludzkiej natury. Spotkania odbywały przez cały okres roku akademickiego z częstotliwością co dwa tygodnie.

Już w tym samym 1995 r. Profesor Wierciński zorganizował pierwszą interdyscyplinarną konferencję poświęconą sytuacji jednostki i społeczeństwa wobec zagrożeń cywilizacyjnych. Do tej pory udało się zorganizować trzynaście konferencji, czternasta jest w przygotowaniu.

W przedsięwzięciach ty Profesorowi Wiercińskiego pomagali jego asystenci a następnie adiunkci Ryszard Stefański oraz Adam Zamojski.

Pokłosiem tych inicjatyw było rocznik «The Peculiarity on Man».

Drugim źródłem interdyscyplinarnego systemowego badania ludzkiego doświadczenia były przeprowadzane w latach 1989-1997 w Uniwersytecie Tarnopolskim Konferencje Naukowo-Metodologiczne organizowane przez Laboratorium Badań Sławistycznych i Metodologicznych. Właśnie wskutek tych interdyscyplinarnych poczynań w Tarnopolu powstało czasopismo *Studia Methodologica*.

W październiku 1999 r. po raz pierwszy na wspomnianym wyżej seminarium Prof. Wiercińskiego pojawił się organizator tarnopolskich konferencji i redaktor *Studia Methodologica* ukraiński naukowiec Profesor

Oleg Leszczak – dopiero co zatrudniony w kieleckiej uczelni. Zaproponował on połączenie idei porozumienia ponaddiscyplinarnego z ideą ponadkulturowej integracji. I tak oto od 2002 r. rokrocznie w Sewastopolu ten interdyscyplinarny zespół poszerzony o reprezentantów różnych dziedzin wiedzy z Ukrainy i Rosji, spotyka się na stałym Metodologicznym Sympozjum pod ogólnym tytułem: «Podmiot i przedmiot poznania humanistycznego».

Na jednym z takich spotkań pojawił się Pan Docent Oleksandr Wołkowiński z Uniwersytetu Narodowego w Kamieńcu Podolskim. Idea i sposób jej realizacji (wystąpienia mogą trwać nawet parę godzin, a słuchacz w każdej chwili ma prawo zadać pytanie) tak mu się spodobał, że w roku następnym udał się do Polski na letnie Colloquium podsumowujące całoroczny dorobek Interdyscyplinarnego Seminarium dla Studentów i Pracowników Naukowych a następnie przyczynił się do dołączenia się kamienieckich naukowców do inicjatywy Sympozjum Metodologicznego.

Poczynione zostały też starania, aby podpisać umowę o współpracy między Uniwersytetem Jana Kochanowskiego a Narodowym Uniwersytetem w Kamieńcu Podolskim im. I. Ogieńki, co ostatecznie udało się sfinalizować wiosną 2009 r.

Nową wartością wypływającą ze współpracy między tymi dwoma ośrodkami miała być integracja środowiska akademickiego Polski, Ukrainy i Rosji, ze szczególnym zwróceniem uwagi na wymianę młodzieży. W tym celu powołano do życia Projekt Międzynarodowego Seminarium Integracyjnego dla Studentów i Doktorantów z zakresu nauk humanistycznych i społecznych – SZKOŁĘ OTWARTEGO UMYŚLU.

We wrześniu 2008 r. młodzież z uniwersytetów w Kamieńcu Podolskim, Sewastopolu oraz Kielcach spotkała się w Chełcinach k. Kielc na pierwszej konferencji z cyklu: *MITY I UPREDZENIA ETNOKULTUROWE W NAUCE, EDUKACJI I ŻYCIU SPOŁECZNYM*. W ciągu 6 dni wygłoszono 26 referatów, dyskutowano na ich temat, poznawać się wzajemnie i dobrze bawiono. Choć posługiwano się trzema różnymi językami (podjęto zobowiązanie, iż nie będzie się używać języka angielskiego), to problemów z komunikacją między Słowianami raczej nie było. W maju w Kamieńcu Podolskim miała miejsce druga część tego spotkania, w którym dodatkowo brała również udział młodzież z Uniwersytetu Łódzkiego. Trwała ona również 6 dni i wygłoszono na niej 21 referatów.

Niniejsza publikacja jest właśnie pokłosiem realizacji projektu: SZKOŁA OTWARTEGO UMYŚLU. Zamysłem organizatorów jest to, by rokrocznie spotykać się cyklicznie we wrześniu w Polsce, w maju zaś na Ukrainie (formuła jest otwarta – czekamy na propozycje z innych miast i krajów) i aby rokrocznie ukazywała się zbiorcza publikacja dokumentująca ten dorobek.

Kończąc chcielibyśmy gorąco podziękować wszystkim tym, bez których organizacja tej idei byłaby niemożliwa, albo bardzo, bardzo utrudniona. Dziękujemy Panu Marszałkowi Województwa Świętokrzyskiego Adamowi Jarubasowi za objęcie patronatem i wsparcie finansowe naszej inicjatywy, za to samo dziękujemy Burmistrzom Staszowa i Chęcina, za sponsoring – Samorząd Studencki Uniwersytetu Jana Kochanowskiego oraz Kieleckie Kopalnie Surowców Mineralnych, za wsparcie w postaci wolnego wstępu do muzeów – dyrekcje Muzeum Narodowego w Kielcach, Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Ostrowcu-Swiętokrzyskim,

Największe podziękowania należą się Rektorom obydwu Uczelni, które zainicjowały Projekt – Pani Profesor Reginie Renz oraz Panu Profesorowi Oleksandrowi Zawalniukowi za wsparcie i wiarę w powodzenie tego Projektu., a także władzom Uniwersytetu Łódzkiego oraz Miejskiego Uniwersytetu Humanistycznego w Sewastopolu za umożliwienie swoim studentom wzięcia udziału w obu spotkaniach naukowo-integracyjnych.

Na koniec chcielibyśmy wspomnieć ciepłymi słowy naszego kolegę, wybitnego bibliofila i znanego kieleckiego księgarza Andrzeja Metzgera, który udzielił organizatorom tego Projektu dużego wsparcia na pierwszym, najtrudniejszym etapie jego powstawania. Niestety, nie ma już go z nami, ale o jego życzliwości i pomocy zawsze będziemy pamiętać.

Oleg Leszczak
Ryszard Stefański

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ PROBLEMY OGÓLNE

*Mateusz Kowalski
(UJK w Kielcach, Polska)*

O PODSTAWACH POZNANIA HISTORYCZNEGO (MIĘDZY HISTORIA A MITEM CZASU Z RELACJONISTYCZNO-ANTROPOCENTRYCZNEGO PUNKTU WIDZENIA)

*Żyjemy w epoce recentywizmu, w której
głównym bohaterem jest rzeczywistość
wirtualna. Obiektywnie istnieję ja sam, a
wszystko inne jest moją chwilową, wirtualną
rzeczywistością.*

Józef Bańka

Nie sposób przejść do objaśnienia charakteru poznania historycznego bez rozwikłania i objaśnienia kwestii fundamentalnej, którą jest ontologiczna natura czasu. Czas, w moim przekonaniu, tkwi u podstaw historycznego poznania, a ponadto – co będę starał się udowodnić w niniejszym artykule – determinuje jego charakter. Jednakże powyższe stwierdzenie wymaga metodologicznego sprecyzowania «pojęcia» (potocznie używając tego sformułowania) czasu, jako przedmiotu moich badań. Nie można bowiem dopuścić w działalności naukowej do operowania pojęciami przeniesionymi z działalności potocznej. Mowa tu zwłaszcza o wyobrażeniu przeszłości, teraźniejszości i przyszłości – kluczowych dla historii jako nauki.

Jest też rzeczą jasną, że pojęcie czasu funkcjonuje w wielu aspektach ludzkiej działalności – wspominałem jak dotąd o pojęciu potocznym i naukowym, choć i nawet w tym obrębie możemy mówić o różnych jego wyobrażeniach: *czas jako wstęga, rzeka, czas płynący (upływający), czas jako zamykający się okrąg, czas uciekający i stracony* (działalność potoczna); *czas biologiczny, fizyczny, kosmologiczny, cybernetyczny, czas gramatyczny* itd. (nauka); *czas akcji, czas w muzyce, czas w dramacie* (działalność oscylująca na granicy sztuki i nauki); *czas stworzenia i końca świata* (religia).

Moim założeniem jest jednak objaśnienie metodologicznej koncepcji czasu, a zatem oscylującej pomiędzy filozofią a nauką. Stąd też na początku chciałbym pokrótce (i wybiórczo) przedstawić kilka skrajnych poglądów

filozoficznych na temat istoty czasu, które – w moim przekonaniu – pozwolą wyraźniej zarysować prezentowany przeze mnie relacjonistyczno-antropocentryczny punkt widzenia.

§1. Ogólne uwagi o ontologicznych koncepcjach czasu(ów)

Bez względu na to, co kryłoby się pod «pojęciem» czasu, można orzekać o jego ontologicznej istocie przynajmniej z dwóch, bardzo ogólnie rozumianych punktów widzenia. Są nimi obiektywizm i antropocentryzm.

Pierwsze – obiektywistyczne ujęcie ontologiczne – znane jest już filozofii starożytnej. Wiąże się choćby z platońską koncepcją czasu jako poruszającego się według liczby obrazu niezmiennej i atemporalnej wieczności, przedstawionej w *Timajosie* [Platon; 1951]. Warty uwagi jest fakt, że tak rozumiany czas jest spójnym elementem filozoficznego systemu Platona, którego centralnym problemem jest wzajemny stosunek pomiędzy aczasowym i niezmiennym światem idei a światem poznawanym za pośrednictwem ludzkiej zmysłowości. Jak trafnie zauważył M. Heller tak przedstawiony problem czasu «(...) pozostaje uwikłany w samą osnowę tego stosunku» [Heller, s. 36]. Idee z racji swej natury zawsze pozostają niezmiennie i wieczne. W związku z tym w żadnej mierze nie może odnosić się do nich pojęcie czasu, zakładające zmianę oraz stawanie się. Platoński Demiurg, tworząc wszechświat (jako coś zmiennego i niebędącego wiecznym), stworzył zarazem czas – ruchomy obraz wieczności trwający w jedności.

Problem czasu stał się jednym z zagadnień *Fizyki* Arystotelesa. Czas jest tu ściśle związany z koncepcją aktu i możliwości, a przede wszystkim z wynikającą z niej koncepcją ruchu oraz pojęciem zmiany. Jak twierdzi Stagiryta – zmiana jest warunkiem istnienia czasu, bowiem bez poczucia zmiany nie byłoby możliwe odczuwanie jego upływu. Jeśli zaś chodzi o stosunek czasu do ruchu, należy stwierdzić, że ruch (w rozumieniu Arystotelesa) nie może istnieć poza rzeczami. Ruch kojarzy się tu z ogólnie pojmowaną zmianą ilościową i jakościową oraz ze zmianą położenia obiektu w przestrzeni. Czas definiowany przez Arystotelesa jako ilość ruchu ze względu na *przed* i *po* wiąże się ściśle z ilościowym aspektem ruchu, «(...) niejako odmierza on ruch, ale odmierza przez różnicowanie części ruchu, które są «przed» i które są «po»» [tamże, s. 49].

Jedną z najsłynniejszych w dziejach nowożytnej filozofii, skrajnie obiektywistycznych koncepcji czasu zaproponował angielski fizyk, filozof i matematyk Isaac Newton. W swoim opus magnum *Philosophie naturalis principia mathematica* z roku 1687 rozwinął teorię absolutnego czasu i przestrzeni. Wedle założeń Newtona jedynym prawdziwym czasem jest czas absolutny i matematyczny, który zostaje przeciwstawiony czasowi pozornemu i potocznemu, będącemu miarą tego pierwszego: «Absolutny,

prawdziwy i matematyczny czas, sam z siebie i z własnej natury, płynie równomiernie bez względu na cokolwiek zewnętrznego i inaczej nazywa się «trwaniem»; względny, pozorny i potocznie rozumiany czas jest pewnego rodzaju zmysłową i zewnętrzną (niezależnie od tego, czy jest dokładny czy nierównomierny) miarą trwania za pośrednictwem ruchu; jest on powszechnie używany zamiast prawdziwego czasu; taką miarą jest np. godzina, dzień, miesiąc, rok» [Newton, s. 6].

Bez echa nie przeminęła także opozycyjna wobec myśli Newtona – mimo że również pozostająca w duchu obiektywizmu – relacyjna teoria czasu i przestrzeni G. W. Leibniza. Zdaniem niemieckiego filozofa zarówno czas jak i przestrzeń nie mogą mieć charakteru absolutnego (co postulował Newton). Postulat absolutności obu tych kategorii wiązałby się bowiem z brakiem jakiegokolwiek różnicy pomiędzy chwilami «należącymi» do tak rozumianego czasu oraz z pewną homogenizacją, ujednoczeniem miejsc w absolutnej przestrzeni. Powyższe stanowisko ma także swoje wytłumaczenie teologiczne. Leibniz zadaje pytanie o to, w jaki sposób, w tak ukształtowanej czasowej i przestrzennej «przeczywistości» – sprzed boskiego aktu stworzenia – nie zawierającej (a może raczej nie wyodrębniającej) konkretnych miejsc i zdarzeń (absolutna przestrzeń i czas byłyby w jego opinii puste), Bóg miałby wybrać konkretną chwilę oraz miejsce dla stworzenia świata.

Aby uniknąć tej konsekwencji właściwe jest, zdaniem Leibniza, wprowadzenie pojęcia względności pomiędzy zdarzeniami lokowanymi w czasie i przestrzeni. Leibniz pojmował przestrzeń jako porządek współlistnienia rzeczy. Czas natomiast był w jego opinii porządkiem ich następstwa [Por. Leibniz, s. 336]. Zdaniem Hellera: «O ile według Newtona, przestrzeń i czas mają status rzeczy, o tyle według Leibniza, należy im przypisać charakter własności rzeczy» [Heller, s. 107]. Idąc tym tokiem myślenia można stwierdzić, że obiektywistyczna koncepcja Newtona miałaby charakter raczej fenomenalistyczny, pojmujący czas i przestrzeń w kategoriach rzeczy. Leibniz natomiast skłania się, w mojej opinii, ku rozumieniu metafizycznemu (W powyższym rozumowaniu nawiązuję do typologii kierunków ontologicznych O. Leszczaka, którą autor objaśnia m in. W [zob. Leszczak 2001]), gdzie obie obiektywne kategorie abstrahuje się ze wzajemnego ustosunkowania, w jakim pozostają ze sobą przedmioty.

Wiek XX przyniósł ze sobą donośną koncepcję teoretyczno-fizyczną, która w bardzo istotny sposób wpłynęła na myślenie o kategoriach czasu i przestrzeni, w związku z czym należy wspomnieć na jej temat kilka słów. Mowa tu rzecz jasna o szczególnej i ogólnej teorii względności Alberta Einsteina z 1905 roku. Niniejsze koncepcje wprowadziły nowy, rewolucyjny wobec klasycznych koncepcji fizyki, pogląd na istotę

fundamentalnych pojęć czasu i przestrzeni. Klasyczna fizyka, u której podstaw leżała mechanika, traktowała czas i przestrzeń jako pojęcia absolutne i niezależne od obserwatora (wystarczy przypomnieć przybliżone już pokrótce poglądy Newtona). Einstein zmienił ogólnie panujące przekonanie fizyków jakoby czas absolutny «płynął» w obrębie całego wszechświata a odległości przestrzenne byłyby rzekomo niezmiennie. Stwierdził ponadto, że wszelkie różnice czasowe pomiędzy zdarzeniami oraz odległości przestrzenne są zależne od układu odniesienia – w tym od obserwatora. Ten nowy punkt widzenia rzucił cień na wcześniejsze, klasyczne metody pomiaru czasu oraz odległości w przestrzeni.

Elementem łączącym przybliżone tu teorie jest obiektywistyczne pojmowanie czasu. Czas stanowi tu bowiem kategorią pozapodmiotową, właściwą zewnętrznej rzeczywistości – rozumianej bardzo ogólnie – bądź to jako pierwiastek tkwiący w zmieniających się rzeczach (realizm Arystotelesa), jako stworzony przez Demiurga obraz wiecznego świata idei (platoński idealizm), czy też jako czynnik porządkujący elementy zewnętrznej rzeczywistości (metafizyka Leibniza), albo rzecz (fenomenalizm Newtona).

Obiektywistycznym ujęciom czasu przeciwstawiają się szeroko rozumiane koncepcje antropocentryczne, traktujące czas jako kategorię (czy też pojęcie) konstytuowaną w psychice (a mówiąc bardziej ogólnie w sferze umysłowej) podmiotu.

Jednym z najsłynniejszych ujęć filozoficznych mówiących o podmiotowej naturze czasu jest niewątpliwie estetyka transcendentalna Immanuela Kanta. Tu czas jak i przestrzeń pojmuje się jako aprioryczne kategorie leżące u podstaw doświadczenia empirycznego. Zdaniem Kanta: «Czas nie jest czymś, co by istniało samo dla siebie lub też przysługiwało rzeczom jako ich przedmiotowe określenie, co by więc pozostawało po dokonaniu abstrakcji od wszelkich podmiotowych warunków ich unaocznienia. W pierwszym wypadku bowiem byłby on czymś, co bez przedmiotu rzeczywistego byłoby przecież rzeczywiste. W drugim zaś czas – jako określenie lub porządek przysługujący samym rzeczom – nie mógłby wyprzedzać rzeczy jako ich warunek ani w zdaniach syntetycznych być poznany i oglądany *a priori*. Natomiast dochodzi do tego bardzo łatwo, jeżeli czas jest tylko podmiotowym warunkiem, pod którym jedynie mogą się w nas odbywać naoczne oglądania. Gdyż wtedy ta forma zewnętrznej naoczności może być przedstawiona przed przedmiotami, a więc *a priori*» [Kant, s. 83].

W początku wieku XX spotkaliśmy się z niezwykle interesującą kontaminacją dwóch – w znacznej mierze skrajnych – poglądów filozoficznych. Mowa tu o pracy Ernsta Cassirera *O teorii względności Einsteina*. Myśliciel, który kontynuuje w swojej twórczości filozoficznej

koncepcje Kanta, próbuje połączyć transcendentálną estetykę z głównymi założeniami szczególnej i ogólnej teorii względności.

Istotnym ujęciem w ramach antropocentryzmu jest koncepcja czasu proponowana przez A. Bergsona, który za centralny punkt swojej filozofii uznał zdaniem Jankelevitha i Le Roy wewnętrzny akt duchowy [Por. Gadacz, s. 146]. Stąd też w koncepcji Bergsona niezwykle istotnym elementem stało się doświadczenie czasu. Bergson jednakże radykalnie rozróżniał to, co określić można jako czas przeżywany i doświadczany niejako wewnątrzpodmiotowo, indywidualnie od czasu «zewnętrznego», którego pojęcie tworzymy na podstawie ruchu zegarów, kalendarza itp. Prawdziwy czas, w opinii Bergsona, to czas przeżywany przez ludzką świadomość i tylko ten czas można określić trwaniem realnym. Z kolei czas mierzony przez zegary to czas abstrakcyjny i zewnętrzny, słusznie określany przez francuskiego filozofa jako uprzestrzenniony. Jak pisze T. Gadacz trwanie w koncepcji Bergsona «(...) to także świadomość zachowująca tożsamość pomimo zmian. Jest ono odczuwane przez nasze Ja wewnętrzne, głębokie, które doznaje, postanawia i wybiera, i w którym przenikają się stany i zjawiska świadomości, tworząc niepodzielny spłot, jak kolejne frazy muzyki. Trwanie jest najgłębszą rzeczywistością i stanowi najbardziej bezpośrednią z bezpośrednich danych świadomości» [tamże, s. 146]

§2. Od czasu kategoryjnego do czasu pojęciowego (między estetyką a logiką transcendentálną)

Podstawę dla zawartej w niniejszej pracy relacjonistycznej i antropocentrycznej koncepcji czasu stanowi krytyczna filozofia Immanuela Kanta. Jest zatem konieczne dokładniejsze przyjrzenia się głównym założeniom transcendentálnej estetyki i logiki jako nauk o naczelnych zasadach zmysłowości i intelektu *a priori*.

Sądzę, że nie posunę się zbyt daleko uznając za centralne pojęcie ontologii Kanta szeroko rozumiane wzajemne ustosunkowanie (relację) zachodzące między podmiotem poznającym a przedmiotem poznania. Wiadomo także, że w filozofii Kanta nie ma wyraźnej granicy pomiędzy ontologią a teorią poznania. Epistemologia bowiem determinuje tu i określa możliwość orzekania o naturze poznawanej rzeczywistości jako ogóle możliwego doświadczenia. Jak udowadnia Kant, człowiek poznaje rzeczywistość za pośrednictwem dwóch dróg leżących u podstaw jego doświadczenia. Są nimi zmysłowość (czyli zdolność podmiotu do kształtowania wyobrażeń) oraz intelekt (dzięki któremu przedmioty mogą być pomyślane – również jako pojęcia). Na początku estetyki transcendentálnej czytamy: «Bez względu na to, jak i przy pomocy jakich środków poznanie odnosiłoby się do przedmiotów, to przecież sposób, w

jaki odnosi się ono do przedmiotów bezpośrednio i do którego jako środka do celu zmierza wszelkie myślenie – to naoczność [oglądanie] (...) Dochodzi do niej o tyle, o ile przedmiot jest nam dany. To zaś, przynajmniej dla nas ludzi, jest znów tylko dzięki temu możliwe, że przedmiot pobudza w pewien sposób nasz umysł. Zdolność uzyskiwania wyobrażeń (zdolność odbiorczości) w taki sposób, w jaki jesteśmy pobudzani przez podmioty, nazywa się zmysłowością. Za pomocą zmysłowości przeto przedmioty są nam dane i ona tylko dostarcza nam danych naocznych, za pomocą intelektu natomiast są one pomyślane i od niego pochodzą pojęcia» [Kant, s. 73 – 74]. Co istotne, w świetle tejże koncepcji myślenie musi odnosić się (pośrednio lub bezpośrednio) do danych pochodzących z naoczności, ponieważ tylko dzięki niej (dzięki zmysłowości) są nam dane wszelkie przedmioty.

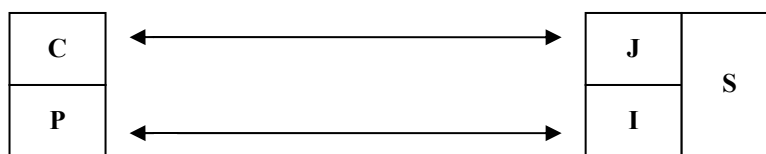
W transcendentalnej nauce o elementach (składającej się z estetyki, abstrahującej od wszystkiego co intelektualne i pojęciowe, oraz logiki, wykluczającej z intelektu to, co zmysłowe i empiryczne) Kant postawił sobie za cel przedstawienie i objaśnienie apriorycznych zasad naoczności i myślenia.

A zatem u podstaw wszelkiej zmysłowości znajdują się dwie, aprioryczne kategorie: czas (będący formą zmysłu wewnętrznego) i przestrzeń (stanowiąca formę zmysłu zewnętrznego). To, co należy zauważyć na wstępie, chcąc objaśnić kategorię czasu, to fakt, że nie jest on pojęciem empirycznym, które byłoby abstrahowane z ludzkiego doświadczenia zmysłowego oraz z innych pojęć mogących rzekomo stanowić fundament dla jego wyprowadzenia. Kant zwraca tu zwłaszcza uwagę na pojęcia następstwa i równoczesności argumentując, że nie mogłyby one pojawić się same w spostrzeżeniu, «(...) gdyby wyobrażenie czasu nie znajdowało się u jego podłoża. Tylko przy tym założeniu można sobie wyobrazić, że niektóre przedmioty znajdują się w jednym i tym samym czasie (równocześnie) lub też w różnych czasach (po sobie)» [tamże, s. 81]. Ponadto czas, jako jedna z dwóch form (modeli) doświadczenia zmysłowego, jest w pewnym sensie nadrzędny w stosunku do kategorii przestrzeni, odnoszącej się jak już wspomniałem do zmysłu zewnętrznego. Czas, który dotyczy zmysłu wewnętrznego warunkuje *a priori* – pośrednio lub bezpośrednio – wszelkie zjawiska w ogóle. Wszelkie bowiem przedstawienia – niezależnie od tego, czy odnoszą się do aspektu zewnętrznego – są za sprawą umysłu konstytuowane wewnątrzpodmiotowo. Jak mówi Kant «(...) ten stan zaś wewnętrzny podlega formalnemu warunkowi wewnętrznej naoczności, a więc czasowi, przez to czas jest warunkiem *a priori* wszelkich zjawisk w ogóle, a mianowicie bezpośrednim warunkiem zjawisk wewnętrznych (naszej duszy) i właśnie przez to pośrednio także zjawisk zewnętrznych» [tamże, s. 84].

Tak więc w transcendentalnej estetyce spotkaliśmy się z kategoriałnym rozumieniem czasu i jest też oczywiste, że dążąc do objaśnienia podstaw poznania historycznego nie możemy wyłącznie do niego się ograniczyć. Kolejnym istotnym punktem tych rozważań jest sposób kształtowania pojęcia czasu. Tu natomiast wchodzi się już w zakres transcendentalnej logiki, w której spotykamy się z apriorycznymi kategoriami ilości, jakości, stosunku oraz modalności. W tym miejscu interesować nas będzie zwłaszcza kategoria ilości i jakości oraz «uogólniająca» je kategoria stosunku (wzajemnej relacji pomiędzy jakością a ilością).

Jak już wspomniałem relacja w filozoficznych rozważaniach Kanta tworzy fundament ontologii. Fakt ten i płynące z niego konsekwencje trafnie opisał O. Leszczak, twierdząc, że: «Podstawą ontologii funkcjonalnej Kanta jest idea jedności doświadczenia, którą osiąga się poprzez wzajemne ustosunkowanie przeżyć zmysłowych i działalności umysłowej. Zatem, kategoria relacji, służąca do skorelowania wszystkich elementów doświadczenia z sobą jest zarazem podstawową kategorią systemotwórczą doświadczenia ludzkiego (...)» [Leszczak 2003, s. 302]. W tym kontekście dywagacja na temat pojęciowej istoty czasu musi rozpocząć się od określenia relacji pomiędzy apriorycznym modelem zmysłowości (kategorią czasu i przestrzeni) a apriorycznym modelem władzy intelektu (ilość, jakość, relacja, modalność). W tej pracy skupimy się tylko na trzech pierwszych kategoriach intelektu, ponieważ to one są przede wszystkim odpowiedzialne za kreowanie wiedzy o obiektach poznania. Kategoria modalności jest ściśle powiązana z tzw. informacją podmiotową, czyli wiedzą o samym podmiocie w jego stosunku do obiektu.

Schematycznie można przedstawić ten stosunek w sposób następujący:

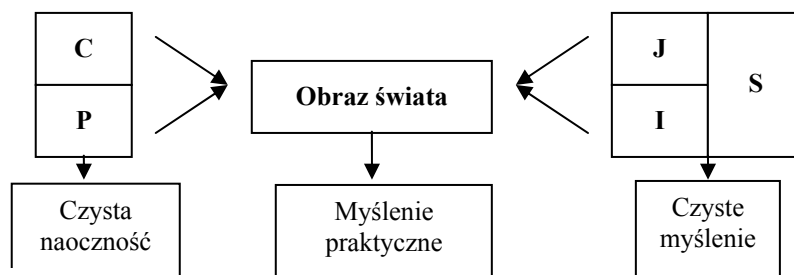

C – czas I – ilość S – stosunek
P – przestrzeń J – jakość

Według powyższych rozważań każde pojęcie (oraz pojęciowe myślenie) może zaistnieć wyłącznie dzięki wzajemnej relacji pomiędzy tym, co dane percepcyjnie, a tym, co konstytuuje, porządkuje i uogólnia te dane w umyśle podmiotu poznającego. Ta kwestia zostaje dogłębnie poruszona w stwierdzeniu Kanta, że żadnego z obu aspektów – mowa o zmysłowości i intelekcie – nie należy przedkładać nad drugi (zresztą – gradacja kategorii jest konsekwentnie zastępowana w filozofii transcendentalnej wzajemnym ustosunkowaniem). «Bez zmysłowości nie

byłby nam dany żaden przedmiot, bez intelektu żaden nie byłby pomyślany. Myśli bez treści naocznej są puste, dane naoczne bez pojęć – ślepe. Jest więc rzeczą konieczną sprawić, by pojęcia nasze stały się zmysłowe (tj. dołączyć do nich przedmiot występujący w naoczności), jak uczynić, by dane naoczne stały się zrozumiałe (tj. podporządkować je pojęciom)» [Kant, s. 99].

Kolejnym krokiem, stanowiącym niejako przejściowy etap między kategoriałnością czasu a jego pojęciowością, będzie wyprowadzenie tego, co można by określić mianem praktycznego myślenia. Wiadomo, że aprioryzm czasu i przestrzeni oraz aprioryzm kategorii logicznych interesują Kanta – z punktu widzenia filozofa objaśniającego metafizykę jako naukę – jako podstawy czystej percepcji i czystego myślenia, które nie mogą występować inaczej, jak tylko *als ob*. Czysta empiria, niezawierająca żadnych danych umysłowych, tak jak czysty intelekt, oczyszczony z naoczności (empirii), nie mogą być dostępne skończonemu podmiotowi. Widoczne jest to również w powyższym cytacie, gdzie Kant wyraźnie daje do zrozumienia, że ludzkie poznanie musi – pośrednio lub bezpośrednio – zawierać oba te dopełniające się aspekty. Stąd wniosek, że w relacji danych pochodzących z percepcji z danymi umysłowymi (ich wzajemnym «przetworzeniem») pojawia się nasz obraz świata oraz myślenie praktyczne, oscylujące pomiędzy czystą percepcją a czystym myśleniem, jako jego granicami zmierzającymi stopniowo w stronę świata rzeczy samych w sobie. Przedstawiony powyżej schemat wymaga więc pewnego uzupełnienia:

Dopiero w tak kształtujących się zasadach ludzkiego poznania (i poprzedzającym je doświadczenia) w percepcyjnym aspekcie praktycznego myślenia możemy ukształtować dwa, w pewnym sensie wtórne, pochodne pojęcia kategoriałne: procesu (związanego z kategorią czasu) oraz substancji (związanego z kategorią przestrzeni). O. Leszczak określa obie kategorie mianem form antycypacji transcendentalnej [Leszczak 2003, s. 302]. Dynamiczne (w terminologii Kanta) pojęcia procesu i substancji opozycyjnie przeciwstawiające się w ramach kategorii relacji w pewnym

sensie uzupełniają matematyczne kategorie ilości i jakości. Pojawia się zatem kolejne epistemologiczne powiązanie: proces – jakość; substancja – ilość. Idąc tym tokiem myślenia pojęcie czasu byłoby relacją dwóch procesów, natomiast pojęcie przestrzeni byłoby uwarunkowane relacją pomiędzy przynajmniej dwiema substancjami.

Relacja pomiędzy dynamicznymi (substancja – proces) a matematycznymi (ilość – jakość) kategoriami antycypacji jeszcze nie zamyka ciągu poznawczego, ponieważ, jak już było powiedziane wyżej, z samych transcendentalnych warunków poznanie nie może być wyprowadzone. O poznaniu możemy mówić dopiero wtedy, gdy kategorie antycypacji umysłowej zazębiają się z danymi zmysłowymi: przede wszystkim z kategoriami czasu (apercepcją wewnętrzną) i przestrzeni (apercepcją zewnętrzną). Najbardziej naturalnym wydaje się być ustanowienie relacji wg linii «kategoria czasu – kategoria jakości – pojęcie procesu». Tak samo logiczne jest powiązanie w ciągu epistemologicznym «kategoria przestrzeni – kategoria ilości – pojęcie substancji». Jednakże w ten sposób powstawałyby wyłącznie «czyste» pojęcia ilościowo rozciągłych w przestrzeni rzeczy oraz zachodzących w czasie jakościowych zmian. «Czystość» ich polegałaby na tym, że takie pojęcia rzeczy byłyby pojęciami o rzeczach **pozbawionych jakiegokolwiek czynności** (byłaby to konkretna pojedyncza rzecz tu i teraz, czyli poza zmianą w czasie), a takie pojęcia zmian byłyby pojęciami o zmianach samych w sobie **poza rzeczami**, w których te zmiany zachodzą lub których dotyczą. Praktyczna wiedza, czyli pojęcia obrazu świata powstają prawdopodobnie poprzez ustanowienie stosunku wzajemności (trzeci człon kantowskiej kategorii relacji) pomiędzy substancją a procesem, a co za tym idzie – wzajemności wg linii:

- «kategorią czasu – kategorią ilości – pojęcie substancji»,
- «kategorią czasu – kategorią jakości – pojęcie substancji»,
- «kategorią czasu – kategorią ilości – pojęcie procesu»

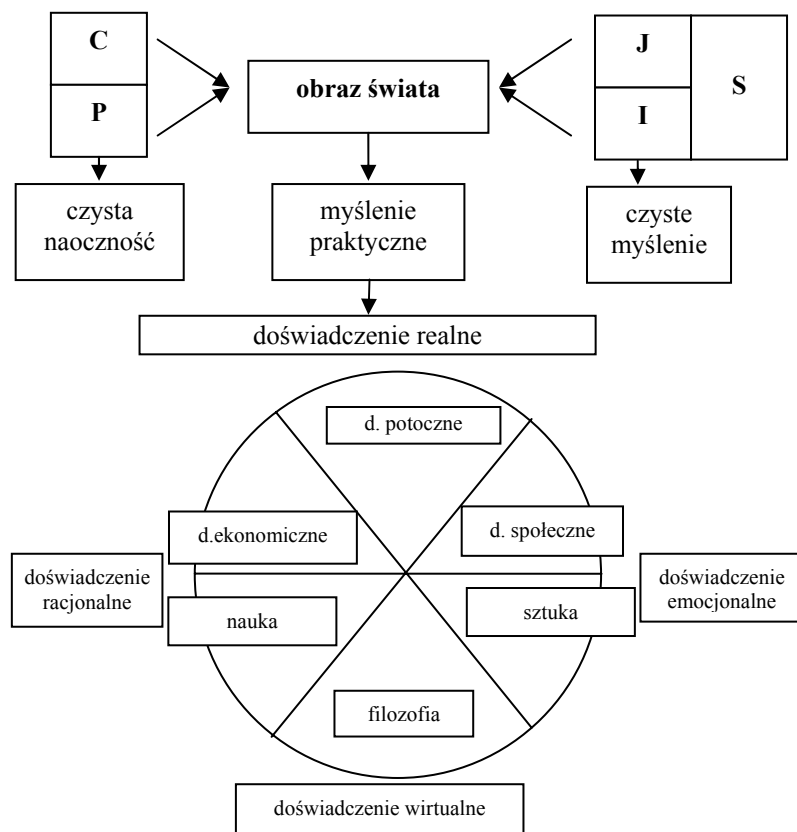
oraz wg linii:

- «kategoria przestrzeni – kategoria jakości – pojęcie procesu»,
- «kategoria przestrzeni – kategoria ilości – pojęcie procesu» i
- «kategoria przestrzeni – kategoria jakości – pojęcie substancji».

W połączeniu z poprzednio rozpatrzonymi «czystymi» relacjami pozwala to nam tworzyć pojęcia rzeczy, znajdujących się w przestrzeni (nie koniecznie ilościowej) i zmieniających się w czasie, oraz pojęcia zmian (nie koniecznie jakościowych), przebiegających w rzeczach znajdujących się w przestrzeni (zarówno ilościowej, jak i jakościowej).

Jednakże praktyczne myślenie musi wiązać się z konkretnymi dziedzinami działalności podmiotu. Na podstawie typologii O. Leszczaka można wyodrębnić sześć sfer ludzkiej działalności, z czego każda oparta jest o konkretną dziedzinę podmiotowego doświadczenia. W myśl tej

koncepcji dziedziny doświadczenia zostały podzielane na: a) realne (doświadczenie ekonomiczne, potoczne i społeczne) bądź wirtualne (nauka, filozofia, sztuka) oraz b) racjonalne (doświadczenie naukowe i ekonomiczne) lub emocjonalne (doświadczenie społeczne, sztuka). Ponadto każdy z wymienionych typów doświadczenia może być rozpatrywany ze względu na aspekt indywidualny bądź ogólny. Mówiąc o pojęciu czasu będzie mnie interesowało skrajne przeciwstawienie pojęcia występującego w doświadczeniu potocznym, od tego, które niejako wtórnie, musi być kształtowane i objaśniane w dziedzinie nauki. Tu zatem możemy rozdzielić oba pojęcia czasu na: właściwe potoczności pragmapojęcie oraz ukształtowane na płaszczyźnie nauki (a także metodologii) pojęcie epistemologiczne. Uzupełniony o ten aspekt schemat zyska następującą kształt:

§3. Mit czy nauka?

(między naukowym a potocznym pojęciem czasu)

Jak pamiętamy z poprzedniego paragrafu, czas kategorialny oraz wiążący się z nim proces (jedna z form transcendentalnej antycypacji) miały mieć charakter jakościowy (wiążąc się z logiczną kategorią jakości). Okazuje się jednak, że w potocznym doświadczeniu czas przybiera raczej charakteru substancjalnego, a zatem ilościowego i «zewnętrznego». Czas kojarzony jest z takimi fizycznymi zjawiskami jak: ciemność, światło (dzień i noc), zmiana położenia cienia zależna od pory dnia (potocznie kojarzonej ze zmianą położenia słońca na horyzoncie), ruch wskazówek zegara bądź dawniej – obecność lub brak piachu w komorach klepsydry itp. To najbardziej potoczne, uprzestrzennione pojęcie czasu określam roboczym terminem czasu ekstrasfenomenalnego. W przeciwieństwie do niego konstytuujemy w swojej świadomości czas intrafenomenalny (wewnętrzny), który posiada już charakter jakościowy i kształtowany jest na bazie następstw akcydensów (zdarzeń). Jego podstawę stanowi pamięć, w której kumulowane są repliki wszelkich akcydensów. Dzięki ich pamięciowo-temporalnemu szeregowaniu możliwe jest ukształtowanie (psycho)logiczne pojęcia następstwa i równoczesności, a w konsekwencji oparte na nim wyobrażenie przeszłości, terażniejszości i przyszłości. Kluczowe dla historii jako nauki pojęcie przeszłości w potocznym doświadczeniu rozumiane jest jako *to, co było*. W różnych kulturach przeszłość może być rozumiana stricte ilościowo – bądź jako to, co «jest za nami» (np. w kulturze europejskiej), bądź to, co «jawiające się przed nami». Tego typu pojęcie kształtowane jest na podstawie obserwacji artefaktów, czyli czegoś, co powstało *kiedyś* i co możemy *teraz* postrzegać (a więc owa przeszłość, jej ślad, «przypomnienie?», jawi się naszym oczom). Tak np. przeszłość wyobrażana jest w kulturze chińskiej.

W doświadczeniu potocznym częste jest wyobrażenie następstwa czasowego: przeszłość – terażniejszość – przyszłość w postaci strzałki (osi) czasu, z wektorem biegnącym od lewej do prawej strony (pojawia się tu więc znów przestrzenne jego wyobrażenie). Mówiąc o czasie nierzadko wskazujemy dłonią za siebie bądź wyciągamy w bok lewą rękę, kiedy temat dotyczy przeszłości. Odwrotnie postępujemy mówiąc o przyszłości, której przysługuje zwykle gest wskazujący przed siebie lub wyciągnięta w bok prawa dłoń. Tego typu zachowania mają swoje wyjaśnienie w psychologii i neurologii.

Trudniejszy – nie tylko w aspekcie naukowo-metodologicznym, ale również w aspekcie potocznym – jest problem objaśnienia pojęcia terażniejszości. Zdaniem O. Leszczaka «(...) terażniejszością jest to, co uważamy za terażniejszość w toku naszej działalności praktycznej, tzn. wszystko to, co ujmuje się jako współistniejące. A zatem pojęcie

teraźniejszości zależy od szczebla uogólnienia pola naszej działalności. Dla jednego typu działań relewantne jest pojęcie teraźniejszości jako momentu myślenia albo wypowiedzania się, dla drugiego – jako momentu istnienia pewnego swartego wydarzenia» [tamże, s. 319]. Niestety tak rozumiane pojęcie teraźniejszości jest zbyt ogólne, by można je było odnieść do potrzeb metodologii i nauki – przynajmniej w moim rozumieniu. Odwołując się bowiem do recentywistycznej koncepcji Józefa Bańki teraźniejszość (a dokładniej mówiąc TERAŻ) jest centralnym punktem czasowym ludzkiego doświadczenia. «To, co nazywamy rzeczywistością, podlega wprawdzie zmianie, ale w toku tej zmiany każdy kolejny moment przeobraża się w teraźniejszość i oddziela przeszłość od przyszłości, dzięki czemu człowiek jako podmiot «ja» ocenia wszystko z perspektywy swojego «teraz»» [Bańka 2001a, s. 15]. Pogląd, w którego świetle opis wszelkich zjawisk nie jest możliwy i prawdziwy we wszystkich czasach, ale wyłącznie w czasie teraźniejszym, polski filozof określa mianem recentywizmu. Wszelkie obiekty naszego poznania są z kolei każdorazowo doświadczane *a recentiori* – czyli od nowa, na świeżo. Świat doświadczany *a recentiori* jest kreowany i poznawany za każdym razem «od początku». Termin J. Bańki służy do wyrażenia poglądu, «(...) iż wszystko można poznawać wyłącznie po raz pierwszy, że świat jest «światem pierwszego dnia»» [Bańka 2001b, s. 283].

Recentywistyczny punkt widzenia skłania więc do refleksji nad istotą przeszłości i przyszłości w ramach działalności naukowej. Okazuje się bowiem, że jeśli świat doświadczany może być tylko i wyłącznie *a recentiori* a teraźniejszość stanowi jedyną prawdziwą perspektywę oceniającą, to doświadczenie przeszłości – kluczowej dla historii – może odbywać się wyłącznie teraz. Jednakże większy problem pojawia się wówczas, gdy zdamy sobie sprawę z ontologicznego statusu przeszłości, która pojmowana jest jako to, co było. Jak zatem możemy badać to, co było, skoro już tego nie ma? Co wobec tak postawionego problemu badają historycy twierdząc, że badają przeszłość? Jeśli stwierdzimy, że w istocie badaniu poddaje się tutaj to, co było, popadniemy w niedorzeczność – badamy to, czego nie ma i tworzymy wyłącznie nie mające nic wspólnego z rzeczywistością (bo nie mogące mieć nic wspólnego) mity. Jest więc rzeczą konieczną to, by nie dopuścić do operowania potocznym (czyli ilościowym) pojęciem przeszłości (i w ogóle potocznym pojęciem czasu) w działalności naukowej. Tu bowiem przeszłość – w przypadku czasu egzystencjalnego, związanego z indywidualnymi przeżyciami jednostki – jest niczym innym jak aktualizacją pewnych pamięciowych «śladów» akcydensów, które poddaje się zawsze subiektywnej interpretacji (w pewnym sensie interpretacji *a recentiori*, gdzie «ślady» akcydensów osadza się zawsze w nowym – nigdy tożsamym z poprzednim – kontekście). Z drugiej zaś

strony, w przypadku czasu zewnętrznego, przeszłość jest zbiorem replik – czyli metarekonstrukcji domniemanej minionej rzeczywistości – tworzonych na bazie interpretacji artefaktów: tekstów kultury, dzieł sztuki i architektury, przedmiotów codziennego użytku i, co bardzo istotne, tekstów naukowych. Należy jednak pamiętać, że ów osadzony na płaszczyźnie *meta-* wgląd w «istotę» rekonstruowanych zdarzeń (pseudo-faktów) jest zawsze osadzony w realiach społeczno-kulturowych podmiotu poznającego, który w znacznej mierze determinuje indywidualny aspekt jego doświadczenia.

Tak czy inaczej przeszłość jako pojęcie naukowe znajduje się w granicach teraźniejszości rozumianej za J. Bańką jako jedyna perspektywa oceniająca.

Zdaję sobie rzecz jasną sprawę z tego, że proponowane tu ontologiczne objaśnienie przeszłości jest bardzo powierzchowne i niedokładne. Jednakże skrupulatna i dogłębna analiza tego zagadnienia wykracza poza ramy tej pracy, a ponadto wymaga z mojej strony rzetelnego przygotowania i przemyślenia owego problemu.

LITERATURA

Bańka, J. Czas i metoda. Rozważania o metodzie a recentiori, Katowice 2001.

Bańka, J. Metafizyka wirtualna. Traktat o strukturach chwilowych, Katowice 2001.

Gadacz, T. Historia filozofii XX wieku, tom 1, Filozofia życia, pragmatyzm, filozofia ducha, Kraków 2009.

Heller, M. Filozofia przyrody, Kraków 2007.

Kant, I. Krytyka czystego rozumu, Kęty 2001.

Leibniz, G. W. Wyznanie wiary filozofa, Rozprawa metafizyczna, Monadologia, Zasady natury i łaski oraz inne pisma filozoficzne, Warszawa 1969.

Leszczak, O. *Problem czasu w semiotyce: idiosynchronia – diachronia – panchronia*, [w:] *The Peculiarity of Man*, vol. 9, Warszawa-Kielce 2003, s.301-330.

Leszczak, O. *Szkic typologiczny metodologii nauk humanistycznych*, [w:] *The Peculiarity of Man*, vol. 6, Warszawa-Kielce 2001, s. 617-636.

Newton, I., *Principia*, tom 1, Berkeley – London – Los Angeles 1962.

Про засади історичного пізнання (між історією і міфом часу з реляціоністично-антропоцентричної точки зору)

Представлена стаття торкається проблеми антропоцентричних основ історичного пізнання. З точки зору автора, суть проблеми полягає у питанні онтології часу, а також у ключовому для історії як науки понятті минулого. Особлива увага звертається на необхідність

розмежування наукового і побутового понять часу, оскільки це останнє, впроваджене до наукової діяльності, може викликати велику кількість методологічних парадоксів і непорозумінь.

Ключові слова: антропоцентризм, час, досвід *a recentiori*, минуле, відношення, репліка, теперішнє

**Об основаниях исторического познания
(между историей и мифом времени с реляционистическо-
антропоцентрической точки зрения)**

Представленная статья затрагивает проблему антропоцентрических оснований исторического познания. С точки зрения автора у оснований проблемы лежит вопрос онтологии времени, а также ключевое для истории как науки понятие прошлого. Особенное внимание обращается на необходимость разграничения научного и обыденного понятия времени, поскольку это последнее, вводимое в научную деятельность, может вести к множеству методологических парадоксов и несуразностей.

Ключевые слова: антропоцентризм, время, опыт *a recentiori*, прошлое, отношение, реплика, настоящее.

Отримано: 7.06.2009

MITY I UPREDZENIA W NAUCE: NA PRZYKŁADZIE DYSKURSU O POGAŃSTWIE SŁOWIAN

W referacie podjęta została próba omówienia roli zachowań «mitologizujących» w procedurach metodycznych, obecnych w dyskursie naukowym. Do analizy wybrane zostały teksty naukowe z dziedziny wierzeń przedchrześcijańskich Słowian z uwagi na fakt, iż literatura przedmiotu na ten temat ujawnia cechy silnego «zmitologizowania», co odnosi się w równym stopniu do slawistyki historycznej w ogóle. Zjawisko funkcjonowania mitów jest w slawistyce nader często sygnalizowane, nie zostało jednak podjęte szerzej – jako czynnik warunkujący dyskurs naukowy.

Pojęcie mitu naukowego w analizowanej literaturze przedmiotu (i poza nią) bywa różnie werbalizowane: *mity* (ros. *миф науки*, ang. *scientific myth*), *nieistniejące byty*, *fantom* i *fatamorgana*, *plotki* – to tylko niektóre z określeń. Przyjmuję tu definicję mitu naukowego, zgodnie z którą jest to utrwalona interpretacja funkcjonująca w obiegu naukowym w rezultacie bezkrytycznej i opartej na wierze akceptacji sądów przekazanych przez tradycję naukową (na zasadzie budowania opinii na podstawie cudzych opinii). Konstytywną cechą mitu naukowego jest przede wszystkim jego werbalny charakter. Mityczność sądów naukowych ujawnia się w języku: we frazeologii i stereotypach językowych.

W dyskursie naukowym najważniejszą cechą mitu naukowego jest jego nieprawdziwość (nierealność, fałszywość, brak oparcia w rzeczywistości). Zależnie od rodzaju dyskursu, w którym określenie *mit* się pojawia, używa się go w odniesieniu do sądów, które są obiektywnie fałszywe, tj. niezgodne z rzeczywistością z zewnętrznego punktu widzenia. W aspekcie chronologicznym, jest to często po prostu stara, nieaktualna teoria (przeżytek).

Inną dającą się wyodrębnić cechą charakterystyczną mitu w nauce jest jego dualizm, rozumiany jako dwoistość elementu nauki i religii. Dość jasno zarysowany został status ontologiczny naukowego mitu jako interpretacji faktów: a) posiadającej słabe uzasadnienie empiryczne i powstałej w wyniku użytkowania wiedzy wtórnej; b) warunkowanej wyedukowanym uprzednio poglądem; c) opartej na przyjęciu rozumowania *stricte* logicznego.

Można wyróżnić dwa zasadnicze nurty rozumienia tego terminu: obiektywistyczną i relatywistyczną. Według pierwszej, która wyraźnie

odróżnia mit od teorii – w odróżnieniu od idealnej teorii, idealny mit akceptuje się nie dla jego argumentów naukowych, lecz z powodu czynników pozanaukowych. Zarówno teoria, jak i mit mogą być słabo uzasadnione empirycznie, w odróżnieniu jednakże od teorii naukowej, mit jest ściśle powiązany z procesami dogmatyzacji wiedzy: podczas gdy teorie są faktualne (są wiedzą faktualną), to mity są takąż wiedzą, tyle że podlegającą dogmatyzacji. Wraz z dogmatyzacją zmienia się status teorii, która staje się mitem. Teoria wówczas nie ulega dogmatyzacji, kiedy stosuje się wobec niej procedury falsyfikujące. Mit i teorię różni wobec tego czynnik postawy krytycznej. Drugie z podejść, obecne w refleksji prof. O. Leszczyka, zakłada, że każdą teorię czeka los mitologizacji, z innego jednak powodu. Mit to wiedza, która okazała się nieadekwatna i nieskuteczna, i została zastąpiona przez nową, lepszą wiedzę (doświadczenie, nawyk), wobec czego każda wiedza może okazać się mitem, nie ma bowiem wiedzy niezmiennej w czasie. Mit to teoria, wobec której istnieje inna teoria lepiej tłumacząca fakty.

Kolejna kwestia dotyczy tego, że mit rozkwita na ogół przy sprzyjających warunkach ideologicznych. Mity naukowe są światopoglądowo i emocjonalnie obciążonymi sądami, a zarazem spełniają określone (pozanaukowe) zapotrzebowanie. Pod terminem zmitologizowanie, czy mitologizacja sądu naukowego rozumie się tutaj skutek oddziaływania czynnika ideologicznego i emocjonalnego na teksty naukowe.

Inną cechą mitu naukowego byłaby więc jego relatywność. Polega ona na oczywistym fakcie – mianowicie, podczas gdy jakiś sąd dla jednych badaczy jest mitem, dla innych – wcale nim nie jest.

Mity mają naturę aksjomatyczną, co znaczy, iż dla ich zwolenników (autorów) z definicji są prawdziwe i niesprzeczne, nie podlegają zasadniczo dyskusji. Stąd bierze się swoisty nimb, który otacza dostatecznie długo funkcjonujące teorie firmowane przez autorytety. Jako sądy utrwalane przy udziale znakomitych nazwisk, zyskują sobie one trwałą żywotność. Rewizja nie oznacza kresu popularności mitu. Przeciwnie – jednostkowa weryfikacja rzadko kiedy wpływa znacząco na jego szerszą recepcję.

Funkcjonując w nauce, tzn. w obrębie sądów o rzeczywistości bazujących na racjonalnym światopoglądzie grupy zawodowej naukowców, zaciera on granicę między dyskursem naukowym i popularnonaukowym, myśleniem naukowym i religijnym (mitycznym) [tak np. konceptualizowany jest mit w: Kiarszys 2002.; Mierzwiński, 2005, s. 575; Popko, 2006, s. 153-156]. Rozważania nad mitem naukowym sytuują się zatem w szerszej perspektywie relacji nauki i magii czy religii w ogóle, a więc pozornie jak najdalszych kategorii ludzkiego myślenia.

Poniżej analizuję jeden z wybranych mitów naukowych funkcjonujących w slawistycznej literaturze naukowej poświęconej historii kultury duchowej, a ściślej: badaniom nad religią pogańskich Słowian. Slawistyka religioznawcza problematykę funkcjonowania w nauce mitów naukowych porusza raczej sporadycznie i fragmentarycznie. Najwcześniej określenie mitu, mitologii gabinetowej (ros. кабинетная мифология, sło. kabinetna mitologija, ang. cabinet mythology), pojawia się w odniesieniu do, opisujących pogaństwo Słowian, opracowań doby pre naukowej [Terminu tego używają m.in.: Иванов, Топоров, 1974, s. 180; Журавлев, 2000; 2002, s. 196; Mikhailov, 2001]. Jednak rzut oka choćby tylko na tytułaturę niektórych nowszych prac pokazuje, iż problem ten nie stracił ze swojej aktualności [Np. Юдин (rec. Плачинга, 1993); Kotwicz, 2007].

O ile wiadomo, jako pierwszy obszernie omówił to zjawisko A. E. Krims'kij [Кримський, 1927]. Na przykładzie motywu «Wołosowej brody» krok po kroku wykazał on, jak dożynkowy rytuał zawiązywania ostatniego snopa na polu, nazywanego brodą, bródką niektórych postaci teologii chrześcijańskiej urósł w tradycji naukowej do starożytnego obrzędu zawiązywania brody bogu Wołosowi – Welesowi. Domysł, swobodna interpretacja przy którymś z kolei powtórzeniu staje się aksjomatem, i figuruje następnie jako taki w licznych opracowaniach, tworząc mit. Kolejni badacze na wiarę przejmują go jako pewnik, co sprzyja jego utrwalaniu i dalszemu powielaniu. W ten sposób powstaje swoista mitologia gabinetowa, wiara poszczególnych uczonych, a nie «starych Słowian» – ironizuje autor.

Na przykładzie bajkowego motywu rytuału lapot (zabijania starców) znanego słownemu folklorowi serbskiemu, omówił z kolei funkcjonowanie mitu naukowego Bojan Jovanović, wskazując, iż w literaturze etnograficznej traktowany jest on jako rzeczywistość historyczna, choć nie potwierdzają tego dane etnograficzne, historyczne ani archeologiczne [Jovanović, 1997; 1998].

Na zjawisko mitów (i mitycznego myślenia) w praktyce badań archeologicznych wskazał Jerzy Gąssowski [Gąssowski, 1992, s. 137]. Całkiem niedawno natomiast polska badaczka, historyk Elżbieta Kowalczyk poświęciła osobne studium ukazaniu funkcjonowania mitów dotyczących związku topomastyki z kultem pogańskim w obrębie archeologii [Kowalczyk, 2000].

Niektóre rozpowszechnione, lecz wątpliwe interpretacje językowe nazw pogańskich bóstw dobrze ilustrują działanie mitów naukowych, dlatego niektórzy badacze używają wręcz określenia ‘mit (współczesnej nauki)’ na tego typu etymologie, np. w odniesieniu do teonimów niejasnych lub kontrowersyjnych pod względem językowym [Np. Reczek, 1991, s. 57; Трубачев, 2003, s. 418; Szafrński, 1987, s. 398]. Odmienne sposoby

funkcjonowania w literaturze pojęcia mitu naukowego, definiuje go jako *fantom* i odnosi do potocznych interpretacji językowych «quasi-teonimów» [Нр. Зубов, 1995, с. 46-48.].

Warto przyrzeć się dokładniej jednemu z takich przykładów. Staroruski teonim *Мокошь*, recepcja którego w dyskursie naukowym jest historią formowania się naukowego mitu opartego na «tradycji», jest dosyć typowy. Wydaje się, że jego powstaniu dał impuls Václav Machek [Machek, 1947, s. 48-65], którego praca zawiera sugestię co do matriarchalnych konotacji Mokoszy w ramach klasycznego schematu religioznawstwa: Ojciec-Niebo – Matka-Ziemia, oraz otwiera pole neokomparatystyce indoeuropejskiej.

Toteż Roman Jakobson w 1950 roku zestawia Mokosz z popularną w folklorze wschodniosłowiańskim «Matką Ziemią Wilgotną», a priori identyfikując je ze sobą:

«The only goddess of the Kievan official pantheon, Mokos', literally 'moist', and represented by some vestiges in Russian folklore and in Slavic toponymy, is probably nothing but another name for the slightly personified «Mother moist earth» (Mati syra zemlja), still adored in Slavic, chiefly Russian, popular tradition « [Jakobson, 1985, s. 9]

Kolejny był A. Zalizniak:

«Единственная богиня официального киевского пантеона Мокось, повидимому, представляет собою олицетворение земли (ср. 'мать – сыра земля' в русской традиции, представляющая собой по существу языческое божество)» [Зализняк, 1962, с. 43]

oraz znani strukturaliści Władimir Iwanow i Władimir Toporow:

«Эпитет мать-сыра земля представляет интерес для сравнения земли (как сырой) с Мокошью...» [Иванов, Топоров, 1964, с. 101; 1983]

W nauce pogląd ten przyjął się głównie, a może przede wszystkim za sprawą ogromnego autorytetu, jakim cieszyli się wymieni badacze, toteż nic dziwnego, że w literaturze naukowej znajdujemy stwierdzenia:

«Niekiedy uważa się je za pradawne bóstwo żeńskie, małżonkę naczelnego boga patriarchalnego (...). Należy przyznać słuszność temu pogładowi, którzy łączy je z boginią-matką» [Gierlach, 1980, s. 111],

«Większość badaczy zakłada najbliższy kontakt Mokoszy z ziemią, ze staroruską «matką ziemią wilgotną», mat' syraja zemlja, której cześć głęboko zakorzeniła się w rosyjskiej kulturze ludowej.» [Gieysztor, 2006, s. 202].

«Wydaje się, że mamy tutaj do czynienia z pie. bóstwem Matki Ziemi, na które nałożyły się później postacie boga zaświatów, podziemi (...), w końcu być może nawet słońca nocnego, ciemnego» [Kotlarczyk, 1996, s. 84]

«Wydaje się, że Mokosz, podobnie jak irańska Anahita «Rozlewna», wiązała się z ideą płodnej wilgoci, prawdopodobnie była pradawnym bóstwem kobiecym, hipostazą małżonki głównego boga niebiańskiego, Matki Wilgotnej Ziemi» [Szyjewski, 2003, s. 127].

«Корените им могам да се търсят далече в предхристиански времена като наследство на култа към езическата богиня Мокош – Майка Земя.» [Старева, 2003, с. 313]

«Жіночим божеством цього рівня майже з впевненістю можна назвати Мокош – Матір-Землю, дещо деградований варіант Великої Богини-Матері (...)» [Павленко, 1994, с. 198]

«... культ Богородицы, по существу, синтеризовал культ матери рожаницы, Мокоши, «Матери Сырой Земли» [NA, с. 13]

«... зображенням жінки-праматері, поганської Великої Богині, або, як її ще називали, Богині Мокош...» [AMCUS, s. 23]

Cytaty z literatury naukowej, powielające ten schemat treściowy można by oczywiście mnożyć [A. Матюхина, Культ великой богини у древних славян [w:] 12 MKS, s. 275-276; Třeštk, 2003, s. 131]. W niektórych przypadkach łączy się ją z teorią o neolitycznej Wielkiej Bogini, co stanowi kolejny etap mitologizacji historii.

Na marginesie należy poświęcić nieco uwagi uprzedzeniom w nauce, które wiążą się z apriorycznymi założeniami, towarzyszącymi wypowiedziom naukowym. Jeśli chodzi o pojęcie uprzedzenia, występuje ono w znaczeniu ‘przekonanie oparte na panującej opinii, niezależne od doświadczenia (empirii)’, i używane jest synonimicznie do określeń ‘przesąd’, ‘sąd a priori’. Warto zwrócić uwagę, w jaki sposób funkcjonuje i jak konceptualizowane jest to pojęcie w pracach naukowych: przede wszystkim, wyróżniane są uprzedzenia naukowe i (wtórne) pozanaukowe (np. polityczne, emocjonalne, religijne i społeczne). Uprzedzenia dotyczą indywidualnych badaczy (personalne), metodologii lub nauki. Uprzedzenie jest subiektywne, pozytywistyczne (a więc staroświeckie); jest podstawą, na której oparte są twierdzenia naukowe; uprzedzenia narastają; od uprzedzenia się uwalnia, bez uprzedzenia się patrzy (co jest waloryzowane pozytywnie) [m. in. Brückner., 1985, s. 161, 191; Bylina, 1999, s. 41; Modzelewski, 1996, s. 83 n.; Urbańczyk, 1948, s. 41]. O ile mit zostaje zwykle zwerbalizowany, uprzedzenie (przesąd) funkcjonuje jako pewne określone nastawienie psychiczne (pozytywne bądź negatywne), które poprzedza jego werbalizację. Związek mitu i uprzedzenia (przesądu) można tutaj wskazać i omówić od strony teoretycznej, starając się wyróżnić prawidłowości tego zjawiska, które traktować należy jako istotny czynnik warunkujący dyskurs naukowy i wpływający na ocenę hipotez i teorii naukowych.

Jako przykład funkcjonowania uprzedzeń przytoczyć można fragmenty wszelkiego rodzaju publikowanych polemik (zwłaszcza tych «interdyscyplinarnych») [Np. Коршъ, 1909, c. 53; Brückner, 1985, s. 161]. Wypowiedzi takie cechuje często projektowanie własnej siatki pojęciowej na obiekt wartościowania, tendencja do kategoryzacji według z góry przyjętego schematu wartościowania, itd. Na pewno stanowią one dowód na postępującą mitologizację poglądów uczonych.

Reasumując, potrzeby myślenia mitycznego ujawniają się w dyskursie w formie powtarzanego stereotypu językowego. Wysoki stopień stereotypizacji, sfracologizowania i szablonowości jako przejaw grupowego funkcjonowania naukowego tekstu jest wynikiem konwencjonalizacji, która wymusza zgodność z kliszami stereotypami językowymi/pojęciowymi, i reprodukcję ich [Por. Непийлвода, 1997, c. 11-12]. Większość stereotypów pojęciowych i uprzedzeń naukowych niejako «dziedziczy» się wraz ze specjalizacją naukową.

Odróżnienie mitu naukowego oraz uprzedzenia musi uwzględniać następujące czynniki. O ile mit naukowy jest niczym innym, niż zwerbalizowanym stereotypem pojęciowym, o tyle uprzedzenie należałoby wiązać z kliszami wyobrazeniowymi stereotypu (w mniejszym zaś stopniu – z aspektami stereotypu), które określają jego miejsce w ogólnym naukowym obrazie świata. Problematyczność odróżnienia teorii i mitu przejawia się w tym, że zarówno teorie dobrze uzasadnione, jak i te wyjątkowo impregnowane na dane empiryczne, określa się jako mity często w sposób arbitralny. Termin ‘mit’ spełnia przy tym często rolę chwytu polemicznego. Kryteria zależą przy tym niezwykle często jedynie od mentalnego autostereotypu indywidualnego naukowca i jemu właściwej aksjologii.

Konkludując, mity w nauce funkcjonują poprzez stereotypy językowe i utarte skojarzenia słowne, natomiast uprzedzenia, poprzedzając stereotypy, stanowią dla nich emocjonalne (najczęściej negatywne) i silnie wartościujące tło. Bagaż stereotypów i uprzedzeń przeszkadza wyjść poza utarte schematy i formuły oraz adekwatnie oceniać hipotezy naukowe. «Zwycięża wygoda i przywiązanie do nazwy, zawierzenie aktowi ustanawiającemu» mit [Mierzwiński, 2005, s. 574]. Łatwowierność, zaufanie do ustaleń innych naukowców i wiara, że zaproponowane przez nich rozwiązania opierają się na rzetelnej podstawie źródłowej dopełniają tego obrazu. Poprzez swoją trwałość, wpływają one znacząco i deformują interpretacje faktów i treści teorii. Przede wszystkim zaś, niewątpliwie są jednym z ważniejszych czynników modelujących dyskurs naukowy.

SKRÓTY

12 MKS – XII Międzynarodowy Kongres Słowistów. Streszczenia referatów i komunikatów. Literaturoznawstwo. Folklorystyka. Nauka o kulturze, opr. Lucjan Suchanek, Lidia Macheta, Warszawa 1998.

AMCUS – Annales Musei Culturae Ucrainiensis Svidnik, v. 6, t. 2, Bratislava 1972.

НА – Нижегородский Альманах, в. 1.

LITERATURA

Brückner A., *Mitologia słowiańska i polska*, Warszawa 1985.

Bylina S., *Kultura ludowa Polski i Słowiańszczyzny średniowiecznej*, Warszawa 1999.

Gąsowski J., *Archeologia o schyłku pogaństwa*, «Archeologia Polski», t. XXXVII: 1992, z. 1-2..

Gierlach B., *Sanktuaria słowiańskie*, Warszawa 1980.

Gieysztor A., *Mitologia Słowian*, wyd. III, Warszawa 2006.

Jakobson R., *Selected Writings*. VII. Contributions to Comparative Mythology. Studies in Linguistics and Philology, 1972-1982, Mouton 1985.

Jovanović B., *Ritual of killing elders as a scientific myth*, «Balcanica», XXVIII, Belgrade 1997.

Jovanović B., *Psychological roots of the myth on the killing of elders*, «Balcanica», XXIX, Belgrade 1998.

Kiarszys G., *Problem etniczny a mit naukowy*, [w:] Międzynarodowa Sesja Studentów Archeologii: «Wiara, pamięć i archeologia», Obrzycko 2002, <http://knsa.amu.edu.pl/docs/readings.htm>.

Kotlarczyk J., *Teonimy słowiańskie w świetle solarnej hipotezy teologicznej*, «Przegląd Religioznawczy», 1996, Nr 3 (181).

Kotwicz P. N., *Woda w słowiańskich wyobrażeniach o zaświatach – mit a rzeczywistość*, [w:] Środowisko pośmiertne człowieka. Funeralia lednickie, Spotkanie 9, Poznań 2007.

Kowalczyk E., *Sacrum. Z dziejów mitów topomastycznych w archeologii*, [w:] Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsce kultu we wczesnym średniowieczu, red. S. Moździoch, Spotkania Bytomskie IV, Wrocław 2000.

Leszczak, O. *Istota mitu a metodologiczne problemy mitologizacji*, referat wygłoszony na I Seminarium Naukowym «Mity i uprzedzenia etnokulturowe w nauce, edukacji i życiu społecznym», Kielce-Chęciny, 2-7.09.2008.

Leszczak, O. *Mity o języku... albo gadać każdy może*, referat wygłoszony na Ogólnowydziałowym Seminarium Interdyscyplinarnym dla Studentów i Pracowników Naukowych przy Pracowni Antropologii Polityki i Nauki o Cywilizacji Zakładu Myśli Politycznej Instytutu Nauk

Politycznych WZiA Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce, 17. 10. 2008.

Machek V., Essai comparatif sur la mythologie slave, «Revue des Etudes Slaves», 23, 1947.

Mierzwiński A., *Niech szczęzną źródła*, «Acta Universitatis Wratislaviensis», Nr 2783, Historia CLXXI, Wrocław 2005.

Mikhailov N., Traktat o slovanskih bogovih iz XVII stol.: M. Fren(t)zel, Dissertationes historicae tres de idolis Slavorum, «Studia Mythologica Slavica», IV, Ljubljana 2001.

Modzelewski K., *Omni secunda feria. Księżycowe roki i nieporozumienia wokół Helmonda*, [w:] Słowiańszczyzna w dobie średniowiecznej, t. 1, Wrocław 1996.

Popko M., *Mity nauki: Bogini Matka*, «Archeologia. Rocznik Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk», VI, 2005, Warszawa 2006.

Reczek J., *Polszczyzna i inne języki w perspektywie porównawczej*, Wrocław 1991.

Szafrąński W., *Prahistoria religii na ziemiach polskich*, Wrocław 1987.

Szyjewski A., *Religia Słowian*, Kraków 2003.

Třeštk D., *Mýty kmene Čechů. (7.-10. století). Tři studie ke «starým pověstem českým»*, Praha 2003.

Urbańczyk S., (rec.) Erwin Wienecke, *Untersuchungen zur Religion der Westslawen*, Leipzig 1948, «Rocznik Slawistyczny», t. XVI, Kraków 1948.

Журавлев А. Ф., Наивная этимология и «кабинетная мифология. (Из наблюдений над мифологизмом А. Н. Афанасьева), «Этимология. 1997-1999», Москва 2000.

Журавлев А. Ф., Диалектный словарь как этнографический источник, [In:] *Языкознание: взгляд в будущее*, под ред. Г. И. Берестнева, Калининград 2002.

Зализняк А. А., Проблемы славяно-иранских языковых отношений древнего периода, «Вопросы славянского языкознания», в. 6, Москва 1962.

Зубов Н. И., *Научные фантомы славянского Олимпа*, «Живая старина», № 3, 1995.

Иванов В. В., Топоров В. Н., *Славянские языковые моделирующие семиотические системы. (Древний период)*, Москва 1964.

Иванов В. В., Топоров В. Н., *Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*, Москва 1974.

Иванов В. В., Топоров В. Н., *К реконструкции Мокоши как женского персонажа в славянской версии основного мифа*, Балто-славянские исследования 1982, Москва 1983.

Коршъ О., *Владиміровы боги*, «Сборникъ Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества», томъ XVIII, Харьковъ 1909.

Кримський А. Е., «*Волосова борода*». З учено-кабінетної мітології XIX віку, [w:] Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія, У Києві 1927.

Непийлвода Н., Науковий твір як продукт пізнавально-комунікативної діяльності мовної особистості, «*Studia Methodologica*», 3: 1997.

Павленко Ю. В., *Передисторія давніх Русів в світовому контексті*, 1994.

Плачинга С., *Словник давно-української міфології*, Київ 1993.

Старева Л., *Български светци и празници ритуали и забрани, гадания, предсказания и магии*, София 2003.

Трубачев О. Н., *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования*, Москва 2003.

Юдин А., *Новая украинская мифология*, http://karija.narod.ru/Ethnolavistics/yud_ukrmifologija.htm.

Міфи та упередження в науці: на прикладі дискурсу про поганство слов'ян

Стаття є спробою аналізу одного з популярних наукових міфів, функціонуючих у славистичній літературі, що стосується функції і компетенції давньоруського жіночого божества, названого теонімом *Мокошь*. Автор розглядає проблематику міфологізації наукового знання у безпосередньому зв'язку з існуванням наукових і позанаукових упереджень як критерію, формуючого науковий дискурс і впливаючого на оцінку наукових гіпотез і теорій.

Ключові слова: науковий дискурс, міфологізація знання, історична славистика.

Мифы и предубеждения в науке: на примере дискурса о язычестве славян

Статья является попыткой анализа одного из популярных научных мифов, функционирующих в славистической литературе, который касается функции и компетенции древнерусского женского божества, определяемого теонимом *Мокошь*. Автор рассматривает проблематику мифологизации научного знания в непосредственной связи с существованием научных и вненаучных предубеждений как критерия, формирующего научный дискурс и воздействующего на оценку научных гипотез и теорий.

Ключевые слова: научный дискурс, мифологизация знания, историческая славистика.

Отримано: 12.06.2009

MIT ŚWIADOMEGO MODELOWANIA PROCESÓW MYŚLOWYCH W TEORII NLP

NLP można określić jako dedukcyjno-empiryczną metodykę językową, zajmującą się wypracowywaniem i kreowaniem strategii kognitywnych i w późniejszym efekcie behawioralnych w związku z osiągnięciem zamierzonego celu, (cel rozumiany jako «to, co człowiek chce, żeby nastąpiło» [Pszczółowski, s. 5], i to do czego doprowadza). Niektóre z metod w NLP są oparte na hipnozie terapeutycznej Franza Antona Mesmera i Jeana-Martina Charcot'a, psychologii Junga, psychologii transgresyjnej. Jest ono także zainspirowane hasłem A. Korzybskiego – «Mapa nie jest terytorium». Co oznacza, że człowiek nie doświadcza świata w sposób bezpośredni, ale za pomocą wrażeń z systemu nerwowego, które nie są tym, co można byłoby nazwać światem obiektywnym? Niektóre założenia NLP można utożsamić z psychologią transgresyjną, czyli psychologią przekraczania granic.

Transgresja to «zjawisko polegające na tym, że człowiek intencjonalnie wychodzi poza to, co posiada i czym jest» [Kozielecki 1987, s. 10]. Nurt NLP obejmuje indywidualną część psychologii transgresji, zgodnie z poglądem, że każda jednostka posiada wszystkie zasoby, jakie są niezbędne do osiągnięcia zamierzonych celów. Tym zasobem w koncepcji NLP jest język. Człowiek transgresyjny jest wolny, a jego czynności są determinowane przez czynniki osobowe [Kozielecki 1984, s. 25]. Jedno z zastosowań NLP to nauczanie się stosowania umiejętności zmian na najodpowiedniejszym poziomie logicznym dla poprawy zasobów zdolności i poczucia wartości osobistej na jednym z sześciu poziomów otoczenia, zachowania, umiejętności, przekonań, tożsamości lub celu [Burton, Ready, s. 189-194]. Jest to określana przez J. Kozieleckiego ekspansja interpersonalna, która łączy się z pojęciem transgresji kratycznej. NLP ma swe odbicie w transgresyjnej motywacji egocentrycznej i allocentrycznej. Jednak w NLP egocentryzm poza rozwijaniem indywidualizmu, ma wymiar językowy i mowny. Z tym że egocentryczną mowę należy tu rozumieć w sposób jaki określał ją J. Piaget, – jako obraz egocentryzmu umysłu w całości.

W koncepcji NLP znajdujemy elementy emancypacji, służącej rozszerzeniu granic osobistej wolności. Można tu przytoczyć pogląd J. Lipca, że podmiot «musi istnieć sobą» (...) i sam dla siebie jest gwarantem» [Lipiec, s. 12]. Dla NLP elementarne jest pojęcie podświadomości wg C. G. Junga, który uważał, że ona i świadomość wzajemnie się

kompensują, tworząc kompatybilną całość – «samość» [zob. Юнг]. Podświadomość stanowi odbicie świadomości i dzięki niej łatwiej modelować ludzkie zachowania odpowiednimi bodźcami. Od pewnego czasu istnieje problem z określeniem przynależności NLP do dziedziny neurolingwistyki czy psycholingwistyki. W tym aspekcie można znaleźć różne sądy, jak np. w psychologicznym słowniku oxfordzkim możemy przeczytać, że neurolingwistykę należy odróżniać od NLP [zob. Оксфордский толковый словарь], natomiast w rosyjskiej «Encyklopedii Psychologicznej» NLP jest opisane w tym samym artykule słownikowym, co neurolingwistyka – jako część składowa definicji tej dyscypliny [zob. Корсини, Ауэрбах, s. 719]. Jednak opierając się na znaczeniu terminu neurolingwistyki, opisanu jej genezy i założeniach, jak np. wg I. Susowa «нейролингвистика как научная дисциплина возникла в русле натуралистического (биологического) языкознания на стыке нейрологии (как раздела нейрофизиологии), психологии и лингвистики и изучает систему языка в соотношении с мозговым субстратом языкового поведения» [Сусов], zauważymy, że nie jest tożsamy z założeniami NLP. Przede wszystkim w NLP procesy neurologiczne, analiza ośrodków Broki, kognitywno-fizjologiczne procesy zachodzące w mózgu nie stanowią przedmiotu badań. NLP czerpie jednak z badań i odkryć neurolingwistyki.

Przykładem są tu badania nad mózgiem emocjonalnym prowadzone przez Josepha LeDoux. Wykazały one, że układ nerwowy może działać niezależnie od kory mózgowej. Przez co niektóre reakcje, a także pamięć emocjonalna mogą kształtować się bez udziału rozumu i świadomości [zob. Goleman, s. 47]. Aspekt neruologiczny wykorzystywany przez NLP to rozwój bodźców, co jest podstawą techniki kotwiczenia. Nauka zachowania jako odpowiedzi na konkretne bodźce została zaczerpnięta z badań E. B. Twitmeyera i I. Pawłowa.

NLP posługuje się także teorią A. Lurii o systemowej lokalizacji wyższych funkcji psychicznych, według której części mózgu są zróżnicowane w aspekcie funkcjonalnym, odbioru wrażeń i tworzenia ich umysłowej reprezentacji oraz są ze sobą powiązane w wyniku relacji systemowej. Na tej bazie rozwinęło się twierdzenie NLP o modalnościach sensorycznych. Wg NLP doświadczenie człowieka powstaje w oparciu o wrażenia, reprezentacje zmysłowe, a także aspekt fizjologiczny i neurologiczny. Zgodnie z tym założeniem wszystkie wrażenia rzeczywistości podlegają selektywnej filtracji –wzrokowej, słuchowej lub kinestetycznej. Na tej samej zasadzie określane są systemy reprezentacji (możliwości kodowania informacji w mózgu), gdzie zawsze jeden spośród nich jest dominujący i określa sposób wyrażania się. Odmienne jednak od

neurolingwistów w ujęciu klasycznym, NLP nie porusza przy tym sfery biologicznej zjawisk psychicznych.

Teoria NLP jest zbieżna z założeniami psycholingwistyki, która bada działalność językową w aspekcie procesów psychicznych. NLP można przypisać do nurtu indywidualistycznego psycholingwistyki i łączy je z nią sfera stosowania. Psycholingwistyka odnosi się do zjawisk «niestandardowych», gdzie sama lingwistyka nie jest dostatecznie skuteczna lub nie obejmuje ich jej zakres badań. Do tych sytuacji zalicza się psychoterapie, problemy komunikacyjne, aspekty perswazyjne. NLP posługuje się podobnymi metodami badawczymi, np. obserwacją z nagraniem jej rezultatów na magnetofon, eksperymentami na detekcję sygnału mownego, ustanawianie pól asocjacyjnych dla słów z ukierunkowaniem na związki paradygmatyczne. Źródła NLP tkwią w psychoterapii *Gestalt*, której przedstawicielem był K. Lewin. NLP z teorią psychologicznego pola Lewina łączy pojmowanie organizmu jako psychiki i ciała (bliskie holizmowi), klasyfikacja zachowań pod względem potrzeb. Jednym ze zwolenników tej koncepcji był F. Persl, a jego sesje terapeutyczne stały się obiektem badań dla R. Bandlera. NLP bliska jest także teoria subiektywizmu V. Frankla [zob. Франкл] i jego teza o psychosomatycznej adaptacji organizmu do otoczenia i możliwości określenia wewnętrznego stanu człowieka dzięki zewnętrznym przejawom (na podstawie opisu doświadczeń autora «*Psycholog w obozie koncentracyjnym*»).

Podobieństwo można odnaleźć między NLP a teorią poziomów i tezą o spiralnym modelu rozwoju dorosłego psychobiosocjalnego systemu C.W. Graves'a [zob. Graves]. Wyniki badań na ten temat zostały szczegółowo opisane w artykułach «*Personality Structure and Perceptual Readiness: An Investigation of their Relationship to Hypothesized Levels of Human Existence*» (1965) i «*A Systems Conception of Personality: Introductory Remarks by Dr. Graves on his Levels of Existence Theor*» (1971). Wg niego natura człowieka przemieszcza się od jednego stanu równowagi do drugiego. Do każdego stanu przybywają nowe elementy, będące bazą dla stanu kolejnego. Graves, podobnie jak zwolennicy NLP, uważał, że każdy poziom psychicznego funkcjonowania człowieka ma swój zasób filtrów, określających pojmowanie świata.

Istotny element NLP to sugestia językowa. Przykładem jest Model Milona – złożony zestaw modeli językowych pozwalających wywierać hipnotyczny wpływ na odbiorcę. W książce G. Łozanowa «Сугестология» z 1971, a więc jeszcze na kilka lat przed powstaniem NLP możemy przeczytać: «Средства осуществления творческого акта не задерживаются в центре внимания и сознания, а вытесняются на периферию, где они фактически усваиваются гораздо быстрее» [zob.

Лозанов]. Teoria ta podkreśla znaczenie podświadomości dla uczenia się i tak jak NLP orientowana jest na skuteczność aktu komunikacji.

Bez wątpienia NLP to nurt mający oparcie w wielu dziedzinach – komunikacji, psychologii, bio- i psycholingwistyce. Przeważa w nim jednak wątek psychicznych procesów, zachodzących w umyśle pod wpływem określonych modeli językowych. Zbliża go to z psychologią, na bazie której powstał. Związek danych technik z neurolingwistyką dotyczy oparcia niektórych założeń NLP w odkryciach tej nauki. Mózg jednak jako biologiczny zespół narządów i funkcji nie stanowi obiektu badań tego nurtu. Jak się okazuje wbrew swej nazwie oraz powszechnie panującemu pogładowi metodyka NLP zajmuje się modelowaniem czynności psychologicznych i psycholingwistycznych. Pojawia się tu zatem pewien «mit terminologiczny», który wiąże omawiane zjawisko z niewłaściwym kwalifikatorem jakim jest neurolingwistyka, a nie odnosi pojęcia do adekwatnej mu dziedziny – psycholingwistyki. Dlatego też, najprawdopodobniej mit ten jest przyczyną wielu sporów odnośnie NLP w aspekcie systematyzacji tego nurtu. Ich rozwiązaniem może być jednak pojmowanie tej koncepcji z punktu widzenia dziedziny, do której on należy, czyli psycholingwistyki.

LITERATURA

- Burton K., Ready R., NLP dla bystrzyków, Helion, Gliwice 2004.
- Goleman D., Inteligencja emocjonalna, Poznań 2007.
- Graves C.W, Human Nature Prepares for a Momentous Leap, www.clarewgraves.com/articles.../1974.../1974_Futurist.html, 27.04.2009.
- Kozielecki J., Koncepcja transgresyjna człowieka, Warszawa 1987.
- Kozielecki J., Transgresyjna koncepcja człowieka, *Studia Filozoficzne*, nr 1, 1984.
- Lipiec J., Wolność i podmiotowość człowieka, Kraków 1997, s. 12.
- Pszczółowski T., Celowość, skuteczność, efektywność, «Prakseologia», nr 3, 1977.
- Даниленко В. П., Общее языкознание. Курс лекций, Иркутск 2003, <http://www.islu.irk.ru/danilenko>, 12.04.2007
- Корсини, Р. Ауэрбах, А. Психологическая энциклопедия, Санкт - Петербург 2006.
- Лозанов Г., Сугестология, [w:] Филолингвия, <http://www.filolingvia.com/publ/67-1-0-116>, 1.04.2009.
- Оксфордский толковый словарь по психологии, под ред. А.Ребера 2002, [w:] Национальная психологическая энциклопедия, <http://vocabulary.ru/dictionary/487/symbol/%ED/page/25/>, 28.03.2009.
- Сусов И., История языкознания, [w:] Lib.Ru, <http://lib.ru/TEXTBOOKS/yazykoznanie.txt>, 5.05.2009.

Франкл В., Человек в поисках смысла, М. 1990, [w:] Parroslab, http://www.parroslab.ru/download/frankl_book.pdf, 12.05.2009.

Юнг К.-Г. Психология бессознательного, [w:] Личное и сверхличное, или коллективное бессознательное, <http://www.psychology.ru/library/00026.shtml>, 24.02.2009.

Міф свідомого моделювання мозку в теорії НЛП

Стаття стосується методологічного визначення НЛП як напрямку. Сумнів викликає відсутність адекватності між терміном і означеним поняттям. У тексті аналізуються наступні психологічні концепції: теорія колективного несвідомого К.-Г. Юнга, трансгресивна концепція людини Я. Козелецького, теорія рівнів буття К. Грейвза, психолінгвістична сугестологія. На їх основі можна зробити висновок, що техніки НЛП виникли на основі психології і психолінгвістики, досліджуються в межах цих дисциплін. Як видно, в аспектах виникнення, функціонування цієї методики і її визначенням як нейролінгвістичної спостерігаються серйозні відмінності. НЛП користується вибраними досягненнями нейрології, пов'язуючи їх більше з емоційною і психологічною сторонами людського розуму, ніж з біологічними процесами, що відбуваються при реалізації мовної діяльності. Цей факт не узгоджується з положеннями нейролінгвістики, а відноситься цілком до сфери психолінгвістичних досліджень, де аспекти мовленнєвої поведінки людини і мовної діяльності розглядається у зв'язку з її психологічною специфікою. Крім того НЛП має чисто прикладний і навіть маркетинговий характер, що ставить під сумнів його визначення як наукової дисципліни.

Ключові слова: НЛП, нейролінгвістичне програмування, психолінгвістика, сугестія.

Миф сознательного моделирования мозга в теории НЛП

Статья касается методологического определения НЛП как направления. Сомнения вызывает отсутствие адекватности между термином и определяемым им понятием. В тексте анализируются следующие психологические концепции: теория коллективного бессознательного К.-Г. Юнга, трансгрессивная концепция человека Я. Козелецкого, теория уровней бытия К. Грейвза, психолингвистическая сугестология. На их основе можно сделать вывод, что техники НЛП возникли на почве психологии и психолингвистики, исследуются в рамках этих дисциплин. Как видно, в аспектах возникновения, функционирования этой методики и её определением как нейронлингвистической наблюдаются серьезные расхождения. НЛП Пользуется избранными достижениями нейрологии, в большей степени связывая их с эмоциональной и психологической сторонами челове-

ческого разума, чем с биологическими процессами, участвующими в языковой деятельности. Этот факт не соответствует положениям нейролингвистики, а относится целиком к сфере психолингвистических исследований, где аспект речевого поведения человека и языковой деятельности рассматривается в связи с его психологической спецификой. Кроме этого НЛП обладает сугубо прикладным и даже маркетинговым характером, что ставит под сомнение его определение в качестве научной дисциплины.

Ключевые слова: НЛП, нейролингвистическое программирование, психолингвистика, внушение.

Отримано: 9.06.2009

DZIAŁALNOŚĆ MUZYCZNA A DZIAŁALNOŚĆ JĘZYKOWA. MITY MUZYKOLOGICZNE

Odnalezienie tekstu, dotyczącego muzyki jest rzeczą bardzo łatwą, ale wyłowienie takiego, który trafnie opisywałby jej fenomen, jest niezmiernie trudnym zadaniem. Wiele wskazuje na to, że cały czas mówimy o tej, jakże ważnej części ludzkiego życia, nie do końca rozumiejąc, czym jest. W tym artykule nie mam na celu zbadać metajęzyk, czy dyskurs muzyczny, ale zanalizować najczęstsze nieścisłości i niekonsekwentne postawy, uniki od merytorycznych wypowiedzi oraz ewidentne alogizmy, które pojawiają się w publikacjach poświęconych tej dziedzinie sztuki. Mówiąc o tym wszystkim, mam na myśli sposób, w jaki naukowcy, oraz «zwykli» słuchacze muzyki ją pojmują, typologizują i jakie elementy w niej rozróżniają. Pierwsze pytanie, na które trzeba było odpowiedzieć, to: czy przypadkiem nie dochodzi podczas formułowania tego rodzaju wypowiedzi do mylenia obiektów? Odwołując się do publikacji prof. Olega Leszczaka pt. *»Функционально-прагматическая оценка терминов дискурса, используемых в современном русском языкознании»*, postaram się zbadać ten problem w ujęciu funkcjonalno-pragmatycznym.

Uważam, że jednym z często popełnianych błędów jest nierozróżnianie, co jest czym w muzyce. Brakuje jakościowej typologizacji, która umożliwiłaby uporządkowanie obiektów, znajdujących się w granicach tego typu działalności człowieka. Dochodzi do niekonsekwencji pojęciowej, objawiającej się w zamienianiu terminów, różnym eksplikacjom tej samej definicji i to nierzadko u tego samego autora. Praca ta jest wstępną próbą kwalifikacji obiektów związanych z muzyką i stanowi podstawę do późniejszych badań nad zagadnieniami związanymi z szeroko pojmowaną **działalnością muzyczną**.

Porównywanie muzyki do języka spotykane jest w pracach muzykologów dość często (Deryck Cooke, Wilson Coker, Jean-Jacques Nattiez, Nicolas Ruwet, Michał Bristiger) [zob. Gucałski, s. 95], ale nigdy nie spotkałam koncepcji, w której zaproponowano by analogiczny podział do saussure'owskiej analizy doświadczenia językowego. Poruszane zagadnienia dotyczą raczej muzyki jako semiotycznego i paradygmatycznego systemu, ale nie poruszają problemu ontologicznej i semiotycznej dystynkcji muzycznych obiektów, która, moim zdaniem, jest konieczna.

Bazując na koncepcji językowego doświadczenia szwajcarskiego językoznawcy, postaram się sprawdzić, na ile można odnieść tę teorię do muzyki. Muzyczną działalność (wg analogii z działalnością językową – w ten sposób tłumaczy Saussure'owski *langage* O. Leszczak) można podzielić na **kod muzyczny** (analog języka – *langue* – jako systemu znaków i modeli) oraz **realizację muzyczną** (analog mowy – *discours* lub *parole* – jako aktualnego komunikowania się). Każdy z tych ze składników działalności muzycznej ma jeszcze swoje składowe. Kod muzyczny można podzielić na swoistą **muzyczną bazę informacyjną** (uporządkowany zbiór różnorodnych informacji uwikłanych w akty tworzenia i odtwarzania muzycznych utworów) oraz **system muzycznych modeli**, przy pomocy których właściwie do takich aktów dochodzi. Z kolei w samej realizacji dałoby się wyróżnić **muzyczne procesy** (to, co kontynuator de Saussure'a, rosyjski językoznawca Lew Szczerba nazywał mowną działalnością – *речевая деятельность*) i same **muzyczne teksty**, czyli muzykę sensu stricto (odpowiedniki tekstów w mowie ustnej lub pisanej). Do każdej z tych części składowych szeroko pojmowanej muzyki, idąc za O. Leszczakiem, można przypisać własne, zasadniczo odmienne funkcje: «potencjalno-inwariantną» (kod), «procesowo-działalnościową» (proces) i «rezultatywno-reproduktywną» (tekst).

W polskiej muzykologii termin *muzyka* jest różnie eksplikowany, bardzo często to po prostu 'dzieło muzyczne', a więc w naszej klasyfikacji rezultat. Przykładem jest definicja ze «Słowniczka muzycznego» Jerzego Habeli:

MUZYKA «(łac. *Musica*, gr. *musike* – wszelka sztuka i nauka będącą pod opieką muz, w odróżnieniu od gimnastyki; później – w średniowieczu – znaczenie tego terminu ograniczono wyłącznie do muzyki) – sztuka piękna, przebiegająca w czasie, której materiałem są *dźwięki i inne (np. *szmery), wydobywane przez głos ludzki i różnego rodzaju instrumenty muzyczne i posiadające określoną *głośność, *czas trwania oraz sposób wykonania, następujące po sobie pojedynczo lub we współbrzmieniach w myśli pewnej prawidłowości melodyki, harmonii i kontrapunktu, ujęte w prawidłowość metro-rytmiczną i określona całość formalną, zgodnie z wymaganiami estetyki» [Habela, s.122].

Pomijając błędy merytoryczne, podany wyżej tekst, jest potwierdzeniem tezy, iż jednym z błędów, popełnianych nie tylko przez nieprofesjonalistów, ale także przez specjalistów jest nieodróżnianie tego, czym jest efekt samej działalności (tekst muzyczny) od samej muzyki jako sztuki i jako dziedziny ludzkiego życia, która jest o wiele bardziej złożonym zjawiskiem niż jej materiał. Definicja powinna pozwolić nam na to, abyśmy mogli oddzielić te pojęcia od siebie, rozgraniczyć terminy. W tym przypadku najbardziej rażący błąd polega na tym, iż większa część tej

definicji odnosi się, moim zdaniem, do dzieła muzycznego, definiens nie jest więc zgodne z definiendum: «muzyka to sztuka piękna...» aż do końca zacytowanego fragmentu Początkowe trzy słowa można zamienić na *dzieło muzyczne* lub *kompozycja* «... przebiegająca w czasie, której materiałem...» etc. Uważam tak na podstawie zawartych tam terminów, które dotyczą elementów, współczynników samego utworu muzycznego, takich jak: melodyka, harmonia, rytm, metrum, budowa formalna.

Nie jest to jedyny problem w polskiej muzykologii. W podręcznikach mamy do czynienia jeszcze z inną kwestią, związaną, jak przypuszczam, z pierwszym zagadnieniem. Wielokrotnie w tej samej pozycji mówi się raz o elementach muzyki, a potem o współczynnikach dzieła muzycznego. Jest to dowód na brak konsekwencji w stosowaniu pojęć, bądź, jak pisałam wcześniej, w mieszaniu terminów świadczy o braku jakościowej typologizacji, która umożliwiłaby logiczne uporządkowanie obiektów. Gdy mówimy *muzyka*, często mamy na myśli zbiór utworów muzycznych, jakąś pojedynczą, zamkniętą kompozycję, lub jej fragment. W tym samym słowniku Habeli przy definiowaniu innych pojęć (*melodyka*, *harmonika*, *kontrapunkt*), występujących przy wyjaśnianiu terminu *muzyka*, pojawia się sformułowanie, iż dotyczą one już dzieła muzycznego (!), np. «*MELODYKA – element składowy dzieła muzycznego*», «*HARMONIA – określenie charakteru budowy i połączeń akordowych w danym utworze*», ale już w «*KONTRAPUNKT*» znajdujemy coś zupełnie zaskakującego, ponieważ jest to «*teoria równoczesnego prowadzenia samodzielnych linii melodycznych (głosów) w utworach polifonicznych (wielogłosowych)*». Czyli kontrapunkt już nie jest ani cechą utworu, ani składnikiem sztuki jako estetycznej formy działalności ludzkiej, lecz «teorią», czyli zjawiskiem naukowym, badawczym, epistemologicznym. Można by z tego wynioskować, że w samej muzyce nie ma czegoś takiego, jak «kontrapunkt», pojawia się on dopiero w opisach naukowych jako pewny sposób opisu. Ale jaki obiekt próbuje się opisać przy pomocy owej teorii?

Tekst muzyczny, który jest najbardziej namacalnym przejawem działalności muzycznej, podobnie jak tekst werbalny, jak każdy znak powinien się składać z poziomu treści i formy. Oczywiście drugie z ogniw wydaje się być łatwiejsze do zanalizowania opisowego, ponieważ treść zawsze była i będzie raczej obiektem interpretacji. Ilość badań nad samą semantyką muzyki jest dowodem na prawdziwość tego stwierdzenia. Dzieła muzyczne wydają się przystępniejszym materiałem do analiz formalnych, chociaż i tu pojawiają się różne interpretacje dotyczące zasad ukształtowania materiału muzycznego.

Podczas omawiania tego zagadnienia warto poruszyć jeszcze jeden problem, mianowicie tożsamość dzieła muzycznego. Ile razy sami mówiliśmy, że to nie jest ten sam utwór, że wykonania tak różnią się od

tekstu, na tyle odbiegają, że dopiero po pewnym czasie orientujemy się, czego słuchamy. Jeden utwór może być realizowany przez wiele tekstów, można powiedzieć, że każdorazowe wykonanie jest nową wartością, ponieważ nigdy nie uda się nam tak samo odtworzyć tego, co jest zapisane w muzycznym tekście, pomijając już pismo nutowe, które powinno nas informować zarówno o pojedynczych dźwiękach, jak i o przebiegu całego utworu, lecz które jest bardzo niedokładne i w ogóle tego, o czym może nas ono poinformować nie da się przekazać precyzyjnie. Nie daje ono właśnie żadnej wskazówki, co do długości trwania dźwięku, wysokości, ani co do tempa. Nie da się za pomocą notacji muzycznej też przekazać parametrów technicznych. Wartość jednej nuty można by podać dokładnie tylko posługując się jakąś jednostką czasu, wysokość dźwięku można by przedstawić ściśle podając jego częstotliwość. Z tych cech wynikają różne interpretacje, dlatego też pojawiają się wariacje tego samego utworu i warianty tego samego tekstu muzycznego. Obecność różnych tekstów można wytłumaczyć różnicą w ludzkich doświadczeniach, ponieważ jeżeli jakaś jednostka spotyka się ze śladem ludzkiej działalności, to jakże inaczej, jak nie przez pryzmat swojego doświadczenia. Tylko poprzez relację tych obiektów może dojść do powstania informacji, iż to, co mamy przed oczami, lub to, co słyszymy, jest kompozycją.

Wracając do wariantów i wariacji: różnica między nimi polega nie tylko na tym, na ile tekst odbiega od utworu. Wariant jest bliższy dziełu, to tylko kolejne odtworzenie jego tekstu z pewnymi zmianami, mającymi związek raczej z kolejnym aktualnym wykonaniem (zdolności wykonawcy, jakość instrumentu, akustyka środowiska, charakter technicznego przetwarzania dźwięku). Wariacje zaś, to już większe zmiany, nie tylko ilościowe, ale i jakościowe (zmiany w melodyce są zmianami stricte jakościowymi, a w pozostałych elementach dzieła muzycznego – raczej ilościowe. Zmiany te są zabiegiem celowym, mającym na celu wprowadzenie do utworu nowych walorów artystycznych, zwrócenie uwagi słuchacza. Modyfikacje i ingerencja w tekst to niemal zawsze jest chwyt artystyczny pokazujący, w jaki sposób można estetyzować formę wyrażenia semiotycznego.

Skoro jeden i ten sam utwór może być realizowany przez wiele tekstów (warianty i wariacje), to utwór nie jest tożsamy z tekstem. Dźwięki zaś (nawet pojmowane jako ciąg wrażeń akustycznych) to tylko materiał, tak jak np. farby dla obrazu. Tylko w połączeniu z formą estetyczną, (czyli kompozycją muzyczną) ciąg akustyczny staje się muzycznym tekstem. Następnie tekst ten w funkcji kulturowej (jako znak pewnej kultury) staje się muzycznym utworem.

Tekst muzyczny, od omawiania którego zaczęłam artykuł, to nie jedyny przedmiot moich rozważań, ponieważ muzyka nie ogranicza się tylko do

realizacji, jest zjawiskiem bardziej złożonym. Jej fenomen obejmuje także system znaków muzycznych, zdolność do tworzenia i odtwarzania estetycznych sekwencji dźwiękowych oraz sam proces ich tworzenia i odtwarzania. Są to pozostałe obiekty, wchodzące w skład muzycznej działalności, które zanalizuję poniżej.

Kolejnym brakującym elementem, który warto omówić, jest proces muzyczny. Składa się on z dwóch segmentów: części wewnętrznej i zewnętrznej. Pierwsza z nich zawiera akty kodowania i dekodowania. W akcie kodowania rozróżniam trzy procesy: **komponowanie, przetwarzanie i odtwarzanie** artystyczne. Rozróżniamy tu aż trzy akty, ponieważ w trakcie tego procesu nie tylko komponujemy, czyli tworzymy nową informację estetyczną, ale również nasz umysł przetwarza i odtwarza ten materiał. Poza tym twórcza działalność artysty muzyka polega nie tyle na komponowaniu (taki typ wykonania można nazwać przetwarzaniem), co na odtwarzaniu stworzonej przez kompozytora kompozycji, czyli estetycznym przekodowaniu kompozycji w akustyczny ciąg. Zresztą do pewnego stopnia twórczy jest również charakter odbioru muzycznego utworu. Jest to charakterystyczne także i dla językowej działalności, różni się tylko materiałem, który podlega obróbce. Nie tylko tworzenie jest czynnym działaniem, zgodnie z filozofia funkcjonalnego pragmatyzmu, dekodowanie, a więc nawet nasz odbiór zakłada interpretację czynną, a tym samym, pewną transformację podanej informacji, współtworzenie.

Nie można jednak pominąć drugiej – psychofizjologicznej strony tego procesu, czyli samego nadawania lub odbioru efektów działania muzycznego. Bez niego nie byłoby muzyki jako zjawiska akustycznego, fonicznego. Omówiony tutaj dualizm procesu muzycznego dotyczy tylko jednego jego aspektu, mianowicie wewnętrznej i zewnętrznej stron muzyki. Jest także drugie, nie mniej interesujący aspekt procesu muzycznego, ujawniający semiotyczno-komunikacyjny charakter muzyki. Muzyka jest również rodzajem komunikacji lub interakcji międzyludzkiej. Dlatego warto w procesie muzycznym wyróżnić dwie strony z punktu widzenia postawy podmiotu – czynną i stosunkowo bierną. Kompozytor nie komponuje muzyki wyłącznie dla siebie, tak samo jak muzyk nie gra dla siebie, tylko dla słuchaczy. Twórca i nadawca przewidują psychofizjologiczną oraz emocjonalną reakcję słuchacza na utwór i oczekują od niego estetycznego przeżywania, czyli estetyzacji zjawisk akustycznych, składających się na tekst muzyczny. Ten aspekt dotyczy również i kompozytora, który jest pierwszym odbiorcą swojej twórczości. Można zatem powiedzieć, że kompozytor jest stroną czynno-bierną aktu semiotycznego, nazwanego tutaj procesem muzycznym. Ale słuchacz również nie jest stroną zupełnie bierną. Od jego zdolności (gust, doświadczenie, zdolności) zależy, co powstanie w jego umyśle i uczuciach pod czas odbioru tekstu muzycznego. Jeszcze

bardziej skomplikowane procesy zachodzą w umyśle artysty wykonującego lub interpretującego utwór.

Poza aspektami czynno-biernym oraz głębinowo-powierzchnowym w części zewnętrznej (psychofizycznej) warto również wyróżnić dwa podstawowe rodzaje sygnalizacji – akustyczny i pisemny. Jasne jest, że tylko pierwszy z nich jest stricte estetyczny i emocjonalny. Drugi ma raczej charakter wtórny i pomocniczy (nawet techniczny).

Jeden akapit warto poświęcić samemu wykreowaniu nowej jakości, «nowej informacji», mianowicie tworzeniu tekstu muzycznego [zob. Leszczak 2002]. Dowolne zestawienie czy uszeregowanie różnych sekwencji dźwiękowych nie tworzy jeszcze dzieła sztuki [zob. Fraczkiewicz, Skołyszewski], powinno tworzyć ono uporządkowaną całość spójną koncepcją kompozytorską w określony kształt. Dochodzi w tym akcie do estetyzacji obiektu i materiału działalności muzycznej, jakimi są dźwięki. Tylko o jakich dźwiękach tutaj mówimy? Podzielam opinię tych badaczy, którzy uważają, iż to człowiek zajmuje główne miejsce w stanowieniu o tym, czym jest sztuka. Ten czynnik antropologiczny jest niezmiernie ważny zwłaszcza dla omawianej tutaj koncepcji. Nawiązuję tu do zagadnienia, czy np. szum morza, szelest liści może być sztuką. Tylko nasze zakodowanie, nasza estetyzacja, nasze zwrócenie uwagi na pewne walory danego przedmiotu sprawią, iż będziemy mieli do czynienia właśnie z czymś wyjątkowym. Może nie nazwiemy tego jeszcze muzyką, ale muzycznym aktem (analogicznie do aktu językowego [zob. Leszczak 2002]). To właśnie tu rozpoczyna się akt tworzenia. Jest to celowe estetyczne działanie, uporządkowane w konkretny sposób wg pewnego kulturowego modelu. Twórca utworu uwiecznia swoją intencję artystyczną «w pewnym materiale i przekazuje nam ją w formie sygnałów» [tamże]. Działalność artysty to powiązanie ze sobą kategorii treści i formy. To autor jest podmiotem czynności twórczych, dzięki jego inwencji i za jego sprawą możemy obcować z muzyką. Twórca nadaje jakąś formę (kształt, sposób) jakiejś treści (sensowi, znaczeniu, informacji) [tamże]. Chodzi o intencję, wybór, organizowanie określonego materiału z dostępnego nam uniwersum dźwiękowego, a także określone ich następstwo w czasie (linearność).

Aby doszło w ogóle do możliwości kreacji znaków, musimy mieć wśród swoich zdolności modele tworzenia i kontroli, inaczej będziemy tylko biernymi odbiorcami kompozycji. Jest to zjawisko porównywalne do języka jako systemu znaków i modeli, ponieważ jeżeli nie posiadamy wyżej wymienionych kompetencji, jesteśmy w stanie najwyżej odcodować informację podaną nam przez artystę, nie jesteśmy w stanie tworzyć nowych tekstów. Kod muzyczny jest zatem ostatnim, a w klasyfikacji, stworzonej na podstawie strukturalno-funkcjonalnego schematu językowej działalności pierwszym z wymienionych obiektów. W definicji, która

została przeze mnie przytoczona, nie odnajdujemy żadnej wzmianki o tej właśnie sferze muzycznej potencji, czyli systemie znaków i modeli, który stanowi fundament dla jakiegokolwiek muzycznej działalności człowieka. Zdolności muzyczne są znaczącym elementem dla całej tego typu działalności, ponieważ to na ich podstawie dochodzi zarówno do tworzenia, jak i odtwarzania (czy raczej współtworzenia) tekstów muzycznych. Stanowi ona pewnego rodzaju bazę danych, w której znaki tworzą tzw. korpus dźwiękowy, z którego może czerpać kompozytor, wykonawca czy słuchacz. Oprócz tej dźwiękowej informacji znajdują się tu także modele, czyli wiedza o tym jak zorganizować materiał akustyczny. Nie sądzę, abyśmy mogli mówić o typowym systemie znaków, analogicznym do językowych frazeologizmów, frazemów, słów i innych jednostek leksykalnych, ani o modelach gramatycznych, słowotwórczych, czy leksykalnych. Mamy wszakże do czynienia z jakimiś kanonami muzycznymi, które tworzą analogicznie do języka normę, pewne zasady, według których się tworzy (choćby jak łączyć akordy zgodnie z wzorcami, które «panują» w danym okresie czy w danym środowisku).

Bazę dźwiękową oraz modele również trzeba rozpatrywać dualistycznie. Jeżeli mówimy o jednostce, jakimś kompozytorze czy odbiorcy, to zbiór specyficznych dla niego znaków i modeli odpowiada pojęciu idiosylu w języku. Są to indywidualne osobliwości muzycznego języka. Mówi się we tym przypadku o twórczej manierze autora i manierze wykonania u artysty. Warto by też mówić o specyfice gustu odbiorcy. Wszystko zaś to, co jest wspólne w indywidualnych systemach znaków i modeli muzyki w ramach pewnych grup społecznych (kulturowo-cywilizacyjnych, etnicznych, stylistycznych, rodzajowych, a także w ramach tzw. trendów, kierunków, szkół etc.) Jest bardzo podobnie do takiego szeroko znanego z lingwistyki zjawiska, jak socjolekt, służący do komunikacji w grupie społecznej. Wszystko to składa się na całościowy kod muzyczny, który jest jednocześnie indywidualny i społeczny (indywidualny dlatego, że istnieje tylko w świadomości poszczególnych jednostek ludzkich, a społeczny dlatego, że jest wynikiem estetycznej interakcji oraz służy właśnie do takiej wspólnej działalności estetycznej).

Aby wszystkie zaproponowane tu przeze mnie teoretyczne spostrzeżenia były bardziej czytelne, poniżej przedstawiam schemat, obrazujący funkcjonalną strukturę działalności muzycznej, stworzony na podstawie schematu działalności językowej O. Leszczaka [zob. Лещак].

Strukturo-funkcyjny schemat działalności muzycznej

Muzyczna działalność													
Muzyczny kod (muzyczne zdolności, potencja)				Realizacja muzycznych zdolności, potencji, sposobności									
Idiostyl		Kanon / moda		Proces muzyczny						Tekst muzyczny			
System znaków		System modeli		Wewnętrzny		Zewnętrzny				Kompozycja		Material	
				Kodowanie (komponowanie, przetwarzanie i odtwarzanie artystyczne)		Dekodowanie (współtworzenie, odbiór estetyczny)		Akustyczny		Pisemny		Forma pragmatyczno-semantyczna	Forma pragmatyczno-syntaktyczna
				Tworzenie ciągu fonicznego		Słuchanie (odbior strumienia fonicznego)		Zapis muzyczny		Odtwarzanie zapisu muzycznego			

Odpowiadając na pytanie, czym jest muzyka, można powiedzieć, parafrazując słowa profesora Leszczaka, że muzyka sama w sobie jest Niczym. Po prostu jej nie ma. (Por. oryginał: «Sama w sobie nauka jest Niczym. Po prostu jej nie ma. Są naukowcy, filozofowie, ludzie, uprawiający ten rodzaj działalności, są wyniki ich pracy, można się domyślać, że są również i same procesy, akty, postępowania, które się składają na pojęcie badania naukowego lub refleksji filozoficznej. I są one takie, jakimi są właśnie ci ludzie, jakimi są relacje pomiędzy nimi» [Leszczak 2000]). To nie stanowiący jedności ontologicznej zbiór różnorodnych zjawisk natury fizycznej, fizjologicznej i psychologicznej: zbiór potencjalnych umiejętności i nawyków, wiedzy, działań i ich efektów. Tylko w doświadczeniu estetycznym człowieka jako podmiotu kultury i cywilizacji wszystkie te zjawiska nabywają sensu i zostają połączone w jedną całość. Sądzę, iż takie podejście do zagadnienia pozwala na zrozumienie, że muzyka jest zjawiskiem niezmiernie złożonym, które nie powinno się sprowadzać wyłącznie do rezultatów działalności muzycznej, jakim jest utwór muzyczny oraz jego realizacji – odtworzenia.

LITERATURA

Fraczkiewicz A., Skołyszewski F., *Formy muzyczne*, PWM, Kraków, 1979.

Guczalski, K. O niejęzykowym charakterze muzyki, [w:] *Filozofia muzyki Studia* pod red. K. Guczalskiego, *Musica Iagellonica*, Kraków 2003.

Habela J., *Muzyka*, [w:] *Słowniczek muzyczny*, PWM, Kraków 1977.

Leszczak O., *Metodologia- epistemologia – ontologia. Lingwistyczne rozważania o pragmatyzmie funkcjonalnym*, [w:] *Rozważania metodologiczne. Język – literatura – teatr*, Warszawa 2000, s.75-102

Leszczak O., *Piękno jako funkcja i funkcje piękna: estetyczność w ujęciu funkcjonalno-pragmatycznym*, [w:] *The Peculiarity of Man*, vol. 7, Warszawa-Kielce 2002, s. 69-92

Лешак О., *Функционально-прагматическая оценка терминов дискурс, используемых в современном русском языкознании*, [w:] *Problemy semantyki i stylistyki tekstu*, Łódź 2009, s. 11-23.

Музыкальная деятельность и языковая деятельность.

Музыковедческие мифы

Автор статьи затрагивает вопрос онтологической сущности музыки как семиотического и культурного явления, прежде всего сосредоточивая внимание на количестве и качестве объектов, которые можно выделить в этой типе человеческой деятельности. На основе функциональной теории языковой деятельности автор пытается концептуализировать поле музыкальной деятельности. Цель статьи – обнаружить наиболее характерные ошибки в музыковедческих текстах, связанные с неразличением объектов.

Ключевые слова: музыка, музыкальная деятельность, языковая деятельность, семиотика, код, реализация, текст, произведение.

Музична діяльність і мовна діяльність. Музикознавчі міфи

Автор статті займається проблемою онтологічної сутності музики як семиотичного і культурного явища, перш за все зосереджуючи увагу на кількості і якості об'єктів, які можна виділити у цьому типі людської діяльності. На основі функціональної теорії мовної діяльності автор намагається концептуалізувати поле музичної діяльності. Мета статті – виявити найбільш характерні помилки у музикознавчих текстах, які є наслідком нерозрізнення об'єктів.

Ключові слова: музика, музична діяльність, мовна діяльність, семиотика, код, реалізація, текст, твір.

Отримано: 15.06.2009

OSOBLIWOŚCI LUDZKIEJ ZMYSŁOWOŚCI

Dokładnie rok temu zacząłem się zastanawiać nad miejscem człowieka w otaczającym go środowisku, a właściwie na tle całego znanego mi obrazu świata. Gdzie człowiek zaczyna się i gdzie kończy? Czym różni się od innych bytów? Gdzie jest jego miejsce? Co stanowi o człowieczeństwie? Jakie cechy wyróżniają człowieka na tle wszelkich nazwanych istot czy przedmiotów martwych, które człowiek tworzy na swoje podobieństwo nadając im własne przymioty? A przede wszystkim intrygującą wydała mi się zmysłowość ludzka, która jest niezwykle osobliwa. Zakładam przy tym, że nie jest ona naturalna jeśli brać pod uwagę problem związany z jej dwoistością – wynikający ze swoistego połączenia zmysłowości zwierzęcej i boskiej duchowości. Połączenia bardzo osobliwego, nie będącego wypadkową wspomnianych elementów, a wręcz przeciwnie, tworzącego byt ontologicznie dwustronny lecz funkcjonalnie i pragmatycznie całościowy.

Znalezienie odpowiedzi na powyższe pytania i precyzyjne określenie istoty osobliwości człowieczeństwa wydaje się być zadaniem, któremu można poświęcić całe życie, nie mając przy tym nawet cienia gwarancji na sukces lub choćby zbliżenie się do prawdy na temat miejsca człowieka w otaczającej go rzeczywistości. Niemniej jednak, uważając się za człowieka (wedle wszelkich znanych mi definicji i teorii), za celowe uważam uświadomienie sobie, co to właściwie znaczy, a przede wszystkim jak wiedzę na temat samego siebie można wykorzystać w samorealizacji i rozwoju.

Na początku należałoby, określić miejsce człowieka w świecie lub, jak to czynią w niektórych religiach nazwać świat ludzi. I tak, na tle różnych wierzeń zaobserwować możemy bardzo krystaliczny podział na różne światy, a wśród nich wyróżnia się świat ludzi. Tak jest na przykład w buddyzmie, gdzie szkoły nazywają sześć światów [zob Sześć światów]: świat piekieł, świat głodnych duchów, świat zwierząt, *świat ludzi*, świat aśrów (półbogów), świat bogów (niebo). Mniej skomplikowany podział przyjęty jest w wierzeniach chrześcijańskich, ale on również zakłada funkcjonowanie *świata ziemskiego (ludzi)*, czyśćca (u katolików), świata niebieskiego (niebo) i stojącego w opozycji do niego świata piekielnego. W większości wierzeń pogańskich, starożytnych, czy innych nie nazwanych przeze mnie, również napotykamy na określenie kategorii *świata ludzi* oraz współistniejących równoległe do niego innych światów. Nie zagłębiając się we wspomniane podziały możemy konstatować fakt istnienia określonego, wyodrębnionego środowiska bezpośrednio związanego istnieniem człowieka – określonego jako gatunek ludzki – *homo sapiens*.

Człowiek definiowany jest na wiele sposobów. Wedle ogólnej systematyki organizmów żywych przyjęto, że człowiek należy do rodzaju Homo w podrodzynie Homininae, klasyfikowany szerzej do rodziny Homi- nidae (człowiekowatych). Na najniższym szczeblu niniejszej klasyfikacji znajduje się podgatunek Homo sapiens sapiens, czyli człowiek współczesny [zob. Człowiek rozumny]. To z punktu widzenia biologii, nie wszystko, gdyż każdy gatunek definiowany jest na podstawie określonych cech. W naszym przypadku badacze poza pofałdowaną korą mózgową, wyróżniają również takie cechy anatomiczne, jak postawa wyprostowana, ograniczone owłosienie ciała, a także czerwień wargowa. Podkreślają również inne cechy wyróżniające nas na tle innych istot ziemskich, nazywając przy tym przede wszystkim wrodzoną zdolność do opanowania umiejętności przekazywania informacji za pomocą artykułowanych dźwięków i pisma [zob. Człowiek]. Mnie jednak najbardziej interesuje aspekt dotyczący potrzeby wyrażania emocji, które są nierozdzielnie związane z wrażeniami zmysłowymi i innymi doznaniem tożsamymi jedynie dla człowieka. Oczywiście nie możemy zapominać o wytworzonej przez człowieka (dzięki przekazowi informacji pozagenetycznej) kulturze i środowisku, w którym żyje. Nie ulega wątpliwości, że ludzie w najbardziej zaawansowany sposób potrafią wpływać na otaczające ich środowisko, zmieniając je w zależności od własnych potrzeb (tzw. antropopresja [zob. Antropopresja]).

Analizując nazywane przez naukowców reprezentujących różne dziedziny nauki cechy ludzkie, moją szczególną uwagę zwróciły te, które mają najbardziej bezpośredni wpływ na realizację własnego programu – programu zawartego «we mnie». Mam na myśli konieczność podtrzymania funkcji życiowych organizmu, a raczej sposobu, w jaki ludzie to robią. Każdy z ludzi (i innych istot żywych) musi zdobywać «pożywienie», tj. paliwo potrzebne do budowy, regeneracji swojego organizmu, realizacji postawionych przed nim zadań, czy najprościej rzecz ujmując utrzymania się przy życiu. W tej kwestii człowiek jest wyjątkowy. A to po pierwsze za sprawą umiejętności przygotowania (i przechowywania) posiłków. Żadne ze zwierząt ani znanych organizmów żywych nie rozwinęło tak silnie umiejętności wytwarzania narzędzi, w tym przypadku potrzebnych do zdobycia i przetworzenia pożywienia. Wyjątkowy jest proces obróbki cieplnej spożywanych przez nas pokarmów. Równie skomplikowanych procesów, ogólnie nazywanych «gotowaniem», nie spotkamy wśród innych gatunków zamieszkujących naszą planetę. Idąc dalej w tym kierunku należy konstatować fakt rozwoju przemysłu spożywczego oraz świadomego szkodenia własnemu organizmowi. Myślę, że nie znajdzie się wśród czytelników ani jedna osoba, która by choć raz w życiu nie spożywała pokarmu, który był dla niej szkodliwy (z fizjologicznego i medycznego punktu widzenia), oczywiście przy pełnej świadomości ewentualnych

skutków. Gotów jestem nawet stwierdzić, że obecnie modyfikowana genetycznie żywność jest zbyt popularna by można było jej unikać prowadząc tradycyjny styl życia w otaczającej nas kulturze. Podobnie z zastosowaniem wszelkich używek i środków odurzających – człowiek nie ma sobie równych, nawet na tle lemurów (*Lemuridae*) nacierających się toksycznymi wydzielinami krocionogów (*Julidae*) [zob. Urbański,], makaków (*Macaca*), wypijających alkohol pozostawiony przez turystów, czy zajadających się grzybami halucynogennymi reniferów (*Rangifer tarandus*) [zob. Zięborak], ale po pierwsze, cel spożywania środków odurzających jest inny niż podtrzymanie funkcji życiowych (poza stosowaniem ich w charakterze środków farmakologicznych), a po drugie, jest to obszerny temat nadający się do dłuższej rozprawy.

Poza pożywieniem moje zainteresowanie budzi również sen. Jest on niezbędny do prawidłowego funkcjonowania organizmów żywych i regulacji bardzo istotnych procesów zachodzących w układzie nerwowym, wśród których należy wymienić: oszczędność energii, gospodarkę hormonami, konsolidację pamięci, stymulowanie lub ograniczanie określonych grup hormonów, a także inne funkcje potrzebne do regulowania pracy organizmu żywego [zob. Sen]. Oczywiście, nie możemy stwierdzić, że zwierzęta nie śnią (prowadzone na ten temat badania dowodzą, że u zwierząt również mają miejsce marzenia sennie), ale w przypadku człowieka możemy zaobserwować coś, co nie występuje u zwierząt, a mianowicie niedobór snu wynikający z decyzji podjętych przez człowieka. I znów możemy mnożyć przykłady ludzi, którzy powstrzymują się od snu z powodu wykonywanej pracy, chęci realizacji określonych zadań, pokonywania znacznych odległości różnymi środkami transportu, czy po prostu chęci oddania się wszelakim rozrywkom. Mimo świadomości niebezpieczeństw związanych z brakiem snu (od skutków natychmiastowych, jakimi są na przykład wypadki drogowe po zaburzeniach koncentracji czy upośledzenie funkcji układu immunologicznego), człowiek notorycznie odmawia organizmowi prawa do snienia.

Jako przykłady kolejnych ogólnie znanych cech, wyróżniających człowieka na tle innych istot, możemy przytoczyć kategorię pracy i związanym z nią zdobywaniem pieniędzy, instytucjonalizację naszego społeczeństwa ze wszelkimi elementami formalizacji i hierarchią życia społecznego, ale z drugiej strony, nie mniej ważny aspekt jakim jest umiejętność wzbudzenia i wyrażania emocji za pomocą muzyki instrumentalnej, śpiewu, tańca [zob. Gruchot] czy innych rodzajów sztuki. Bez wątpienia nie było by to możliwe bez występującej u ludzi dziedziny zmysłowości i reakcji opartych na doznaniach i wrażeniach zmysłowych.

W tym miejscu chciałbym zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt osobliwości ludzkiej zmysłowości, a mianowicie, na funkcjonujące w kulturze mity o ludzkiej zmysłowości. W wielu tekstach napotykamy na

sformułowania dotyczące bardzo wąskiego postrzegania ludzkiej zmysłowości. Nader często ograniczają się one do określeń związanych ze sferą erotyki, seksu a niekiedy nawet błędnie mylone są z cielesnością. Równie często zmysłowość ludzka sprowadzana jest do roli epitetu dotyczącego ciała (z reguły kobiecego) lub kojarzona bezpośrednio z wrażeniami czysto estetycznymi odnoszącymi się do wdzięku, elegancji czy tzw. seksapilu. Równie częstym zjawiskiem jest utożsamianie zmysłowości ludzkiej ze sztuką. W tym przypadku zmysłowość wydaje się być elementem nieodłącznym i sztandarowym określeniem charakteru wielu dzieł sztuki. Mimo iż jest to zjawisko naturalne, z mojego punktu widzenia, w danym przypadku zmysłowość jest jedynie wąskim ujęciem tego, co budzi moje zainteresowanie jako obiekt badania i jawnie zwięża znaczeniową pojemność jaką niesie ze sobą badana cecha człowieka.

Biorąc pod uwagę bogactwo odczuwanych przez ludzi doznań zmysłowych (w zależności od wywołujących je bodźców: wzrokowych, skórnych, słuchowych, ruchowych, węchowych, smakowych, ustrojowych, równowagi i stawowo-mięśniowych) mogę pokusić się o stwierdzenie, że są one jednym z najważniejszych czynników wpływających na sposób naszego postrzegania i odbierania otaczającego nas świata, a przede wszystkim zrozumienia drugiego człowieka. Nazwana w temacie niniejszego artykułu ludzką zmysłowość możemy śmiało określić jako osobliwą – nie naturalną i nie zwierzęcą. Człowiek zdecydowanie nie jest mechanicznym połączeniem zwierzęcej zmysłowości i boskiej umysłowości (duchowości), a raczej jak już na wstępie wspomniałem bytem ontologicznie dwustronnym, lecz pragmatycznie i funkcjonalnie całościowym. Zatem ludzka zmysłowość jest ukierunkowana fizjologicznie i w znacznej mierze uzależniona od potrzeb ciała, natomiast ludzkie zmysły są ukierunkowane na potrzeby intelektu i w znacznym stopniu uzależnione od refleksji.

Poświęcenie zwiększonej uwagi procesom ściśle związanym ze zmysłowością człowieka i jego doznaniem zmysłowymi może stanowić klucz do zrozumienia o wiele bardziej złożonych procesów zachodzących w znanym nam świecie. Dlatego zachęcam do patrzenia «wewnątrz» siebie częściej i bardziej wnikliwie, gdyż mogą się tam znajdować odpowiedzi na pytania związane z tym, co na pozór znajduje się «na zewnątrz» i jest przyczyną niezrozumienia świata, innych ludzi, a co gorsza siebie samego.

LITERATURA

Antropopresja, [w:] Wikipedia Wolna encyklopedia, <http://pl.wikipedia.org/wiki/Antropopresja>.

Człowiek, [w:] Biolog. Przyrodniczy portal informacyjny, <http://www.encyklopedia.biolog.pl/index.php?haslo=Cz%C5%82owiek>.

Człowiek rozumny, [w:] Wikipedia Wolna encyklopedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Cz%C5%82owiek_rozumny.

Gruchot, I. *Wpływ muzyki na kształtowanie się emocjonalności i osobowości dzieci i młodzieży*, [w:] www.szkolnictwo.pl, <http://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU8772>.

Sen, [w:] Wikipedia Wolna encyklopedia, <http://pl.wikipedia.org/wiki/Sen>.

Sześć światów, [w:] Wikipedia Wolna encyklopedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Sze%C5%9B%C4%87_%C5%9Bwiat%C3%B3w.

Urbański, J. *Pijany jak zwierzę*, [w:] Fokus.pl, <http://www.fokus.pl/przyroda/zobacz/publikacje/pijany-jak-zwierze/strona-publicacji/2/nc/1>.

Zięborak, M. *Rola muchomora czerwonego w kulturach plemiennych dawnej Syberii*, [w:] TARAKA, <http://www.taraka.pl/index.php?id=rolamucho2.htm>.

Особливості людської сенсорики

Стаття порушує проблему специфічного характеру сприйняття людиною світу за допомогою відчуттів і сприйняття. Автор ставить питання про місце людини у світі і особливий характер людського світу і оточуючого людину середовища. На фоні систематики об'єктів світу вказуються особливі риси людини як виду. Центральною частиною тексту є постановка проблеми подвійності людської чуттєвості, пов'язаної з міфом про поєднання в людині «тваринної» чуттєвості і «божественної» духовності. Автор вважає, що чуттєвість людини не є наслідком механічного перенесення тваринних рис і не творить окремої сутності в структурі людського досвіду. Досвід людини онтологічно двонаправлена, але функціонально і прагматично однорідна чуттєво-розумова сутність.

Ключевые слова: чуттєвість, людина, емоції, почуття, фізіологія, психологія.

Особенности человеческой чувственности

Статья затрагивает проблему специфического характера восприятия человеком мира с помощью ощущений и восприятий. Автором ставится вопрос о месте человека в мире и особом характере человеческого мира и окружающей его среды. На фоне систематики объектов мира указываются особенные черты человека как вида. Центральной частью текста является постановка проблемы двойственности человеческой чувственности, связанной с мифом о соединении в человеке «животной» чувственности и «божественной» духовности. Автор полагает, что чувственность человека не является результатом механического перенесения животных черт и не образует отдельной сущности в структуре человеческого опыта. Опыт человека онтологически двенаправленная, но функционально и прагматически однородная чувственно-умственная сущность.

Ключевые слова: чувственность, человек, эмоции, чувства, физиология, психология.

Отримано: 3.06.2009

ПРОБЛЕМИ МОБОЗНАВСТВА PROBLEMY JĘZYKOZNAWSTWA

*Katarzyna Nobis-Wlazło
(UJK w Kielcach, Polska)*

ILOŚCIOWOŚĆ JAKO NOMINATYWNA KATEGORIA

Kategoria ilościowości jest jedną z ważniejszych kategorii, która była i jest badana przez filozofów, logików, matematyków, antropologów, językoznawców i od dawna stanowi obiekt badań interdyscyplinarnych.

Zajmując się tą kategorią z punktu widzenia języka, będziemy rozpatrywać ją nie jako jedną z filozoficznych kategorii naszego myślenia, a wyłącznie jako kategorię nominacji językowej, gdzie ona występuje jako ogniwo łączące klasy słów, które nazywa liczebnik. Niniejszy artykuł zaś poświęcony jest przede wszystkim zależności pomiędzy kategorią ilościowości a liczebnikiem jako częścią mowy.

Zarówno w języku rosyjskim, jak i polskim (bo na materiale tych języków chciałabym oprzeć analizę) istnieje ogromna ilość leksemów, wyrażających ilościowe relacje. Można stwierdzić, że występują one wśród wszystkich części mowy. Najbardziej takie znaczenie ilościowości realizują liczebniki, jednak semantykę tę można dostrzec również wśród rzeczowników, takich jak *grupa, naród, drużyna* (mnogość obiektów), *kolos, olbrzym, mikrus* (rozmiar nazywanego obiektu), *metr, watt, dekagram, hektar, pinta* (oznaczenia różnych jednostek miary) lub *paczka, halda* (pewien całościowy zbiór jednorodnych lub niejednorodnych przedmiotów).

Ilościową semantykę posiadają również i przymiotniki, wśród których są oznaczające cechy przedmiotów wg rozmiaru (*duży, mały, szeroki, wielki, krótki, chudy*), czasowych charakterystyk (*długi, wieczny*), temperatury (*zimny, gorący*), w których występuje sem ilości lub stopnia przejawu cechy. Czasem sem ilości eksplikuje się w przymiotnikach bezpośrednio (*podwójny, trojaki*). Wśród tzw. ilościowych przysłówków w języku rosyjskim (w języku polskim też są obecne, jednak nie nazywają się one w gramatykach ilościowymi) można wyróżnić takie jak np. przysłówki charakteryzujące intensywność, stopień przejawu jakiejś cechy, procesu (*bardzo, minimalnie, podwójnie, trzykrotnie*) lub przysłówki miary (*w pełni, całkowicie, mało* itp.). Sem ilościowości można odnaleźć również w czasownikach: bezpośrednio (*podwoić, zjednoczyć, dziesiątkować*) lub pośrednio (*skoczyć – skakać – podskakiwać* czy *zbierać, rozdawać, spędzać*).

Jak wspomniano wyżej, najpełniej i w najbardziej bezpośredni sposób znaczenie ilościowości określonej realizuje liczebnik, i to przede wszystkim na nim skupimy swoją uwagę, a konkretniej na tym, jak semantyka ilościowości realizuje się poprzez tę część mowy.

Jeśli chodzi o liczebnik, to istnieje bardzo wiele sprzecznych definicji, czym jest ta część mowy. To, co najczęściej się w nich powtarza, to określenie liczebnika jako wyraziciela pojęcia liczby, ilości i porządku. Definicje różnią się od siebie, po pierwsze, stopniem konkretyzacji znaczenia ilości lub skupiają się na wyliczaniu różnych odcieni ilościowych znaczeń – czyli znaczeń o charakterze ilościowym. Jeśli zatem przeważają twierdzenia, że liczebnik **to klasa słów oznaczających liczbę, ilość, i związane z liczbą kategorie porządku liczenia, zbioru**, to od razu powstaje pewien problem, a mianowicie ustalenia statusu tej części mowy. Skoro bowiem liczebnik jest odrębną częścią mowy, a zgodnie z powszechną definicją część mowy to «specyficzna dla danego języka, wyróżniona głównie na podstawie kryteriów składniowych i fleksyjnych klasa wyrazów» [zob. Część mowy], to ta część mowy powinna nazywać pewną klasę wyrazów. Podkreślimy tutaj oba składniki definiensu – *klasa* oraz *wyrazów*.

W tradycyjnych gramatykach części mowy wyodrębnia się na podstawie trzech kryteriów: leksykalnego znaczenia, gramatycznej formy i syntaktycznej roli. Są też podejścia, w których za część mowy uważa się kategoriałny model wewnętrznej formy języka, powiązany z onomazjologicznymi kategoriami, z jednej strony, i obrazem świata z drugiej strony [Ситько 2004б s. 33]. Jednak z punktu widzenia definicji tradycyjnej gramatyki interesuje nas przede wszystkim to, że części mowy powinny stanowić **klasy**. Zatem wewnątrz takiej klasy jednostki powinny znajdować się w relacjach podobieństwa, co oznacza, że wszystkie jednostki, znajdujące się w jednym paradygmacie, mogą, z jednej strony, wzajemnie zamieniać się, a z drugiej, przeciwstawiać. Jednak w przypadku liczebnika pojęcia liczby, ilości, zbioru czy miejsca na skali nie mogą wzajemnie wymieniać się, gdyż są kategoriałnie zupełnie różnymi pojęciami i mogą się dopełniać. Okazuje się zatem, że pojęcia, które wyraża liczebnik, nie łączą się w sposób paradygmatyczny, lecz tematyczny (bo łączy je semantyka pewnej ilościowości), czyli liczebnik jako część mowy stanowi **nie klasę a pole**, a jeszcze bardziej precyzyjnie – **pole klas**.

Aby mówić o ilościowości z punktu widzenia teorii nominacji (czyli teorii tworzenia językowych jednostek, które służą do wyodrębniania i nazywania fragmentów obrazu świata) należy przede wszystkim powiedzieć, że onomazjologowie wyróżniają tradycyjnie 4 globalne grupy nominatywnych pojęć tzn. wszystkie pojęcia naszego obrazu świata podzielili na następujące onomazjologiczne kategorie: substancja, proces,

atrybut i okoliczność. Kategoria substancji wyraża się **przede wszystkim** poprzez rzeczownik, kategoria procesu poprzez czasownik, atrybutu przez przymiotnik i liczebnik, a kategoria okoliczności przez przysłówki. Jak odnotowuje rosyjski onomazjolog Walerij Danilenko, «Субстанцию В. Матезиус расценивал как предмет, процесс – как действие или состояние предмета, атрибут – как устойчивый признак предмета, обстоятельство – как признак признака либо акционального и статуйального, либо атрибутивного» [Даниленко 1993].

Onomazjologiczna kategoria atrybutów, do której niejako przypisany jest liczebnik dzieli się na **atrybuty substancji i atrybuty procesu lub innego atrybutu**, co ma związek z bezpośrednim sąsiedztwem innych onomazjologicznych kategorii.

Cała przestrzeń onomazjologiczna (nominatywna) również stanowi raczej pole klas, ponieważ cztery wymienione kategorie nie łączą się do jednej klasy na podstawie podobieństwa semantycznego, lecz wzajemnie się uzupełniają. Dlatego między kategoriami da się zauważyć wyraźne typologiczne grupy przejściowe. Tak, wśród atrybutów substancji możemy rozróżnić dwie rodzajowe klasy pojęć (znaczeń) – jedną, charakteryzującą się w większym stopniu substancjalnością, drugą – większą zmiennością, atrybutywnością (bądź też szeroko pojętą procesualnością). Pierwszy typ to **onomazjologiczna ilościowość**. Drugi zaś to **onomazjologiczna jakościowość** (która jest werbalizowana przymiotnikami).

Tenże Danilenko w innej pracy zwrócił uwagę na to, że już w średniowieczu próbowano skatalogizować pojęcia na onomazjologicznych podstawach. Zatem Tomasz z Erfurtu odróżniał substancje i akcydencje (cechy), a wśród ostatnich wyróżnił zewnętrzne (czasowniki) oraz wewnętrzne/ Wewnętrzne zaś cechy podzielił na nieprocesowe (przymiotniki) i procesowe (przysłówki) [Даниленко 1988]. Biorąc pod uwagę, że do substancji średniowieczny modysta odniósł tylko rzeczowniki i zaimki, nie trudno się domyślić, iż liczebniki stanowili dla niego pewny teoretyczny problem.

W kategorii ilościowości więc proponuję wyróżnić **dwa typy pojęć** (podział ten jest podyktowany przede wszystkim aspektem syntaktycznym, ale również względami semantycznymi):

- ilości substancyjne;
- ilości atrybutywne.

Substancyjne ilości (wyrażane zazwyczaj liczebnikami głównymi) są bliższe rzeczownikom nie tylko poprzez semantykę, ale i gramatykę (pełnią w zdaniu tę samą funkcję, co rzeczownik – w połączeniu z podporządkowanym mu rzeczownikiem (albo i samodzielnie) mogą być podmiotem (*Dwa jabłka leżały na stole* albo *Dwa jest więcej niż jeden*) lub dopełnieniem (*Daj mi dwa jabłka*).

Ilości atrybutywne (można w tym przypadku także mówić o semantyce numeratywnej) są wyrażane przede wszystkim liczebnikami porządkowymi. Zachowują się one w zdaniu jak atrybuty jakościowe (czyli jak przymiotniki), pełniąc funkcję przydawki (np. *On zajął w konkursie drugie miejsce*) lub wchodząc w skład orzeczenia imiennego. W przypadku liczebników (w odróżnieniu np. od zaimków liczebnych na wzór *kilka, kilkanaście, ileś, ilekolwiek*) trzeba mówić o semantyce **ilości określonej**.

W zależności od tego, w jaki sposób używa się pojęć ilościowych, możliwe różne odmiany każdego z tych dwóch typów semantyki ilości.

Aby wyjaśnić, co rozumiemy przez różny sposób użycia pojęcia, należy przede wszystkim przypomnieć to, że **każdemu pojęciu można przypisać dwa aspekty struktury jego sensu** (to kategoriałna i referencyjna jego strona) [bardziej szczegółowo o strukturze semantycznej pojęcia zob. Leszczak 1992, Лещак 1996, s. 187-196]. Pierwszy z tych aspektów jest skierowany na system kognitywnych pojęć, jest to uogólniający – kategoryzujący aspekt. Drugi zaś to aspekt konkretyzujący – referencyjny. Kategoriałny aspekt to informacja o miejscu danego kognitywnego pojęcia w hierarchicznym systemie pojęć. Sam też jest pewnym systemem. Każdy element tej struktury łączy się z szeregiem innych pojęć kognitywnych na zasadzie kategoriałnego podobieństwa. W zależności zaś od uogólniającej cechy dane elementy korelują jako równoprawne człony paradygmatu albo znajdują się w relacji ogół-szczegół.

Drugą część kognitywnego pojęcia stanowi część referencyjna. W odróżnieniu od części kategoriałnej, która jest hierarchią elementów (jednostek) budowaną na mechanizmach substytucji, jest ona oparta na mechanizmach syntagmatyki (jako że tworzy strukturę polową, w której elementy znajdują się w relacjach styczności). Przez syntagmatyczną konkretyzację staje się również także informacją o wszystkich jednostkowych cechach przypisanych danemu pojęciu. Z pewnymi zastrzeżeniami można porównać kategoriałną część pojęcia do treści, a referencyjną – do zakresu nazwy w terminologii logicznej.

Jeśli przeprowadzi się generalizację pojęcia ilości substancyjnej, czyli jeśli uogólnimy i abstrahujemy od substancji, której atrybutem jest dana ilość (a więc nie będzie nas interesować informacja, o czym się mówi, a będzie to stanowiło tylko tło informacji o ilości), a na pierwszym planie okaże się ilość jako taka, to otrzymamy pojęcie **liczby**. np. we frazie *dwa razy dwa jest cztery*, nie zadajemy pytania o obiekt *dwa czego?* Nie musimy konkretyzować, bez takiej informacji fraza ta nie traci sensu.

Jeśli jednak przedstawimy ilość jako cechę jakichś obiektów, czyli dokonamy zabiegu referencji, to pierwszy plan będzie zajmowała nie liczba a **mnogość**. np. fraza *dwa leżały na stole*, nie ma sensu, jeśli nie dodamy obiektu, którego dotyczy liczebnik *dwa* – czyli *dwa jabłka*).

Zatem semantyka liczby i mnogości to dwie strony pojęcia ilościowości substancywnej. **Liczba** to wyabstrahowana od obiektu ilość, a **mногоść** to ilość zanurzona w referencję. Oba pojęcia składają się na jedno, które jest podstawą liczebników głównych.

Spójrzmy teraz na ilości atrybutywne. Jeśli w ilościach substancywnych najbardziej skrajną postacią semantyczną była liczba, to najbardziej skrajnym przejawem atrybucji w ilościach jest semantyka **porządku**. Pomiedzy tymi skrajnościami można ulokować wspomniana już mnogość i dość specyficzną semantyczną funkcję **numeru**. W jednym z artykułów 1927 roku J. Baudouin de Courtenay odnotował: «W myśleniu językowym pojęcie szeregowości i numerowości wsiela się w liczebniki porządkowe i w przysłowki liczebnikowe porządkowe. Co innego liczba, co innego numer. Modne dziś w kancelariach polskich zastępowanie «numeru» (Nr, №) «liczbą» (L) jest czyścicielskim ubożeniem języka polskiego» [Baudouin 1984, s. 432].

Pojęcie numeru ma w sobie cechy wspólne dla nazw własnych, w odróżnieniu od pojęcia porządku, które wg swej istoty nominatywnej jest bardziej podobne do nazw pospolitych. Na przykład we frazie: *Przyjechał trzeci autobus*, liczebnik *trzeci* jest charakterystyką autobusu z punktu widzenia porządku, kolejności – bo dwa autobusy już przejechały. Natomiast w rosyjskiej frazie *Я едзу на работу на одиннадцатом автобусе* oznacza nie porządek, a numer trasy autobusu. Zatem w drugim przypadku sens tej frazy to wybór nie jedenastego w kolejności autobusu, a takiego, któremu przypisany jest pewien numer tak, jak się przypisuje przedmiotom nazwy własne.

Z czasem semantyka numeru zbliża się na tyle do semantyki substancywnej ilościowości, że zaczyna się werbalizować przy pomocy połączenia słowa *numer* i liczebnika głównego w znaczeniu liczby: *pierwszy – numer jeden* itd. Ale i w tym przypadku mamy do czynienia z semantyką numeratywności, chociaż i substancywowanej, ponieważ jednostkę *numer jeden* powinno się rozpatrywać jako całość semantyczną. W takim przypadku słowo *numer* może być pomijane np. mówimy, że budynek, w którym jest Instytut Filologii Rosyjskiej w Kielcach, znajduje się *na ulicy Leśnej 16* (w rzeczywistości chodzi nam przecież o numer). W języku polskim w odniesieniu do wspomnianego już autobusu powiemy trochę inaczej – *jeżdżę piątką/dziesiątką* – w tym wypadku pojęcie numeru całkowicie substancywuje się (choć w odniesieniu do autobusów o numerach np. 21, 48, powiemy: *jeżdżę dwadzieścia jeden* – a nie *dwudziestką jedynką, czterdzieści osiem* – a nie *czterdziestką ósemką*).

Porządek (semantyka określonej ilości szeregowej) zajmuje najbardziej skrajne wśród ilości miejsce na skali «substancja – atrybut». W języku ilości atrybutywne realizują się głównie przy pomocy liczebników

porządkowych (bardzo rzadko również przy pomocy zaimków liczbowych – któryś, *którykolwiek*). Jedną z najważniejszych cech liczebników porządkowych jest to, że ukazują one określone miejsce przedmiotu w danym szeregu w odniesieniu do określonej ilości innych przedmiotów. Semantykę tę nie wolno mylić z semantyką jakości szeregowej (*następny, poprzedni, środkowy, końcowy, początkowy* etc.). Ponieważ pojęcie porządku, wyrażanego liczebnikiem porządkowym, jest uważane za skrajną formę atrybutywnej ilości, to można zauważyć jego pewne związki z przymiotnikiem. Z jednej strony liczebnik porządkowy ma odniesienie do liczby (poprzez jego semantyczny i motywacyjny związek z liczebnikami głównymi), z drugiej zaś ma takie same cechy gramatyczne, syntaktyczne i taką samą odmianę jak przymiotnik.

To, co różni liczebnik porządkowy i przymiotnik, to fakt, że na poziomie semantycznym liczebniki porządkowe można rozłożyć na jednej skali wg jednego kryterium (matematycznego), natomiast przymiotniki nie (np. liczebnik *drugi* znajduje się w szeregu pomiędzy *pierwszy* i *trzeci*, natomiast niemożliwe jest umiejscowienie na jakiejś jednej skali przymiotników *dobry, słodki, drewniany* czy nawet semantycznie zbliżonych *papierowy, szklany, metalowy, drewniany*).

Jeśli zatem dokonamy generalizacji atrybutywnej ilości i wyabstrahujemy pojęcie od konkretnej sytuacji, wtedy mamy do czynienia z semantyką **numeru** porządkowego. Jeśli zaś pojęcie atrybutywnej ilościowości «zanurzymy» w referencyjne pole obiektów rozmieszczonych na jednej skali, to semantyka porządku będzie aktualizować się i wychodzić na referencyjne pole obiektów i będziemy mieć do czynienia z **semantyką porządku**.

Podsumowując można powiedzieć, iż semantykę ilościowości da się typologizować z punktu widzenia onomazjologicznych kategorii na ilości substancywne i atrybutywne. W obydwu przypadkach, w zależności od przyjętego aspektu (kategorialnego bądź referencyjnego) znaczenie ilościowości, realizujące się poprzez liczebnik, można rozpatrywać na cztery różne sposoby: jako liczbę lub mnogość (w przypadku ilości substancywnych) oraz jako numer porządkowy lub porządek (w przypadku ilości atrybutywnych).

LITERATURA

Baudouin de Courtenay, J. Ilościowość w *myśleniu językowym*, [w:] Baudouin de Courtenay, J. O języku polskim, Warszawa 1984, s. 421-443.

Część mowy, w: Wikipedia-wolna encyklopedia, http://pl.wikipedia.org/wiki/Część_mowy.

Leszczak, O. Onomazjologiczna koncepcja znaczenia wyrazu i budowy systemu leksykalnego, w: *Język: Teoria – Dydaktyka*, Zielona Góra, 1992, s. 37-42

Ситько, Ю. Л. Бытование функционально-прагматической методологии в отечественном языкознании 60-х годов XIX века I-ой половины XX века (на примере понятия части речи), Тернополь 2004.

Даниленко, В. П. *Из истории становления ономаσιологического направления в западноевропейской грамматике XX в. (О. Есперсен и В. Матезиус)*, в: Из истории науки о языке. Памяти профессора Ю.С.Маслова / Под ред. Л.В.Сахарного. – Санкт-Петербург, 1993. – С.69-84

Даниленко, В. П. *Ономаσιологическое направление в истории грамматики*, «Вопросы языкознания», 1988, №3, с.108-131.

Лещак, О. В. Языковая деятельность. Основы функциональной методологии лингвистики, Тернополь 1996.

Кількісність як номінативна категорія

Дана робота становить аналіз категорії кількісності як номінативної функції. Це поняття було локалізоване в межах чотирьох класичних ономаσιологічних категорій, а точніше в рамках категорії атрибутів. В семантиці кількісності були виділені два типи кількісних понять: субстантивна кількість і атрибутивна кількість (нумеративність). Першим властива семантика числа і окресленої множини, другим – семантика порядкового номеру і окресленого порядку при рахунку.

У роботі особливо звертається увага на зв'язок між кількісністю і числівником як одним з видів реалізації цієї категорії в мові.

Ключові слова: кількісність, числівник, ономаσιологічні категорії, число, множина, порядковий номер, порядок.

Количественность как номинативная категория

Настоящая работа представляет собой анализ категории количественности как номинативной функции. Это понятие было локализовано в пределах четырех классических ономаσιологических категорий, а точнее в рамках категории атрибутов. В семантике количественности были выделены два типа количественных понятий: субстантивные количества и атрибутивные количества (нумеративность). Первым свойственна семантика числа и определенного множества, вторым же – семантика порядкового номера и определенного порядка при счете.

В работе особенно обращается внимание на связь между количественностью и именем числительным как одним из видов реализации этой категории в языке.

Ключевые слова: количественность, имя числительное, ономаσιологические категории, число, множество, порядковий номер, порядок.

Отримано: 22.06.2009

MIT NIESAMODZIELNOŚCI ZNACZENIA LEKSYKALNEGO TZW. «SŁUŻEBNYCH» CZĘŚCI MOWY

Często spotykanym w językoznawstwie zjawiskiem jest stereotypowe postrzeganie służebnych części mowy. Można przytoczyć wiele źródeł, które traktują o nich jako o niesamodzielnych, zależnych od głównych części mowy i nie posiadających leksykalnego znaczenia. Świadczą o tym przykładowe próby zdefiniowania tychże pojęć:

«Partykuły, podobnie jak przyimki i spójniki, należą do wyrazów niesamodzielnych» [Jaworski, s. 291] lub «предлог (греч. próthesis, лат. praepositio), морфологически неизменяемое **служебное** слово, выражающее некоторое отношение между двумя сущностями» [6], «Частицами называются служебные слова, которые придают раз личные оттенки значения или членам предложения, или предложению» [Бархударов, Крючков, s. 204].

Część mowy, która w języku rosyjskim określana jest terminem *предлог*, w języku angielskim oznaczona jest jako *preposition*, w hiszpańskim *preposicion*, we francuskim *preposition*. We wszystkich tych terminach odnaleźć można związek, nie tylko brzmieniowy, etymologiczny, lecz przede wszystkim semantyczny z wyrazem *препозиция*. Oto jak jest ono standardowo rozumiane: «*Препозиция...* помещение **зависимого члена** перед **господствующим** членом словосочетания, служебного слова перед **полнозначным словом**, к которому оно относится, и т.п. (О.С. Ахманова. *Словарь лингвистических терминов*)» [Cyt. wg Купалова]. Definicja ta podtrzymuje tezę o istnieniu wyrazów pełnoznaczących i antonimicznych im – służebnych, nie posiadających inwariantnego znaczenia, za jakie często uważane są omawiane części mowy. Na samym początku jednak można poddać wątpliwości metodologię opisu informacji o przyimkach, spójnikach, partykułach. Są one rozpatrywane i klasyfikowane na tym samym poziomie kategoryalnym, co nominatywne części mowy. Stanowi to duży błąd, gdyż ich kategorie użycia są wyspecjalizowane i nie polegają na nominacji elementów obrazu świata. Wiele pozycji, podobnie jak te wyżej wymienione, podaje je wyliczając w oderwaniu od relacji z innymi jednostkami leksykalnymi. Niweczy to możliwość analizy modeli ich funkcjonowania. Jak podkreślał W. Doroszewski – fakt wyizolowany to fakt źle wyodrębniony przez badacza, nie posiadający odpowiedniej liczby cech relacyjnych, żeby się dzięki nimi dał zrozumieć jako wyraźny obiekt

na tle danej całości [zob. Doroszewski]. Rozpatrując wszystkie części mowy (zarówno te główne, jak i te uważane za podrzędne) nie można mówić o nich w całkowitej izolacji od pozostałych. Pojęcie samodzielności można rozpatrywać zarówno pod względem semantycznym, gramatycznym, systemowym i funkcjonalnym. Z punktu widzenia funkcjonalnego wszystkie wyrazy są niesamodzielne, ponieważ żadne z nich (nawet rzeczowniki czy czasowniki) nie funkcjonują niezależnie od kontekstu, a z punktu widzenia systemowego – nie istnieją poza relacjami z innymi jednostkami (w myśl F. de Saussure’a każda jednostka systemu językowego jest zbiorem relacji – «Każdy fakt językowy sprowadza się tylko i wyłącznie do pewnego stosunku» [Saussure, s. 243]). Dla określenia struktury znaczeniowej danego wyrazu niemożliwe jest, aby posłużyć się tylko nim samym – należy prześledzić jego związki z innymi informacjami, z innymi wyrazami. Jest to cecha systemowa łącząca wszystkie jednostki językowe. Omawiane części mowy różnią się pod względem funkcjonalnym. Przyimki wyrażają ponadpojęciowe – półpredykatywne i predykatywne relacje dotyczące okoliczności, atrybutu, obiektu. Takiego semantycznego zasobu nie posiadają części mowy o semantyce pojęciowej. Co za tym idzie przyimki konkretyzują znaczenia wypowiedzeń o charakterze nominatywnym. Należy również zwrócić uwagę na fakt, iż przyimki rządzą formami przypadku odmiennych części mowy, tj. rzeczowników, liczebników oraz zaimków. Przyimek determinuje formę gramatyczną rzeczownika, liczebnika głównego czy zaimka rzeczownikowego. Przyimek niesie w swym znaczeniu gramatycznym aspekt rekcyjny, co częściowo zbliża go z semantyką przypadków zależnych. Jednak w odróżnieniu od nich przyimki dzięki swojej dyferencjacji dają większe możliwości określenia relacji i zależności. O użyciu przyimka może decydować model syntagmatyczny uruchamiany w sytuacji konieczności rozwinięcia myśli dotyczącej jakiegoś wydarzenia, lub też ograniczona łączliwość leksykalna czasownika, który nie może być użyty z innym przyimkiem albo wręcz bez przyimka (*liczyć na kogoś, odnosić się do kogoś lub czegoś; troszczyć się o kogoś* – dla porównania *unosić się czym*). Rząd czasownika w istotny sposób wyrażony zostaje poprzez przyimek, który warunkuje użycie danego przypadku zależnego. Ponadto między przyimkami, tak jak wśród innych części mowy pojawia się zjawisko występowania różnic semantycznych. Jeśli zwrócimy uwagę na funkcjonowanie w jęz. polskim przyimków *do* i *dla* zauważymy, że oba wyrażają cel. Przyimka *dla* używamy jednak dla wyrażenia celu przystosowanego i chwilowego (*przyszedłem tu dla zabawy*), szkody i pożytku (*Przepisałem czytelnie list dla ułatwienia czytania go odbiorcy*) lub jest on używany przed rzeczownikami oznaczającymi zwierzęta lub osoby (*Przedział dla niepalących*). Przyimek *do* ukazuje na cel stały i wyłączone

przeznaczenie czegoś – funkcję (*Beczka do wina; Powołano komisję do zbadania tej sprawy*). Znaczenie przyimków staje się bardziej wyraźne do zaobserwowania w grupie przyimków wtórnych (производных). W odróżnieniu od pierwotnych, które zaczęły funkcjonować u początków rozwoju języka, których znaczenie uległo rozszerzeniu i stało się bardziej abstrakcyjne, w grupie przyimków wtórnych występują motywowane, powstałe od rdzeni głównych części mowy, np. *благодаря, навстречу, насчёт, впереди, согласно, вопреки, наперекор, в продолжение, наподобие, за исключением, в течение*. Użycie przyimków wynika z obrazu świata nosiciela języka, gdyż w różnych językach są one różnie używane i różnie tłumaczone. Wyrażenia przyimkowe często dostarczają problemów tłumaczom i osobom uczącym się nowego języka jak np. angielskie phrasal verbs – czasowniki frazowe, w których przyimek determinuje znaczenie, np. *bring sb around – ocucić, bring down – obalić*. W języku tym istnieje również wiele wyrażen, których znaczenie całościowe oparte jest na semantyce przyimka. Np.: *I must be off – muszę już iść, the door handle is off – odpadła klamka od drzwi, their wedding is off – ślub jest odwołany*, lub nawet utarte wyrażenie *–It rained off and on all day – padało z przerwami przez cały dzień*. W języku polskim ilość zwrotów, w których przyimek odzwierciedla pewien skrót myślowy również jest bardzo dużo, np.: «*Do licha!*» «*Do diabła!*», «*Do bron!*», «*Do zobaczenia!*», «*Od. do!*», *raz na wozie, raz pod wozem*.

O ile przyimek stanowi kategorię w dużej mierze morfologiczną, o tyle spójnik jest obiektem syntaktycznym i wskazuje na występowanie związków składniowych w zdaniu. Z przyimkiem łączy go półpredykatywny charakter informacji. Z punktu widzenia syntaktycznego wyraża on relacje łączności, rozłączności, przeciwstawności między aktantami (w każdym z tych przypadku niejako spajając ze sobą części zdania), a także stosunki czasowego, przestrzennego, kauzalnego, celowego i innego typu uzależnienia wzajemnego informacji (eksplikując przy tym hierarchiczne relacje między całymi zdaniami). O tym, iż spójnik należy rozumieć jako samodzielną leksykalnie część mowy decyduje fakt, iż zawarta w nim informacja uzależnia od siebie treść i sens całego zdania (kombinacja spójników zmienia jego sens). Między spójnikami można także odnaleźć wiele różnic stylistycznych np. *tym niemniej, tym niemniej jednak* uważane są za potoczne, zaś *niemniej jednak* i *jednakże* za książkowe, podobnie ma się rzecz z książkowymi *aby* i *lecz* oraz z potocznymi *żeby* i *ale*. W dodatku trudno odmówić samodzielnego znaczenia spójnikom, zwłaszcza jeśli pochodzą one ze zrostów całych zwrotów, np. *bowiem* od *bo wiem, albowiem – a li bo wiem, jeżeli-jest że li, jeśli –jest li* lub np. od przysłówka *względnie*. W działalności mownej możemy zaobserwować funkcjonowanie utartych tekstów, których

semantyka jest oparta na semantyce spójników *Decyduj – albo, albo* (odnośnie konieczności dokonania wyboru), *zawsze jest jakieś ale* (co oznacza powtarzające się istnienie jakiegoś argumentu przeciw, lub jakiegoś warunku), lub *ani, ani – ani to, ani tamto* (wyrażające kategorię wykluczenia możliwości), *ni to, ni sio*. Nierzadko są one nacechowane emocjonalnie: *bo ja wiem, bo i, bo i przecież, bo też, a bo, Aleś mu powiedział! Ale gra! Ale co ty mówisz! Ale gdzie tam! A jednak, dlaczego nie*. O ile spójnik przede wszystkim wyraża relację między danymi informacjami, to samodzielność leksykalna partykuł jest oparta na związku między informacją a indywidualnym ustosunkowaniu się do niej. Partykuły przekazują szereg informacji konotacyjnych, modalnych na poziomie semantyczno-syntaktycznych znaczeń aktantowych. W zależności od swego miejsca w zdaniu, tj. w zależności od umieszczenia przy danym aktancie zmieniają sens tej jednostki syntaktycznej, a zatem inna staje się również treść całego zdania. O inwariancji leksykalno-semantycznej partykuły świadczy fakt, iż wnosi ona w treść zdania subiektywny aspekt stosunku między obiektem percepcji i a myślą o egzogenicznych okolicznościach; stanowi zatem istotne źródło informacji na temat wartościowania obrazu świata nosiciela języka i wyrażania tego wartościowania w procesie komunikacji. Partykuła może być nadrzędna w stosunku do głównych części mowy – jeżeli umieszczamy ją przed czasownikiem przechodnim, wpływa ona na rekcję tego czasownika w stosunku do rzeczownika nieżywotnego, tj. zamienia formę biernika na formę dopełniacza. W dodatku istnieje grupa partykuł, które powstały ze zrostów lub pełnych słów np. *bodaj – bóg daj*, z imperatywu *niechaj – niech, by* – od czasownika *być, tak, ta, to, ci* – są z pochodzenia zaimkami.

Jak widać omawiane części mowy stanowią odmienną kategorię od kategorii jednostek nominacyjnych. Specyfikacja ich funkcji jest zależna od poziomu, na którym występują. Można jednak stwierdzić, iż ich znaczenie leksykalne nie jest znaczeniem przedmiotowym, predykacyjnym. Mitem zatem jest klasyfikowanie ich według kryterium nominacji, bowiem fakt iż ich znaczenia leksykalne stanowią różnego rodzaju relacje, nie oznacza iż są one pozbawione samodzielnej semantyki.

LITERATURA

- Doroszewski, W. Elementy leksykologii i semiotyki, Warszawa 1970.
Jaworski, M. Gramatyka opisowa języka polskiego, Warszawa 1972.
Saussure, F. de Szkice z językoznawstwa ogólnego, Warszawa 2004.
Бархударов, С.Г. Крючков С.Е, Учебник русского языка, Москва 1955.
Купалова, Ю. Служебные части речи, [w:] Русский язык, <http://rus.1september.ru/2005/04/3.htm>, (03.05.2008).

Предлог, [w:] Онлайн Энциклопедия Кругосвет, http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/PREDLOG.html (02.05.2008).

Міф про несамостійність лексичного значення т.зв. «службових» частин мови

В багатьох класичних граматиках до прийменників, часток і сполучників ставляться як до службових частин мови, які не мають самостійного лексичного значення, як це є у знаменних частин мови. У цьому полягає один з методологічних міфів – «службові» частини мови виражають різного роду семантичні відношення на різних рівнях організації тексту (у словосполученнях, реченнях, частинах речень). Тому їх треба розглядати під іншим кутом зору і не класифікувати як номінативні частини мови, що називають фрагменти інваріантної картини світу, а не виражають актуальних відношень між ними у мовно-мисленнєвому потоці. Саме ці відношення становлять базу лексичного значення прийменників, сполучників і часток.

Ключові слова: прийменник, сполучник, частка, лексичне значення, службові частини мови.

Миф о несамостоятельности лексического значения т.н. «служебных» частей речи

Во многих классических грамматиках к предлогам, частицам и союзам относятся как служебным частям речи, которые не обладают самостоятельным лексическим значением, как знаменательные части речи. В этом заключается один из методологических мифов – «служебные части речи» выражают различного рода отношения на разных уровнях (словосочетания, предложения, частей предложения). Поэтому надо их рассматривать иным образом и не классифицировать, как номинативные части речи, которые только называют элементы инвариантной картины мира, а не отражают отношений между ними в речемыслительном потоке. Именно эти отношения составляют лексическое значение предлогов, союзов и частиц.

Ключевые слова: предлог, союз, частица, лексическое значение, служебные части речи.

Отримано: 14.06.2009

КОРРЕЛЯЦИЯ РУССКИХ И ПОЛЬСКИХ ФРАЗЕМОВ С ГЛАГОЛЬНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ *ДАТЬ И ПРИНЯТЬ*

Одни ученые считают фразеологию самостоятельной дисциплиной, например, В. В. Виноградов, Ю. Д. Фомина, другие же, например, С. Лещак, В. Г. Гак, – частью лексикологии. Р. Н. Попов, Д. П. Валькова, Л. Я. Маловицкий, А. К. Федорова считают фразеологию разделом языкознания, который исследует характерные черты фразеологических единиц, причины их возникновения в языке и особенности употребления в речи [Попов, Валькова, Маловицкий, Федорова, 1978: 124]. Другие считают, что фразеология – это традиционно включаемый в лексикологию раздел языкознания об устойчивых сочетаниях слов (фразеологических единицах) [Рублева 2004].

Подход разных ученых к пониманию фраземов является также неодинаковым. Одни относят фраземы к фразеологическим единицам, как например, В. В. Виноградов, Н. М. Шанский, другие же включают их в разряд лексических единиц, например, С. Лещак, А. М. Левицкий.

Фраземы – это неэкспрессивные аналитические номинативные единицы. Языковеды называют их по-разному, например, В. Н. Телия употребляет термин *речевой штамп*, Т. О. Винокур – *речевой шаблон*, Н. А. Амосова – фразема, С. Лещак – *языковое клише*. В моей работе я буду пользоваться термином – *фразема*.

По мнению С. Лещак фразема (в ее научной работе *языковое клише*) – это аналитические номинативные знаки необразного характера, воспроизводимые и формально (грамматически и фонетически) расчлененные единицы, которые должны рассматриваться либо в лексикологии, либо во фразеологии в зависимости от того, как лингвисты соотносят эти две дисциплины [Лещак, 2007: 8-11].

Д. Э. Розенталь и М. А. Теленкова считают, что клише (в нашей работе фразема) – это «речевой стереотип, готовый оборот, используемый в определенных условиях и контекстах стандарта. В отличие от штампа, представляющего собой избитое выражение с потускневшим лексическим значением, клише образует конструктивную единицу, сохраняющую свою семантику, а во многих случаях и выразительность» [Розенталь, Теленкова, 1976: 148-149].

По мнению О. С. Ахмановой клише (в нашей работе фразема) – это «избитое, шаблонное, стереотипное выражение, механически

воспроизводимое либо в типичных речевых и бытовых контекстах, либо в данном литературном направлении, диалекте и т.п.» [Ахманова, 1966: 197-198].

Самое сложное при выделении фразем – это отграничение их от свободных словосочетаний и фразеологических единиц (т.е. эмоционально-экспрессивных аналитических единиц). Свободное словосочетание состоит из двух компонентов и представляет собой две лексико-семантические единицы. Фразема же состоит из минимум двух компонентов, но представляет одну лексико-семантическую единицу. Значение свободное словосочетание, которое состоит из самостоятельного слова «принять» (взять, получить даваемое, передаваемое, получить в свое ведение) [Ожегов] и самостоятельного слова «цветы» (растения), является сочетанием значений этих слов. Фразема, наоборот, не является сочетанием значений компонентов, например, «принять душ» – сочетание значений компонентов «принять» и «душ» (приспособление для обливания мелкими струйками воды, а также само такое обливание) [Ожегов] не равняется значению фраземы.

Фразеологизм – это «устойчивое по составу и структуре, лексически неделимое и целостное по значению словосочетание, выполняющее функцию отдельной лексемы т.е. самостоятельной единицы языка, рассматриваемой во всей совокупности своих форм и значений» [Фразеологизм]. По мнению С. Лещак, разница между фраземой и фразеологизмом заключается в том, что, во-первых, у фразеологизма есть наличие образности, фразема же является знаком необразного характера. Во-вторых, фразема – это следствие первичной или повторной номинации, фразеологизмы – вторичной [Лещак, 2007: 36].

Главным признаком фразем, по мнению С. Лещак является воспроизводимость, которая проявляется в следующих характерных чертах:

– Узнаваемость

Узнаваемость обнаруживается в том, что реципиент может отреагировать на фразем, даже если он был неполным или неточным, потому, что он понял его смысл. Это результат воспроизводимого характера фраземов.

– Смысловая стандардность

Заключается в степени новизны информации, прежде всего для самого говорящего. Это связано с шаблонностью смысла. Наше мысли часто не являются новыми, а повторяются и становятся либо убеждениями, либо навязчивыми мыслями в зависимости от эмоционального воздействия. «Если у субъекта не вызывает сомнения

истинность и полезность некоторой мысли, то в целях экономии мышления он сохраняет ее в памяти и в дальнейшем обращается к ней как к некоей константе, как к средству «сокращения пути». Если же некоторая мысль кажется ему важной, но проблематичной и нуждающейся в доказательствах, она также сохраняется в памяти, но уже в иной функции: как препятствие и усложнение мыслительной деятельности. В обоих случаях можно вести речь о мыслительных шаблонах»

[Лещак, 2007: 42].

– **Синтаксическое единство**

Под этим понятием С. Лещак понимает «не столько выполнение единой роли в предложении, сколько инактивацию рема-тематических отношений между составляющими» [там же: 43].

– **Формальная стандартность**

Формальная стандартности заключается в упорядоченности и неизменности структуры. Но этот признак не исключает следующей черты.

– **Возможность ограниченного частичного варьирования форм** [там же: 41-43].

В современном русском языке глагольно-именные фраземы – это очень распространенный тип фразем. Как считает В. М. Дерибас, глагол в глагольно-именных фраземах является грамматически опорным словом и выражает чисто грамматический смысл, однако не утрачивает своих морфологических черт и характерных для него категорий вида, лица, времени и склонения. Значение фраземы в целом содержится в «грамматически зависимом компоненте – существительным или субстантивированном прилагательном, которое становится семантическим центром», например, принять участие, дать согласие [Дерибас, 1979: 5].

Фраземы нельзя переводить буквально. Среди глагольно-именных фразем русского языка с глагольным компонентом дать и принять большинство состоит из глагола и существительного в винительном падеже без предлога, например:

• Дать аудиенцию	-	<i>udzielić audiencji</i>
• Дать аванс	-	<i>dać awans</i>
• Дать займы	-	<i>pożyczyć</i>
• Дать дорогу	-	<i>ustąpić z drogi</i>
• Дать зарок	-	<i>złożyć obietnicę</i>
<i>/ przyrzeczenie / poprzysiąc</i>
• Дать интервью	-	<i>udzielić wywiadu</i>
• Дать осечку(при стрельбе) -		<i>nie wystrzelić / nie wypalić</i>
• Дать показание	-	<i>złożyć zeznanie</i>

• <i>Дать слово</i>	-	(в значении 'дать обещание') <i>dać słowo</i>
		(в значении 'разрешить выступить') <i>dać głos</i>
• <i>Дать согласие</i>	-	<i>wyrazić zgodę</i>
• <i>Дать справку</i>	-	<i>udzielić informacji</i>
• <i>Дать ход</i>	-	<i>nadać bieg</i>
•		
• <i>Принять ванну</i>	-	<i>wziąć kąpiel</i>
• <i>Принять душ</i>	-	<i>wziąć prysznic</i>
• <i>Принять заявку</i>	-	<i>przyjąć zamówienie</i>
• <i>Принять извинение</i>	-	<i>przyjąć przeprosiny</i>
• <i>Принять лекарство</i>	-	<i>przyjąć/wziąć/zażyć lekarstwo</i>
• <i>Принять меры</i>	-	<i>przedsięwziąć środki</i>
• <i>Принять постановление</i>	-	<i>podjąć uchwałę</i>
• <i>Принять присягу</i>	-	<i>złożyć przysięgę</i>
• <i>Принять решение</i>	-	<i>podjąć decyzję</i> (об официальном постановлении) <i>podjąć uchwałę</i>
• <i>Принять смерть</i>	-	<i>ponieść śmierć</i>
• <i>Принять участие</i>	-	<i>wziąć udział</i>
• <i>Принять шефство</i>	-	<i>objąć patronat</i>

Фраземы русского языка с глагольным компонентом «дать» и с существительным в винительном падеже без предлога составляют, по моим подсчетам, около 95% всех фразем русского языка с глагольным компонентом «дать», а с глагольным компонентом «принять» и с существительным в винительном падеже без предлога около 80% фразем этого глагола.

Следующая группа – это фраземы, первый компонент которых является глаголом «дать» или «принять», а второй – существительным в винительном падеже с предлогом, например:

• <i>Дать в долг</i>	-	<i>pożyczyć</i>
• <i>Дать в кредит</i>	-	<i>dać na kredyt</i>
• <i>Дать в обиду</i>	-	<i>dać się skrzywdzić</i>
• <i>Дать на чай</i>	-	<i>dać napiwek</i>
• <i>Принять во внимание</i>	-	<i>wziąć pod uwagę</i>
• <i>Принять в лапу</i>	-	<i>wziąć w łapę</i>
• <i>Принять за основу</i>	-	<i>przyjąć za podstawę</i>
• <i>Принять на работу</i>	-	<i>przyjąć do pracy</i>
• <i>Принять в расчет</i>	-	<i>wziąć w rachubę</i>
• <i>Принять в соображение</i>	-	<i>wziąć pod uwagę</i>

Глагольно-именные фраземы русского языка с глагольными компонентами «дать», «принять» и с существительным в других, кроме винительного, косвенных падежах являются количественно не многочисленными. То есть, такие модели образования фразем не являются продуктивными.

- *Дать по рукам* - *dać po rękach*
- *Принять к исполнению* - *przyjąć do realizacji*
- *Принять к сведению* - *przyjąć do wiadomości*
- *Принять к сердцу* - *wziąć do serca*

Фраземы русского языка, которые состоят из глагольного компонента «дать» и наречия не обнаружены мною, а с компонентом «принять» и наречием лишь несколько:

- *Принять натоцак* - *przyjąć na czczo*
- *Принять всерьез* - *wziąć na serio*

Фраземы русского языка с глагольным компонентом «дать» и глаголом в форме инфинитива:

- *Дать знать* - *dać znać*
- *Дать понять* - *dać do zrozumienia*

Соответствующие фраземы с глагольным компонентом «принять» мною не обнаружены.

Другие фраземы с глагольными компонентами «дать», «принять», например:

Глагол + местоимение + существительное:

- *Дать себе отчет* - *zdać sobie sprawę*
- *Дать себе труд* - *zadać sobie trud*

Глагол + местоимение + глагол:

- *Дать себя знать* - *dać się we znaki*

Глагол + предлог + местоимение + глагол:

- *Принять на свой счет* - *wziąć do siebie*

Глагол + предлог + прилагательное + существительное:

- *Принять с распостертыми объятиями* – *przyjąć z otwartymi ramionami*

Анализ данных примеров подтверждает, что фраземы нельзя переводить буквально, то есть покомпонентно. Глагольный компонент «дать» в составе фразем русского языка (по-польски – *dać*) на польский язык переводится, кроме *dać, nadać, udzielić, ustąpić, wyrazić, zadać, zdać, złożyć* и др. Глагольный компонент «принять» в составе фразем русского языка, кроме *przyjąć*, переводится на польский язык: *objąć, podjąć, ponieść, przedsięwziąć, wziąć* (чаще всего), *zażyć* и др. Следует также отметить, что нередко русские фраземы с глагольными компонентами «дать» и «принять» имеют покомпонентно

корреляционные пары в польском языке, например, *дать знать – dać znać, принять за основу – przyjąć za podstawę*.

ЛИТЕРАТУРА

- Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов, Москва 1966.
Дерибас, В. М. Устойчивые глагольно-именные словосочетания русского языка, Москва 1979.
Лещак, С. Языковое клише прагматика, семантика и структура аналитических номинативных неидиоматических знаков в современном русском языке, Kielce 2007.
Ожегов, С. И. Словарь русского языка, <http://www.ozhegov.org>.
Попов, Р. Н. Валькова Д. П., Маловицкий Л. Я., Федорова А. К., Современный русский язык, Москва 1978.
Розенталь, Д. Э. Теленкова М. А., Словарь-справочник лингвистических терминов, Москва 1976.
Рублева, О. Л. Лексикология современного русского языка, Владивосток 2004, http://window.edu.ru/window_catalog/pdf2txt?p_id=18313.
Фразеологизм, [в:] Википедия – свободная энциклопедия, <http://ru.wikipedia.org/wiki/Идиом>.

Кореляція російських польських фразем з дієслівними компонентами *дать* і *принять*

У статті дано визначення фраземи, а також представлені критерії її відмежування від фразеологізму і вільного словосполучення. При аналізі фразем російської і польської мов до уваги бралися не лише їхня структура і буквально значення, але також їхня прагматика. Більшість фразем російської мови має у польській мові у якості еквівалентів відповідні у прагматичному відношенні фраземи.

Korelacja rosyjskich i polskich frazemów z czasownikami *дать* и *принять*

Artykuł zawiera określenie frazemu, a także kryteria odróżnienia frazemu od frazeologizmu i luźnego związku wyrazowego. Przy analizie frazemów języka rosyjskiego i polskiego należy wziąć pod uwagę nie tylko ich strukturę i znaczenie dosłowne, ale także ich pragmatykę. Większość frazemów języka rosyjskiego posiada w języku polskim frazemy, odpowiadające im pod względem pragmatyki.

Отримано: 19.06.2009

СВОЕОБРАЗИЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ЖАРГОНА И СЛЕНГА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Огромная популярность музыки отражается, в частности, в языке. Буквально на каждом шагу любители музыки или те, кто занимается музыкой профессионально, придумывают новые значения существующих уже единиц или новые лексические единицы и фразеологизмы для явлений, непосредственно связанных с их увлечением или профессией.

Лексика современного русского языка неоднородна. Она разделяется на общенародную и лексику социального и диалектного употребления. Лексика социально ограниченного употребления представляет следующие лексические пласты: жаргон, арг и сленг.

Жаргон (фр. jargon) – это язык, которым пользуется определенная группа людей в неофициальном общении, объединенная общими занятиями, интересами и общественным положением, напр., жаргон моряков, музыкантов, врачей и компьютерщиков [см.: Лещак, 2009: 112].

Арго (фр. argot) – это язык общения таких замкнутых социальных групп, как воры, хулиганы, преступники и бродяги. Арго отличается наличием слов, непонятных людям непосвященным.

Сленг (англ. slang) – это язык общения людей одной возрастной группы, а также людей, объединенных политическими, идеологическими и другими ценностями. Сленг отличается большей экспрессивностью. Многие слова, принадлежащие к сленгу, обладают иронической, шуточной, ласкательной, пренебрежительной или даже вульгарной окраской. Большая часть сленговых определений функционирует лишь в устной речи, что дополнительно усложняет создание словарей сленга. Кроме того, нередко встречается множество лексико-семантических вариантов одного предмета или явления, которые отличаются только одной буквой или произношением, например, *репер, реппер, рэпер и рэппер, рейв и рэйв, трешер, трэшер и трейшерз* [см.: Никитина, 2007]. Разновидности одних и тех же понятий в большинстве случаев возникают под влиянием заимствований из английского языка, которые преобладают в речи молодежи.

Словопроизводственная модель И.С. Торопцева

Словообразование разветвляется на две области: «словопроизводственную структуру слова (т.е. как сделаны готовые слова) и словообразовательный процесс (т.е. как делаются слова)» [Торопцев, 1980: 10, 43]. Словопроизводственная модель, как утверждает И.С. Торопцев, «состоит из ряда компонентов, определяющих, регламентирующих протекание этапов словопроизводственного процесса» [там же, с. 10]. Каждый компонент «обычно представлен в виде системы разновидностей, которые допускают варьирование. Разновидности и их варианты характеризуются различной степенью продуктивности» [там же, с. 43].

И.С. Торопцев выделяет восемь способов словопроизводства: словообразование (аффиксация), преобразование лексических единиц, слияние, контаминация, трансформация, заимствование, звукоподражание и воспроизведение.

Словопроизводственная модель является одной и той же для всех носителей русского языка. Можно ее изучать на основании производных лексических единиц, содержащих следы словопроизводственного процесса. Именно ономаσιологический подход И.С. Торопцева к словообразованию нам показался наиболее актуальным и подходящим к анализу нашего материала.

Имена существительные представлены в соответствии со следующими способами словопроизводства: словообразование суффиксальным и окказионально суффиксальным

(абба – тств(о), акуст – к(а), баян – дель, групп – ёх(а), демонстра – х(а), опух – лик, сол – як, сол – ярк(а), фэн – тон, хард – ятник), нульсуффиксальным, префиксально-суффиксальным, префиксально-нульсуффиксальным (за – бой – о, за – гон – о, за – дел – о, за – пил – о, за – луп – о, разо – грев – о, пере – груз – о, по – лив – о), сложно-суффиксальным, сложно-нульсуффиксальным и нульсложно-нульсуффиксальным способом; контаминацию, заимствование (в том числе заимствование с суффиксацией и русской флексией) и семантическую трансформацию.

Среди перечисленных способов словообразования имен существительных к самым продуктивным принадлежат: суффиксальный способ и сложно-нульсуффиксальный:

алис – о – ман – о, битл – о – ман – о, клоп – о – дав – о, пуз – о – чёс – о, цепп – о – ман – о, шустр – о – копыт – о. Наиболее продуктивными суффиксами оказались суффиксы: -к(а): дем – к(а), рабоч – к(а), решёт – к(а), удар – к(а), хер – к(а), цой – к(а), -ик: витал – ик, волнов – ик, жмур – ик, психодел – ик, сольн – ик, текстов – ик, -ник: бугеиш – ник, группеш – ник, квартир – ник, клавиш – ник, попсиш

– ник, секрет – ник, текстуш – ник, хардюш – ник, хэвиш – ник, штыроч – ник, **-ист:** аквариум – ист, брав – ист, волн – ист, габб – ист, дис – ист, машин – ист, металл – ист, мяс – ист, хард – ист, цо – ист, **-ух(а):** бас – ух(а), лаб – ух, панк – ух(а), попс – ух(а), ритм – ух(а), скрип – ух(а), текст – ух(а), электр – ух(а), следовательно, наименее продуктивными – суффиксы: **-ств(о):** свинг – ств(о), **-юг(а):** металл – юг(а), **-яг(а):** сол – яг(а), **-ёж:** лаб – ёж, **-оз(а):** скрип – оз(а), **-ей:** реп – ей, **-ейник(и):** коф – ейник(и), **-лк(а):** музыка – лк(а), **-ёнк(а):** греб – ёнк(а), **-ачк(а):** бесов – ачк(а), **-очк(а):** курт – очк(а), **-шк(и):** бараба – шк(и), **-ёшк(а):** повар – ёшк(а), **-яшк(а):** дерев – яшк(а), **-ал(о):** пилик – ал(о), **-ил(о):** игр – ил(о), **-ан:** звук – ан, **-юган:** битл – юган, **-ун:** скрип – ун, **-арь:** техн – арь, **-ар(а):** вещь – ар(а), **-ус:** клар – ус, **-ат:** фан – ат, **-овец:** нью-вейв – овец, **-евич:** битл – евич и **-аш(а):** перк – аш(а). Наименее продуктивные способы словообразования образуют: префиксально-суффиксальный: **от** – ход – **няк**, **рас** – **крут** – **к(а)**, сложно-суффиксальный: **сам** – **о** – **игр** – **айк(а)**, **сам** – **о** – **кат** – **к(а)** и нульсложно-нульсуффиксальный: **БГ** – Борис Гребенщиков, **Гроб** – Гражданская оборона, **Ди-пи** – Дип Пёпл.

Контаминационный способ словопроизводства в музыкальной лексике оказался довольно продуктивным, при его помощи образовано 12 примеров: *Битлзховен* – Битлз + Бетховен, *виолочлен* – виолончель + член, *гитараст* – гитарист + педераст, *гобот* – фагот + гобой, *кларнетаст* – кларнетист + педераст, *контрабес* – контрабас + бес, *Оспа* – оса + W.A.S.P. (читаемое по-американски), *пенсяры* – пенсия + Песняры, *Перцы* – Red Hot Chilly Peppers + шутол. человек, испытывающий наслаждение, удовольствие, *пианонист* – пианист + онанист, *попридержи* – придержи + Prodigy, *фагой* – фагот + гобой.

Необходимо отметить, что к самым продуктивным способам словопроизводства имен существительных принадлежат заимствование и семантическая трансформация. Большое количество примеров в группе заимствований свидетельствует об огромной популярности английского языка и его необычайном влиянии на речь музыкантов и фанатов музыки. К ним принадлежат:

бэнд – англ. band, *группиз* / *группи* / *группи* – англ. groupies, джем – англ. jam, *джингл* – англ. single, *Дип Пёпл* – Deep Purple, *Дорз* – The Doors, *драмер* / *драммер* – англ. drummer, *драмс* – англ. drums, *Лед Зеппелин* – англ. Led Zeppelin, *Модерн Токинг* – англ. Modern Talking, *Нирвана* – англ. Nirvana, *панкер* – англ. punk, *Пинк Флойд* – англ. Pink Floyd, *попса* □ – от англ. pops – популярные – разговорно-пренебрежительное слово обозначающее поп-музыку, *рокер* – англ. rock, *Роллинг Стоунз* – англ. The Rolling Stones, *саунд* – англ. sound, *сейшен* / *сейшн* / *сэйшен* / *сэйшн* / *сэйшон* / *сэшин* – англ. session, *сингер*

– англ. singer, *топ-тэн* – англ. top-ten, *фронтмен* – англ. frontman, *фэн* – англ. fan, *фанзин* – англ. fanzine, возникшее в результате контаминации *fan* 'фанат' + *magazine* 'журнал', *хард* – англ. hard-rock, *хит* – англ. hit, *эвергрин* – англ. evergreen, *Эйс оф Бэйс* – англ. Ace of Base.

Среди заимствований отдельно можно отметить заимствование с суффиксацией:

драм – **щик** – англ. drummer, *пойзон* – **ец** – амер. Poison, *рок* – **ешник** – англ. rock, *рейв* – **ер** / *рэйв* – **ер** – англ. rave, *рэп* – **ак** – англ. rap, *свинг* – **ство** – англ. swing, *сингер* – **ша** – англ. singer, *синдерея* – **щик** – англ. Cinderella, *фэн* – **ша** – англ. fan, *хайфа* – **ец** – англ. Hi-Fi, *хард* – **ист** – англ. hard-rock, *хард* – **овик** – англ. hard-rock, *хэвиш* – **ник** – англ. heavy metal и заимствование с русской флексией: *драмс* – **ы** – англ. drums, *Мейден* – **ы** – англ. Iron Maiden, *Пинк* – **и** – англ. Pink Floyd, *Роллинг* – **и** – англ. The Rolling Stones, *Стоун* – **ы** – англ. The Rolling Stones, *Флойд* – **ы** – англ. Pink Floyd, *Цепелин* – **ы** – англ. Led Zeppelin.

К примерам семантической трансформации относятся:

акустика – звукопроизводящая аппаратура, *Блоха*, *Сноха* – А-ха, *Боб*, *Бог*, Гребень – Борис Гребенщиков, *Бомжи* – Бон Джови, *волосатый* – музыкант-эстрадник, *зубы* – клавишный электронный музыкальный инструмент, *Метелица* – Металлика, *невъездной* – рок-, поп-музыкант, не выезжающий на гастроли за пределы Москвы, работающий в московских ночных клубах, *Пижон* – Элтон Джон, *Пинок* / *Пинки* – Пинк Флойд, *рабочий* – рабочий барабан, *Рыжий* – Egnare, *Сальмонелла* – Cinderella, *Силикон* – Селин Дион, *Скульптура*, *Физкультура* – Sepultura, *транспорт* – транспозиция, *Тягька* – Юрий Шевчук, *Цепелины* – Лед Зеппелин, *Чайник* – Чайковский, *Шеф* – Шевчук, *Шприц* – Принц [см.: Т.Г. Никитина, 2007].

Имена прилагательные представлены в соответствии с такими способами словообразования, как: суффиксальный, префиксально-суффиксальный способ словообразования и заимствование с суффиксацией:

драйв – **ов(ый)** – англ. drive, *панк* – **овск(ий)** – англ. punk, *трэш* – **ев(ый)** – англ. trash, *фан* – **ат(ый)** – англ. fan. Самым продуктивным в группе имен прилагательных является суффиксальный способ словообразования, особенно суффиксы: **-ов(ый)**: *винил* – *ов(ый)*, *драйв* – *ов(ый)*, *хард* – *ов(ый)*, **-овск(ий)**: *битл* – *овск(ий)*, *панк* – *овск(ий)*, *цепп* – *овск(ий)*, **-н(ый)**: *авария* – *н(ый)*, *металль* – *н(ый)*, *фанер* – *н(ый)*, **-шн(ый)**: *буге* – *шн(ый)*, *хэви* – *шн(ый)*, наименее продуктивными являются суффиксы: **-ев(ый)**: *трэш* – *ев(ый)*, -

ийск(ий): нана – ийск(ий), **-очн(ый):** итыр – очн(ый), **-аст(ый):** сучк – аст(ый) и **-ист(ый):** волн – ист(ый). Непродуктивным оказался также префиксально-суффиксальный способ: **при** – бац – **анн(ый), при** – волн – **ённ(ый)**.

В группе глаголов мы выделяем следующие способы словообразования: суффиксальный, префиксальный, дубльсуффиксальный, префиксально-суффиксальный, префиксально-дубльсуффиксальный (выделенный нами на основании теории И.С. Горопцева), а также заимствование с суффиксацией: **панк** – **ова(ть)** – англ. punk, **синг** – **ова(ть)** – англ. sing, **ремикс** – **ну(ть)** – англ. remix, **фан** – **ате(ть)** – англ. fan, **фан** – **ати(ть)** – англ. fan, **хард** – **ова(ть)** – англ. hard rock. К самому продуктивному способу словообразования принадлежит суффиксальный способ с суффиксами: **-а(ть):** лабух – а(ть), коц – а(ть), шкряб – а(ть), **-ова(ть):** кикс – ова(ть), панк – ова(ть), рейв – ова(ть) / рэйв – ова(ть), синг – ова(ть), хард – ова(ть), **-и(ть):** бомб – и(ть), виолончел – и(ть), лабуш – и(ть), пианин – и(ть), фанат – и(ть) и **-я(ть):** хил – я(ть), цепл – я(ть), шпил – я(ть), в то же время как, наименее продуктивные суффиксы в данной группе – это: **-е(ть):** фанат – е(ть), **-ну(ть):** ретет – ну(ть) и **ану(ть):** кикс – ану(ть), лаж – ану(ть). Для префиксального способа словообразования глаголов продуктивными оказались префиксы: **за-:** за – коца(ть), за – лаба(ть), за – пилива(ть), за – хида(ть) и **по-:** по – струячи(ть), по – сурука(ть), а непродуктивными: **вы-:** вы – лаба(ть). Совсем непродуктивный способ словообразования образуют дубльсуффиксальный способ: клуб – **и(ть)** – **ся** и префиксально-дубльсуффиксальный: **о** – попс – яч – **и(ть)** – **ся**, однако совершенно продуктивный – префиксально-суффиксальный способ: **за** – бомб – **и(ть)**, **за** – лаж – **а(ть)**, **на** – рул – **и(ть)**, **о** – попс – **е(ть)**, **от** – бомб – **и(ть)**, **по** – квак – **ива(ть)**, **при** – лабуни(ть) – **ся**, **с** – лаж – **а(ть)**.

Самую маленькую, непродуктивную группу составляют наречия, образованные при помощи семантической трансформации: вкусно, грязно, живём и префиксально-суффиксальным способом: **не** – слыш – им – **о** от итал. pianissimo, **о** – глуш – иссим – **о** от итал. fortissimo. Оба примера содержат итальянские интерфиксы: – им – и – иссим –.

Интересным является также факт, что музыкальная лексика пополняет общий жаргон, например, **бекар** – отказ, **бекарить** – 1. отменять что-либо, 2. игнорировать, не замечать кого-либо, что-либо, **бемоль** – большой живот, **бисайд** – зад, ягодицы, **валторна** – зад, ягодицы, **группетто** – групповой половой акт, **диз** – тюрьма, **квинта** – пять рублей, **минор** – плохое настроение, **отбекарить** – отказать. Вышеуказанные слова появляются в словарях сленга и жаргона с пометой муз. (из речи музыкантов). Музыканты также пользуются

своеобразным жаргоном в повседневном общении, например, *друшлять* – спать, *кадрить* – знакомиться, *кирять* – употреблять алкоголь, *зусман* – холод, *мозоль* – живот солидного музыканта. Именно такие примеры подтверждают, что музыкальный жаргон не предназначен для всех русскоговорящих. Он создает своего рода язык в языке, понятный только в определенной среде.

Музыкальная жаргонная лексика полна устойчивых словосочетаний и фразеологизмов, к самым известным принадлежат: *из-под волос* (сыграть, спеть) – об исполнении музыкального произведения не по нотам, а когда воссоздается по памяти, иногда с элементами импровизации, *сделать шотландский воротник* – разбить гитару об голову, *в долю* (сыграть) – в тональность, *идти на жмура, лабать жмуру* – играть на похоронах, *играть картошками* – играть, используя ноты большой длительности, *сажать картошку* – играть на гитаре быстрыми ударами сверху, *на кепку* (идти) – идти на улицу с целью играть перед публикой, *в морду током* – поп-дуэт «Модерн Токинг», *мульки навешивать* – виртуозно исполнять сложные музыкальные пассажи, *ловить мышей* – хорошо разбираться в музыке, *в ноль снимать* – точно копировать, воспроизводить какой-либо музыкальный образец, *две (три) ноты крестом* – о примитивной, несложной для исполнителя музыке, *раз по пальцам, два по яйцам* – о неумной, нетехничной игре на гитаре, *дать пинка* – дать кому-либо послушать запись рок-группы «Пинк Флойд», *рубль двадцать* – размер 4/4, *долбаный сарай* – звуковой эффект Dolby Surround, *по соседям* – неточно, фальшивить (т.е. по соседним клавишам), *на съедение* – о первом номере в концерте, который воспринимается зрителями, так как они разглядывают артистов, *петь в унитаэ* – фальшивить при песни в унисон, *китайская халтура* – игра музыкантов без оплаты, *на штырке* (играть) – играть в подземном переходе, на улице с целью заработать деньги.

В группе фразеологизмов особое место занимают шуточные названия опер, песен и других музыкальных произведений, например, *Кинь бабе лав, Кинь в бабу (бабе) лом* – русифицированное название песни Битлз «Money can't buy me love», *Кальсоны белуги* – оперная тетралогия Р. Вагнера «Кальце Нибелунгов», *Водки найду* – название песни «What can I do?» группы Самоуки, *У кобелька* – пьеса П.И. Чайковского «У камелька», *Песня Кесаря* – «Песня Косаря» П.И. Чайковского, *Песня менестреля* – «Песня менестреля» А.К. Глазунова, *Помёт Валькирии* – «Полёт Валькирии» пьеса Р. Вагнера, *Три стано изо льда* – название оперы Р. Вагнера «Тристан и Изольда», *поём я из таза* – название произведения А. Скрябина «Поэма экстаза», *Уйди на...* – название произведения Ф. Листа «Ундина», *сама ты, бя,*

фортепиано – соната для фортепиано, *По яйцам* – «Паяцы», опера Леонкавалло.

На сленг любителей музыки, а также жаргон людей, профессионально занимающихся музыкой, большое влияние оказывают заимствования из английского языка. Это связано, прежде всего, с обостренным языковым чутьем русских к языковой игре, но также с популярностью музыки, особенно бурно развивающейся после Второй мировой войны. Во второй половине XX века основными музыкальными формами стали: современная классическая музыка, джаз, рок, и конечно, поп-музыка. В музыке наших дней почти полностью доминируют англоязычные сочинения. Молодежь, увлекаясь музыкой, начинает включать в свою речь иноязычные заимствования, следовательно трансформирует их, а также придает новые значения лексическим единицам общелитературного языка с целью пополнения своего словарного состава.

Для жаргонной лексики музыкантов свойственны также лексические единицы, которые существуют уже в литературном языке. Большое количество примеров семантической трансформации отражает активное пополнение сленга общеупотребительной лексикой.

Таким образом, музыкальный сленг представляет собой лексический пласт, который очень разнообразен в словопроизводственном отношении. Все это подтверждает, что музыкальная лексика современного русского языка является неисчерпаемым источником лингвистических исследований.

ЛИТЕРАТУРА

Денисов, П.Н. Лексика русского языка и принципы ее описания, Москва, 1980.

Курилова, А.Д. Толковый словарь разговорного русского языка, Москва, 2007.

Лещак, О. *Социолект – идиолект – идиостиль: проблема разграничения понятий с позиций функционального прагматизма*, в: *Методологічні проблеми гуманітарних досліджень*, Кам'янець Подільський, 2009, с. 110-115.

Никитина, Т.Г. Молодежный сленг. Толковый словарь, Москва, 2007.

Русская грамматика, Москва, 1980, <http://rusgram.narod.ru>

Словарь музыкального сленга, [в:] Филолингвистика, http://www.filolingvia.info/page/Словарь_музыкального_сленга.

Торопцев, И.С. Словопроизводственная модель, Воронеж, 1980.

Своєрідність словотворення музичного жаргону і сленгу в російській мові

В статті даються визначення термінів *жаргон*, *арго* і *сленг*, а також представляються основи словотвірної моделі І.С. Торопцева, представника ономазіологічного словотворення. Головну увагу приділено словотвірному аналізу лексичних одиниць музичного жаргону і сленгу. Дані одиниці поділено за морфологічним критерієм на іменники, прикметники, дієслова і прислівники. Найбільш продуктивними способами словотворення є суфіксальний спосіб, запозичення і семантична трансформація. У статті наводяться також приклади жаргонної фразеологізації понять, явищ і процесів, що відносяться до сфери музики.

Ключові слова: жаргон, арго, сленг, словотвірна модель.

Specyfika słowotwórstwa w rosyjskim żargonie i slangu muzycznym

Niniejszy artykuł zawiera definicje terminów *żargon*, *gwara więzienna* i *slang*, a także przedstawia podstawy modelu słowotwórczego I. Toropcewa, przedstawiciela językoznawstwa onomazjologicznego. Główna uwaga poświęcona została analizie słowotwórczej jednostek leksykalnych żargonu i slangu muzycznego. Jednostki podzielone zostały na następujące części mowy: rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki i przysłówki. Do najbardziej produktywnych sposobów tworzenia nowych słów należą: sufiksalny sposób słowotwórstwa, zapożyczenie i transformacja semantyczna. W artykule przytoczone zostały również przykłady frazeologizacji żargonowej pojęć, zjawisk i procesów, odnoszących się do dziedziny muzyki.

Słowa kluczowe: żargon, argot, slang, model słowotwórczy.

Отримано: 21.06.2009

РЕФЕРЕНТ НОВОСТНОГО ТЕКСТА: «РАЗВИТИЕ СОБЫТИЙ» ИЛИ «РАЗВИТИЕ НОВОСТЕЙ»?

Рассматривая развитие новости, следует сначала определить, что является объектом нашего исследования, поскольку термин *новость* используется для определения нескольких понятий. Иначе говоря, существует несколько слов имеющих сходные словоформы. Следует в этом месте выяснить разницу между двумя понятиями, для которых используется данный термин. Термин *новость* понимается как:

1) самый распространенный жанр информационной журналистики, в котором посредством СМИ оперативно сообщается о событиях, фактах, т.е. информируется о новом в нашей жизни (можно его также назвать *новостной текст*);

2) сведения обо всем новом, что произошло с каким-то предметом действительности, т.е. событие, которое имеет характер новизны, о котором сообщается в новостных текстах в СМИ.

Событие, которое может стать новостью, не обязательно должно быть новым. Оно могло произойти давно, но в силу того, что оно не имело большого значения для общества, не было необходимости сообщать об этом, т.е. само по себе событие не является новостью. О значимости события для аудитории всегда решает журналист, который сообщает о нем в новостных текстах.

Следует различать также функции новости и новостного текста. Новость выполняет когнитивную, познавательную функцию (т.е. относит сознание реципиентов к каким-то объектам – предметам, явлениям внеязыковой действительности). Новостной текст выполняет функцию вербальную, т.е. сообщает новость, рассказывает о событиях.

Итак, говоря о развитии новости, мы имеем в виду развитие не новостного текста, а то, как может развиваться событие, передаваемое журналистами в новостном дискурсе.

Необходимо выяснить также термин *новостной дискурс*, так как в литературе встречается много пониманий термина *дискурс*. Мы понимаем *дискурс*, вслед за О. В. Лещаком, как «функциональную разновидность языковой деятельности, т.е. вариант языковой деятельности, специфицированный социально-психологическими, деятельностными, стилистическими, тематическими или пространственно-временными факторами» [Лещак 2007, с. 319-322]. Следовательно новостным дискурсом мы называем языковую деятельность ограниченную жанром новостного текста.

В основе новости всегда должно лежать какое-то событие, какой-то факт. Не все события могут стать новостями, поскольку некоторые могут быть неинтересны для аудитории, могут не вызвать интереса, никто не захочет узнать о них. О том, станет ли событие основой новости или нет, зачастую решает сам журналист, репортер или редакция, решающие, что будут публиковать в выпуске новостей. Они отбирают источники информации или готовый материал таким образом, чтобы они согласовались с определенными целями корпораций, групп или политических сил, которым данное СМИ сочувствует [см. Świąćkowska 2006, с. 69]

Следует отметить также, что журналист или репортер редко бывает свидетелем события, ставшего основой новости. Часто он узнает о нем от других людей, напр., очевидцев, или же получает эту информацию от информационных агентств, для которых информацию собирают другие репортеры. Число людей, которые участвуют в создании новостного текста, огромно, следовательно, прежде чем потребитель «информационного товара» узнает новость, она может быть искажена (или просто трансформирована) каждым из создателей новостного текста.

Новость – это сведения о событии, которое происходит в определенном месте, времени, пространстве, в котором участвуют какие-то лица. Поэтому мы считаем, что новость как явление действительности имеет полностью законченный пространственно-временной и субстанциально-процессуальный характер и не может далее развиваться. Развиваться может лишь то, что знает о событии автор (авторы) новостных текстов, в которых сообщается данная новость. Журналист может не сразу узнать о всех мотивах, подробностях события и сразу не сообщил об этом, но делает это постепенно, по ходу сбора материала. Одной из характерных черт новости является то, что она должна дойти до аудитории как можно быстрее. Поэтому журналисты сообщают новости сразу после того, как только они сами узнают о них (или же о событиях, лежащих в их основе). При этом они в ходе подбора материала (т.е. расследования или репортажа) постоянно сообщают нам новые подробности и дают новую или несколько откорректированную интерпретацию ранее поданных новостей, и этим как будто развивают новость. Зачастую при этом они подают непроверенную информацию, лишь бы вызвать сиюминутный интерес к своему тексту у аудитории, которая ждет сенсаций.

В новостном дискурсе можно выделить две стороны – денотативную и коннотативную. Денотативная сторона связана собственно с информированием о событии, т.е. с описыванием

событий, ситуаций, имевших место в действительности. Коннотативная же сторона связана с оценкой событий или же оценкой самой новости, которую автор вводит в текст новости. Эта оценка всегда присуща новостным текстам, так как журналист никогда не является механическим передатчиком информации и никогда не является носителем объективного (адекватного и непредвзятого) взгляда на событие, а придает новости свою интерпретацию события (это может быть и корпоративный взгляд, так как журналист обычно является членом какой-то редакции, которая в свою очередь симпатизирует каким-то политическим организациям или просто финансируется ими). Наличие взгляда автоматически предполагает отсутствие объективности. Если в одном СМИ появляются новостные тексты, которые не вносят никаких новых денотативных элементов, но лишь коннотативные, то в этом случае мы уже можем говорить не о собственно развитии новости, а о ее псевдоразвитии. Из нового сообщения мы узнаем лишь новую интерпретацию события.

В качестве примера развития новости приведено четыре статьи из одного источника (РИА Новости), в которых сообщается о падении самолета. В большинстве случаев автором текстов на одну тему в одном и том же источнике является один журналист или репортер, который ведет «расследование» или берет информацию у других СМИ и постоянно передает потребителям.

20.05.2009 09:23 Голос России

В Индонезии разбился пассажирский самолет

Самолет с более чем 100 пассажирами и членами экипажа разбился в Индонезии. Катастрофа произошла близ города Мадун в индонезийской провинции Восточная Ява. При падении военнотранспортный самолет «Геркулес» протаранил несколько жилых домов, поэтому есть жертвы и на земле. На месте катастрофы работают спасатели. Причины крушения самолета пока неясны.

<http://www.ruvr.ru/main.php?q=114356&cid=437&p=20.05.2009>

20.05.2009 09:55 Голос России

Крупная авиакатастрофа произошла в Индонезии

На месте падения транспортного самолета ВВС Индонезии С-130 «Геркулес» продолжаются спасательные работы. Как заявили власти страны, в списке погибших сейчас значатся 78 человек, однако это не окончательные цифры. В местную больницу доставлено 15 человек, получивших ранения, около десяти человек не пострадали. Всего на борту разбившегося «Геркулеса» находились 110 человек. В основном

это были военные и члены их семей, которые направлялись из Джакарты к месту своей службы на острове Новая Гвинея. В падении самолет протаранил четыре жилых дома, где погибли трое местных жителей. На соседнем рисовом поле «Геркулес» развалился на пылающие обломки, нетронутой осталась только его хвостовая часть. Причина падения еще не установлена, но, по словам очевидцев, перед катастрофой еще в воздухе у самолета отвалилось крыло.

<http://www.ruvr.ru/main.php?&q=114362&cid=437&p=20.05.2009>

20.05.2009 10:50 Голос России

Медведев выразил соболезнования в связи с авиакатастрофой в Индонезии

Президент России Дмитрий Медведев направил президенту Индонезии Сукило Бамбангу Юдхойоно телеграмму с соболезнованиями в связи с крушением военно-транспортного самолета на острове Ява, в результате которого погибли 78 человек. Медведев выразил искреннее сочувствие в связи с этой трагедией и попросил передать соболезнования семьям погибших, а также пожелания скорейшего выздоровления пострадавшим. Военно-транспортный самолет С-130 Геркулес, направлявшийся из Джакарты в восточную часть острова, разбился близ города Мадун в индонезийской провинции Восточная Ява. По уточненным данным, на борту самолета находились 11 членов экипажа и 99 пассажиров, среди которых были военнослужащие и члены их семей, в том числе десять детей.

20.05.2009 16:01 Голос России

Пятнадцать человек выжили при крушении «Геркулеса» в Индонезии

Пятнадцать человек выжили при крушении военно-транспортного самолета С-130 «Геркулеса» (Hercules) на индонезийском острове Ява. Они получили ранения разной степени тяжести и направлены в ближайший госпиталь. По последним данным, в катастрофе погибли 97 человек, включая жителей деревни, на которую упал самолет.

Военно-транспортный самолет С-130 Hercules, направлявшийся из Джакарты в восточную часть острова, разбился близ города Мадун в индонезийской провинции Восточная Ява. По уточненным данным, на борту самолета находились 11 членов экипажа и 99 пассажиров, среди которых были военнослужащие и члены их семей, в том числе десять детей.

По информации представителей местных властей, самолет рухнул на несколько домов. К месту ЧП прибыли спасательные службы и

армейские подразделения, которые продолжают извлекать тела погибших из-под обломков. ВВС Индонезии создали специальную группу для расследования обстоятельств и причин трагедии.

Военно-транспортный самолет C-130 Hercules разработан фирмой Lockheed в начале 1950-х годов. За более чем 40 лет серийного производства выпущено более 2,2 тысячи самолетов более чем 70 модификаций. Он предназначен для перевозок личного состава и грузов, а также для десантирования войск и боевой техники.

<http://www.ruvr.ru/main.php?q=114423&cid=437&p=20.05.2009>

В первом новостном тексте сообщается о падении на жилые дома военно-транспортного самолета в индонезийской провинции Восточная Ява близ города Мадиун, в связи с чем были жертвы и на земле.

Во втором тексте уточняются данные о количестве погибших в катастрофе, сообщается кем они являются, говорится о маршруте самолета, а также о предполагаемой причине катастрофы (ото рваное крыло).

В третьем тексте содержится только один новый мотив, уточняющий само событие, а именно информация о жертвах катастрофы (11 членов экипажа и 99 пассажиров). Остальная информация, которую мы узнаем из данного текста это повторение элементов из предыдущих двух новостных текстов, а также информация, которая не относится к самому событию, но информирует о совершенно другом событии (соболезнование президента Медведева).

В последнем новостном тексте почти нет мотивов, развивающих новость. Есть только уточнение данных относительно жертв. Кроме того в содержании текста находятся новые элементы, которые вносят информацию, не развивающую новость.

Итак, на примере этих четырех текстов можно заметить, что только в первом и втором текстах мы узнаем информацию, касающуюся самого события и которую можно считать развивающей новостью. Во втором и третьем текстах содержатся элементы, которые не вносят ничего нового в саму новость о событии а лишь повторяют уже сказанное в двух первых текстах или же вносят в когнитивное пространство новости элементы, связанные с новостью только смежно. Это связано с тем, что выпуски новостей идут постоянно и, чтобы вызвать интерес у аудитории, в них должны содержаться новости, особенно такие, которые затрагивают злободневные темы: трагедии, несчастные случаи, интриги, политически важные вопросы. Поэтому журналисты часто задерживаются на таких темах и повторяют их несколько раз, пытаясь «выжать» из них побольше для поддержания интереса к себе у своих реципиентов.

Подытоживая, можно сказать, что само по себе событие как источник новости не может развиваться. Оно уже произошло и никак не может измениться. Не развивается также новость, понимаемая как текст. Текст также является информационным законченным одноразовым событием, реализовавшимся в конкретное время в конкретном информационном акте. Единственное, что может развиваться, это новость как представление о событии в сознании автора, соавторов и потребителей новостного текста. Но и это происходит далеко не всегда. Гораздо чаще происходит псевдоразвитие новости, т.е. ее «обрастание» ее коннотациями – оценками и интерпретациями, домыслами журналистов или комментаторов событий или же смежной информацией, не имеющей отношения к самому событию. В этом смысле референтом новостного текста обычно являются не сами события и, тем более, не их «развитие», но сами развивающиеся (зачастую совершенно независимо от событий) новости как когнитивные продукты сознания..

ЛИТЕРАТУРА

Święćkowska, T. *Rynkowe środki przekazu – ekonomia polityczna, ideologia, dominacja. Subsydiowanie informacji jako forma jej kontroli na przykładzie praktyk Public Relations*, [w:] Media i władza. Demokracja, wolność przekazu i publiczna debata w warunkach globalizacji mediów, под ред. Piotr Żuk, Warszawa 2006.

Лешак, О. В. *Теория дискурса – теории дискурса – теории дискурсов: к вопросу о возможности создания частных предметных лингвистических теорий*, [в:] Культура народов Причерноморья, Симферополь, 2007, № 110. т. 1, с. 319-322.

Референт інформаційного тексту у ЗМІ: «розвиток подій» чи «розвиток новин»?

Автор аналізує повідомлення про події, що лежать в основі текстів новин у ЗМІ, розглядає т.зв. явище «розвитку подій», яке загалом вважається об'єктом означення у інформаційному тексті. Автор приходить до висновку, що не можна говорити про розвиток подій. Сама подія, як реальне явище, має завершений одноразовий характер і не розвивається. Так само не розвивається і текст, що повідомляє про новину, оскільки він теж є певною інформаційно-семіотичною одноразовою подією. Єдиною функцією інформаційного дискурсу, що розвивається, є сама новина як когнітивний простір у картині світу. Крім того автор стверджує, що властивим референтом інформаційного тексту є не події чи їхній розвиток, а тільки і виключно новина як інформація у свідомості людини (журналіста чи реципієнта інформаційного тексту).

Ключові слова: новина, подія, текст новин, інформаційний дискурс, розвиток.

Desygnat wiadomości: «rozwój wydarzeń» czy «rozwój informacji»?

Analizując informacje o wydarzeniach, leżących u podstaw wiadomości medialnych, autor rozpatruje tzw. zjawisko «rozwoju wydarzeń», które powszechnie jest uważane za desygnat tekstu informacyjnego. Autor uważa, że mówienie o rozwoju wydarzeń jest mylące. Samo wydarzenie jako zjawisko realne ma zakończony i jednostkowy charakter, zatem się nie rozwija. Tak samo nie można mówić o rozwoju nowości pojmowanej jako tekst wiadomości o jakimś wydarzeniu. Tekst taki również jest jednorazowym informacyjno-semiotycznym wydarzeniem. Jediną rozwijającą się funkcją dyskursu informacyjnego jest sama nowość jako przestrzeń kognitywna w obrazie świata. Poza tym autor stwierdza, iż właściwym referentem tekstu informacyjnego jest nie wydarzenie czy ich rozwój, lecz tylko i wyłącznie nowość jako informacja występująca w świadomości człowieka (dziennikarza czy odbiorcy wiadomości).

Słowa kluczowe: nowość, wydarzenie, tekst wiadomości, dyskurs informacyjny, rozwój.

Отримано: 11.06.2009

JĘZYKOWA DYSKRYMINACJA KOBIET

Zdaniem wielu językoznawców wszystkie języki świata cechuje zawarty w nich nierówny obraz płci, z bardziej pozytywnym wizerunkiem mężczyźni niż kobiet. Zjawisko to określa się mianem asymetrii językowych, seksizmu językowego lub też androcentryzmu. Należy jednak dodać, iż pojęcia te nie są dokładnymi synonimami, gdyż, jak pisze J. Szpyra-Kozłowska: «pierwszy z nich sugeruje istnienie różnic w językowym obrazowaniu obu płci, pozostałe zaś implikują, że różnice te są krzywdzące i niesprawiedliwe, zatem zawierają element wartościowania. Z tego względu niektórzy polscy badacze uznają seksizm za określenie nienaukowe, którego należy unikać»[Szpyra-Kozłowska 2005: 14].

Język pełen jest asymetrii dotyczących kobiet i mężczyzn, które wskazują na niejednakowy status obu płci w języku, co zakodowane jest w jego słownictwie, gramatyce, frazeologii, przysłowiach i powiedzeniach. Pierwszym przykładem asymetrii językowo-płciowych są formy adresatywne i nazewnictwo. Dotyczy to nadawania imion i nazwisk dzieciom, przybierania nazwisk przez kobiety, a także sposobów odnoszenia się do kobiet i mężczyzn.

W wielu językach świata imiona nadawane dziewczynkom wyrażają piękno, delikatność i uczucia, często są też nimi nazwy kwiatów i roślin, natomiast imiona chłopców symbolizują siłę i władzę. Takie przykłady z łatwością można odnaleźć w języku polskim, np. Róża, Kalina, Malina, Lilia, Laura, czy w języku rosyjskim, gdzie imiona takie jak Bepa 'wiara', Надежда 'nadzieja', Любовь 'miłość' odnoszą się do cech uznawanych za typowo kobiece, zaś męskie imię Владимир 'władca świata' symbolizuje potęgę. Jako ciekawostkę J. Szpyra-Kozłowska przytacza przykład języka arabskiego, w którym różnice dotyczące nazewnictwa dzieci są wyjątkowo rażące i mają wyraźne znamiona seksizmu. Imiona nadawane dziewczynkom wyrażają niezadowolenie rodziców z ich przyjścia na świat i znaczą, np.: 'koniec', 'wystarczy', 'dosyć', natomiast imiona chłopców oznaczają wdzięczność wobec Boga za ich narodziny, np.: 'dar boży', 'wyproszony od Boga'.

Warto zauważyć również, że wiele imion żeńskich tworzone jest od męskich, natomiast odwrotna kolejność jest bardzo rzadko spotykana. Na przykład w języku polskim:

Stanisław > Stanisława, Kazimierz > Kazimiera, Karol > Karolina, Jan > Janina,
czy w języku rosyjskim:

Антон > Антонина, Александр > Александра, Богдан > Богдана.

Mimo iż kobiety noszą własne imiona, to posługują się nazwiskami swoich ojców, a kiedy wychodzą za mąż, przyjmują nazwisko męża. Odwrotne przypadki są rzadko praktykowane, mimo iż polskie prawo dopuszcza przyjęcie przez męża nazwiska żony. Ponadto, w języku rosyjskim w funkcji drugiego imienia zarówno kobiet, jak i mężczyzn, występuje patronimik, czyli отчество, tworzone od imienia ojca, nigdy matki. Natomiast Hiszpanie i mieszkańcy większości krajów Ameryki Łacińskiej posiadają dwa nazwiska – pierwsze dziedziczone jest po ojcu, drugie – po matce. Kolejność nazwisk można zmienić, lecz ustawowo nazwisko ojca jest na pierwszym miejscu. Kobieta zamężna nosi swoje własne nazwiska, nawet wówczas, gdy zazwyczaj używa nazwisk męża. Z kolei w Brazylii i Portugalii nazwisko dziedziczy się podobnie jak w Hiszpanii, z tym że to pierwsze pochodzi od matki, drugie – od ojca, jednak to drugie nazwisko jest ważniejsze.

Kolejnym przykładem asymetrii językowych między kobietami a mężczyznami są zwroty adresatywne. Niemal w każdym języku zaznaczają one płeć adresata, np.: w j. pol. pan/pani, j. niem. Herr/Frau, j. fr. Monsieur/Madame, j. ang. Mr/Mrs, j. hiszp. Señor/ Señora. Jeszcze niedawno w wielu językach formy adresatywne różnicowało się także ze względu na stan cywilny adresata, np.: panna/pani, Fraulein/Frau, Mademoiselle/Madame, Miss/Mrs, Señorita/ Señora. Zatem, jak łatwo zauważyć, kobiety dzieliło się na zamężne i niezamężne, natomiast w przypadku mężczyzn kwestia posiadania lub nieposiadania przez nich żony nie była istotna. M. Łaziński zauważa, że: «prawie wszystkie języki europejskie, w tym polszczyzna, odrzuciły to zróżnicowanie w drugiej poł. XX w. Wyjątkiem jest angielski ze standardowym zwrotem adresatywnym Miss, wciąż obecnym w podręcznikach i stosowanym na co dzień» [Łaziński 2006: 245].

Stan cywilny kobiet można zakodować również w formie nazwiska. W języku polskim do nazwisk kobiet niezamężnych dodawane były przyrostki -ówna/-anka, np.:

Nowak > Nowakówna, Szewczyk > Szewczykówna, Kotala > Kotalanka, Skarga > Skarżanka,

zaś w stosunku do mężatek stosowano sufiksy -owa/-ina, np.:

Nowak > Nowakowa, Pawlak > Pawlakowa, Gołąb > Gołąbina.

Zwyczaj ten, w dużym stopniu zanikający, utrzymuje się jeszcze w pewnych środowiskach, zwłaszcza wiejskich, w potocznym języku mówionym lub w grupie osób chcących świadomie podkreślić przywiązanie do tradycji, najczęściej w środowisku akademickim oraz artystycznym. Żony i córki mogły być również określane poprzez zawód wykonywany przez ich męża lub ojca, np.:

doktor > doktorowa, doktorówna, profesor > profesorowa, profesorówna.

Natomiast mężowie i synowie nigdy nie byli określani poprzez funkcje pełnione przez żony czy matki.

J. Szpyra-Kozłowska pisze, że: «powszechnym zjawiskiem słowotwórczym jest tworzenie rzeczowników żeńskich od męskich, do rzadkości zaś należą przypadki odwrotne. Stąd często uznaje się formy męskie za podstawowe i nienacechowane, a żeńskie za wtórne i nacechowane. Dotyczy to nie tylko imion, o czym była już wcześniej mowa, ale także rzeczowników pospolitych» [Szpyra-Kozłowska 2005: 16].

W języku polskim rzeczowniki żeńskie tworzy się zazwyczaj przez dodanie do formy męskiej sufiksów:

-k(a):

nauczyciel > nauczycielka, aktor > aktorka, pisarz > pisarka, student > studentka,

-in(i)/yn(i):

sprzedawca > sprzedawczyni, wykonawca > wykonawczyni, dawca > dawczyni, członek > członkini

przez zmianę gramatycznej kategorii rodzaju i wymianę głosek k:c :

pracownik > pracownica, samotnik > samotnica, grzesznik > grzesznica,

lub poprzez zmianę paradygmatu z męskiego na żeński z formantem -a:
radny > radna, woźny > woźna, chrzestny > chrzestna.

Mimo iż dzięki różnorodności sufiksów, formy żeńskie można utworzyć praktycznie od każdej formy męskiej, istnieją nazwy wykonawców czynności oraz osobowe nazwy charakterystyczne, które nie są powszechnie używane lub nawet nie są tworzone. Dzieje się tak z kilku powodów. Pierwszym z nich są czynniki pozajęzykowe. Dawniej słowa takie jak lekarka czy profesorka nie były potrzebne, gdyż większość zawodów, stanowisk i sytuacji życiowych było zarezerwowanych dla mężczyzn. W języku polskim brak jest odpowiedników żeńskich dla nazw zawodów tradycyjnie wykonywanych przez mężczyzn, np.:

górnik, kominiarz, elektryk, cieśla, kierowca, mechanik, hydraulik, stolarz, murarz.

Funkcje pełnione przez wiele lat wyłącznie przez mężczyzn również nie posiadają żeńskich odpowiedników, mimo iż teoretycznie można by je utworzyć, np.:

prezydent, premier, minister, kanclerz, dziekan, rektor, docent.

Kolejną grupą nazw, która nie posiada żeńskich odpowiedników ze względów pragmatycznych, są nazwy godności i stanowisk hierarchii kościelnej i nazwy stopni stanowisk wojskowych, np.:

oficer, generał, major, pułkownik, ksiądz, papież.

Inne czynniki blokady w tworzeniu form żeńskich mają charakter wewnątrzjęzykowy. Niektóre formy żeńskie z sufiksem *-ka* nie rozpowszechniły się, gdyż ów sufiks wyspecjalizował się również w tworzeniu rzeczowników zdrobniałych, np.:

lampa > lampka, szafa > szafka.

Formy żeńskich nazw zawodów brzmią więc zdrobniałe, niepoważnie i dziecinnie, np.:

krytyk > krytyczka, polityk > polityczka, muzyk > muzyczka.

Nienacechowane i dzięki temu używane są żeńskie nazwy zawodów, które wykonywane są tradycyjnie przez kobiety, np.:

nauczycielka, artystka, pielęgniarka, akuszerka,

oraz nazwy zawodów nisko opłacanych, np.:

sprzątaczką, praczka, fryzjerka, ekspedientka.

Część żeńskich nazw zawodów nie przyjmuje się w języku z powodu chęci uniknięcia homonimii tych nazw z nazwami należącymi do innych kategorii słowotwórczych, np.:

pilot > pilotka (rodzaj czapki),

marynarz > marynarka (część garderoby),

reżyser > reżyserka (pomieszczenie),

dziekan > dziekanka (urlop dziekański),

ślusarz > ślusarka (rodzaj wykonywanej czynności).

Innym ograniczeniem tego typu derywacji jest trudna do wymówienia zbitka głosek *-kt-* z przyrostkiem *-ka*, np.:

architekt > architektka, adiunkt > adiunktka.

Istnieją również sufiksy, które uniemożliwiają utworzenie od nich żeńskiej formy. Wydawnictwa poprawnościowe zaliczają do nich przede wszystkim sufiks *-owiec*, a także morfem obcy *-log*. Mimo to, starano się utworzyć niektóre formy, np.:

sportowiec > sportsmenka, naukowiec > naukowczyni, biolog > biolożka, psycholog > psycholożka, teolog > teolożka, socjolog > socjolożka.

lecz formy te nie są uznawane za poprawne lub traktowane są jako potoczne.

Powszechnemu stosowaniu rzeczowników żeńskich przeszkadza fakt, iż w dzisiejszej polszczyźnie użycie wielu tradycyjnych form żeńskich podlega semantycznym ograniczeniom, ze względu na prestiż wykonywanego zawodu, np.

można być:

kierowniczką pralni, dyrektorką przedszkola, nauczycielką w szkole,

ale nie można być:

kierowniczką banku, dyrektorką departamentu czy nauczycielką akademicką.

Poprawne formy to:

pani kierownik banku, pani dyrektor departamentu, nauczyciel akademicki.

Wynika z tego, iż niektóre żeńskie formy nazw zawodów tworzone od rzeczowników rodzaju męskiego mają charakter pejoratywny. W języku oficjalnym formy męskie są powszechnie akceptowane zarówno w odniesieniu do mężczyzn, jak i kobiet.

Warto zwrócić uwagę na brak męskich form zawodów wykonywanych tradycyjnie przez kobiety, np. akuszerka, przedszkolanka, kosmetyczka itp. W tym wypadku tworzone są odrębne formy dla określenia mężczyzny pełniącego daną funkcję, natomiast w przypadku kobiet podejmujących typowo męski zawód używa się istniejących już rzeczowników rodzaju męskiego.

Podsumowując, należy podkreślić, że język dyskryminuje kobiety jeszcze na wielu innych płaszczyznach, lecz ja skupiłam się na asymetriach słowotwórczych męskich i żeńskich rzeczowników osobowych, gdyż stanowią one najczęściej omawiany problem z zakresu nierówno rzędności płci, a także są one głównym obiektem planów reformy języka.

LITERATURA

Anusiewicz, J., Handke, K. *Język a kultura. T.9. Płeć w języku i kulturze*, Wrocław 1994.

Karwatowska, M. Szpyra-Kozłowska J., *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin 2005.

Łaziński, M. *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo płciowa*, Warszawa 2006.

Zawilska, K. *Ministra pracy i polityki społecznej na prezydentkę?*, [w:] *Prace Językoznawcze VII*, Olsztyn 2005, s. 109-114.

Горошко, Е.И. *Гендерная проблематика в языкознании*, 2001, [w:] *Open Women Line*, <http://www.owl.ru/win/books/articles/goroshko.htm>.

Кирилина, А.В., *Гендер – лингвистические аспекты*, Москва 1999.

Лещак, О. *Лингвосомиотика гендера: функционально-прагматический очерк*, [в:] *Славистичні записки*, Тернопіль 2006, № 1 (5), с. 88-98.

Мовна дискримінація жінки

Мовознавці стверджують, що патріархальний слід у мовній картині світу є наявним у багатьох мовах. Лінгвістичний аналіз гендерної проблематики виявляє переважну андроцентричність номінативної системи мови. Серед ознак мовної дискримінації жінок можна назвати нормативний характер форм чоловічого роду. Іменники жіночого роду є похідними від чоловічих, а не навпаки. Це явище можна помітити головним чином у назвах професій, де форми

жіночого роду рідко вживаються, а часто навіть не створюються. Використання чоловічого номінату до референта-жінки є допустимим і підвищує її статус. Навпаки, номінація чоловіка жіночим позначенням несе у собі негативну оцінку, а тому головним завданням гендерної лінгвістики є зміна такого стану речей шляхом поступового реформування мови.

Ключові слова: мовна картина світу, гендер, номінація, мовна дискримінація.

Языковая дискриминация женщины

Языковеды утверждают, что патриархальный след в языковой картине мира наличествует во многих языках. Лингвистический анализ гендерной проблематики показывает преимущественную андроцентричность номинативной системы языка. Среди признаков языковой дискриминации женщин можно назвать нормативный характер форм мужского рода. Имена существительные женского рода являются производными от мужских, а не наоборот. Это явление можно заметить главным образом в названиях профессий, где формы женского рода редко употребляются, а часто даже не образуются. Применение мужского обозначения к референту – женщине допустимо и повышает ее статус. Наоборот, номинация мужчины женским обозначением несет в себе негативную оценку, и потому главной задачей гендерной лингвистики является изменение такого порядка вещей путем постепенного реформирования языка.

Ключевые слова: языковая картина мира, гендер, номинация, языковая дискриминация.

Отримано: 5.06.2009

МЕЖДУ МИФОМ И ФАКТОМ – ЯЗЫКОВАЯ МАНИПУЛЯЦИЯ В РОССИЙСКОЙ И ПОЛЬСКОЙ РЕКЛАМЕ

По словам И. Имшинецкой, слово «манипулирование» или «манипуляция», «ведет свое происхождение от латинского слова «manipulare» и в своем первоначальном значении означало «управлять» в позитивном смысле: управлять со знанием дела, оказывать помощь и т.д. В современной литературе под манипулированием понимается искусство управлять поведением и мышлением людей с помощью целевого воздействия на общественное сознание» [Имшинецкая].

Значения слова «манипуляция» отражены и в «Толковом словаре русского языка» С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой: «*Манипуляция*, -и, ж. 1. Сложный прием, действие над чем-н. При работе руками, ручным способом (книжн.). 2. *перен.* Прodelка, махинация (недобор)» [Ожегов, Шведова, с. 341].

Языковое манипулирование имеет место почти во всех сферах общественной деятельности человека, но особенно часто проявляется в политике, психотерапии и рекламе.

Интересным кажется сравнение способов языкового воздействия в российской и польской рекламах. Как покажет проанализированный нами материал, тексты, относящиеся к двум разным культурным пластам, основаны на тех же самых манипулятивных приемах. В статье, вслед за R. Zimny [см. Zimny], мы придерживаемся точки зрения, что культурный контекст это один из факторов влияющих на выбор говорящим языковых средств, а с другой стороны также на прием рекламного текста.

Несмотря на то, что реклама ни в коем случае не должна вводить потребителя в заблуждение, авторы реклам часто используют способы, позволяющие создать другой образ марки. Чаще всего манипуляция в рекламе используется с целью повысить эффективность рекламных сообщений.

По мнению Ю. С. Бернадской существуют три основных направления языкового манипулирования в рекламе: обращение к эмоциям, социальным установкам или картине мира [см. Бернадская, с. 110].

Рекламы воздействуют на эмоциональную сферу адресата, так как эмоции сильнее и непосредственнее логических рассуждений, поэтому их легче смоделировать. Несомненно, в рекламе обращаются к

положительным эмоциям, чтобы впоследствии потребитель связал их с товаром. По поводу того, в рекламе найдем много экспрессивных высказываний, типа: *Наслаждение совершенством – не требует слов. Молчание – золото. Nescafe Gold – стремление к совершенству.; Свежее дыхание утра дополни волшебным ароматом великолепного чая Greenfield. И пусть каждый твой день станет прекрасным. Чай Greenfield. То, что ты ценишь.*

Ср. польскую рекламу: *Herbaty owocowe Vitax to wyjątkowe kompozycje mieszanek z najwyższej jakości suszu owocowego. Każda torebka zapewni Ci chwilę relaksu i przeniesie Cię do krainy owocowego smaku.*

Положительные эмоции в рекламе обращаются как к сфере идеального – любовь, творчество, мечта, красота, нежность, восхищение (*Margaret Astor. Как ты прекрасна!*), так к сфере физического – удовольствие от еды, прикосновений, запахов: *Шармэль. Клюква в сахарной пудре с корицей. Попробуйте легкую сладость от «Шармэль» – «Клюкву в сахарной пудре с корицей!» Изысканность лакомству придает тонкий аромат корицы, которая способствует повышению настроения и благотворно влияет на сохранение вашей талии в прекрасной форме. Теплый, пряный аромат корицы прекрасно дополняет кисловато-сладкий вкус сочной клюквы и нежную, тающую во рту сахарную пудру. Лакомство можно употреблять как десерт, к чаю, и когда вам просто хочется побаловать себя...; ср.: Cookies & Cream Wyjątkowe lody pozwalające zaspokoić naturę dziecka w każdym z nas. Gładkie, przepyszne w smaku, najbardziej śmietankowe lody waniliowe wypełnione kawałkami Twoich ulubionych ciasteczek przywodzą na myśl odrobinę słodkiego nieposłuszeństwa i frywolności...*

Рекламные тексты, относящиеся к сфере физического, не всегда касаются продукта питания. Ср. российский и польский слоганы Peugeot: *Peugeot. Создан для удовольствия.; Peugeot. Zaprojektowany, by cieszyć.*

Важно помнить, что имеются рекламы, строящиеся на отрицательных эмоциях. Это рекламы лекарств, видов страхования, и т.п.

«Ламизил». Хотите иметь здоровую кожу ног? Кожа стоп у Вас утолщена, шелушится, иногда краснеет, покрывается пузырьками, зудит? Чаще всего это грибковое заболевание. Не отчаивайтесь!...; Plujesz krwią gdy szczotkujesz zęby? Pasta Parodontax potaga powstrzymać krwawienie z dziąseł.

Вторым направлением языкового манипулирования является обращение к социальным установкам. Для любого человека важными являются отношения «я в обществе», «я и общество». Поэтому рекламные сообщения часто манипулируют самооценкой., обществен-

ным мнением и пр. Рекламы указывают на причастность к странам, городам и их жителям. *Evgo. Сделано в России. Сделано для России.*; *Chevrolet Poland. Doskonała jakość za rozsądną cenę.*; *Chevrolet. Мы свое место в жизни нашли.*; *«Dillmah Lady Gold» – herbata dla prawdziwych lady.*; *«Dillmah Lady Gold» – чай для истинных леди.*

Знания, навыки, эмоции, – как пишет С. Ю. Бернадская, – «складываются в единую картину действительности, в своей объективной основе совпадающую с общепринятой, но, безусловно, различающуюся субъективными личностными оценками. Как следствие, в рекламе мы имеем дело не с объективной картиной мира, а с ее интерпретацией» [там же, с. 114].

Итак, в рекламном сообщении мы сталкиваемся с высказываниями в форме афоризмов, старающихся связать восприятие мира с определенным предметом, заявлениями, не требующими доказательств. *Пиво Patra: Жизнь прекрасна, пока прыгает пробка.*; *Пиво «Золотая бочка»: «Золотая бочка». Жизнь прекрасна!*; *Город меняется, что-то становится лучше, к чему-то трудно привыкнуть, что-то уходит навсегда. Но так же, как раньше, рядом с вашим домом есть аптека, где вам помогут. Аптеки «Союзфарм». Все хорошее рядом с вами.*

Рекламы в своих текстах часто обращаются к стереотипным рецептам деятельности. Они способны избавить нас от всех проблем. *«Нурофен» – и боль прошла!*; *«Nurofen» – i po bólu!*

Рекламисты, как правило, в своих сообщениях используют сравнения с конкурентами, но им нельзя использовать явные сравнения. Рекламисты нашли способ создавать предстваление о неповторимости товара, рядом с которым все остальные товары теряются. Это скрытые сравнения, которые утверждают, что товар является неповторимым, уникальным, революционным.

Существует несколько типов **скрытых сравнений**: расширенный, суженный, смещенный, неопределенный, вырожденный [см. Маликова, с. 48-51]. Они замечаются как в российских, так в польских рекламах.

В расширенном аспекте рекламируемый товар сравнивается с товарами этой же категории.

Duracell. Pracuje dłużej, niż zwykle baterie... (за словом «zwykły» скрывается расширенный класс сравнения)

Новый Patpers. Он впитывает быстрее других подгузников и помогает сохранять кожу вашего малыша сухой. (на расширенный класс сравнения указывает слово «другой»)

Суженный тип сравнения образуют товары одной и той же марки.

Nowe żelazko Philips tworzy więcej pary, gwarantując doskonały wunik. («więcej», чем предыдущие утюги «Philips»)

Новый «Е». Отстиривает лучше. До самого основания. («лучше» по сравнению со старым «Е»)

В случае смещенного сравнения сравниваются товары разных товарных категорий – чай с кофе, шоколад с драже. Такой рекламный прием позволит подчеркнуть достоинства товара, не вводя потребителя в заблуждение. *«Ахмад». Крепкий как кофе, утренний чай «Английский завтрак», роскошный «Английский полдник» и восхитительный чай «Эрл Грей» с бергамотом составляют превосходное трио, в котором учтены нюансы самого взыскательного, утонченного вкуса.; M&M's. Молочный шоколад. Тает во рту, а не в руках.*

Неопределенное сравнение – это сравнение ни с чем-либо конкретным. Товар сравнивается с чем-либо абстрактным, благодаря чему рекламистам удается сформулировать утверждение преимущества.

Младших братьев не выбирают, изменить лучшую подругу невозможно, будущую свекровь не переделать, но ты можешь измениться сама. (реклама оттеночной пены Wella)

Вырожденный тип рекламных сообщений образует товар конкретной марки. Это констатация уникальности товара над остальными.

Краска для волос L'Oreal. Уникальная технология цвета.; Новинка! Orbit-Winterfresh. Единственная жевательная резинка с настоящей зимней свежестью.

Надо обратить внимание, что в рекламе иногда употребляется манипуляция с параметрами сравнения. Рекламисты часто используют слово «первый» в значении «лучший». Например:

Жевательная резинка Dirol с ксилитом одобрена теперь Минздравом России как первая жевательная резинка, которая нейтрализует кислоту, разрушающую зубы.; Pierwszy na świecie laptop z Intel Core i7! – Eurocom D900 F.

В рекламных сообщениях употребляются «ложные» противопоставления. В том случае характеристика, общая для всех марок данной категории, подается как уникальная особенность товара.

У нас бутылки моют острым паром! (пиво «Шлиц») – речь идет о стандартном процессе стерилизации пивных бутылок.

Использование сравнений в рекламе – выгодный способ сообщения о товаре. Оно позволяет создать эффект уникальности товара. Как утверждает Ю. Маликова: «В некоторых случаях логически некорректное сравнение используется лишь как риторический прием, позволяющий акцентировать достоинства товара; в других случаях, напротив, оно вводит в заблуждение, порождая сильное

утверждение о свойствах товара, расходящееся с действительностью» [там же, с. 54].

В рекламе, несомненно, для создания более интересного образа марки товара используется **подтекст**. Информацию, существующую как подтекст, называют имплицитной информацией. Имплицитная информация не выражается явно в тексте и может быть домыслена потребителем. Скрытая информация легко воспринимается и оказывает влияние на формирование мнения о рекламируемом объекте. Например, из слогана «*Статус*» *одевает мужчину, которого она раздевает*, следует вывод о том, что мужчина в одежде «Статус» – сексуальный и привлекательный. Значит, покупайте одежду «Статус» будете привлекательными. Читая польский слоган «*Colgate Total*». *Wybór stomatologów*, можно прийти к выводу о высоком качестве зубной пасты, которую предпочитают профессионалисты. В рекламе батончика Mars *Удовольствие нельзя показать – его надо почувствовать*. Mars. *Когда тебе хочется* использовано слово «удовольствие», которое употребляется в отношении к еде и к сексу. Итак, текст имеет два смысла (акцент делается на сексуальном подтексте – одном из самых сильных) [см. Бернадская, с. 118]. Другие примеры импликатур:

Почему большинство использует мобильную связь Би Лайн? (большинство использует именно эту мобильную связь).

Что делает сигареты R1 MINIMA особенными? (эти сигареты особенные).

Чтобы глаз наслаждался, не уставая (реклама телевизора Philips) – другие телевизоры утомляют глаза.

Ketchup Kotlin. Teraz jeszcze więcej dojrzewających w słońcu pomidorów. (в нем и раньше было много помидоров).

Nowy Fructis – większa siła wzmacniająca. (предыдущие шампуни Fructis тоже укрепляли волосы).

Важным аспектом манипулирования в рекламе является аргументация – «способ рассуждения, в процессе которого выдвигается некое положение в качестве доказанного тезиса (тезис – это положение, которое необходимо аргументировать). Истинность рекламного тезиса доказывается с помощью системы аргументов» [Дмитриева]. Среди аргументов выделяются аргументы по способу воздействия на адресата и аргументы по цели воздействия. **По способу воздействия** выделяются логическая и эмоциональная аргументации. Логическая аргументация характеризуется рациональным обоснованием выгоды приобретения товара. Этот тип рекламы опирается на логику, в ней раскрываются приметы предмета, услуги или компании.

Bank Millennium jest ogólnopolskim, uniwersalnym bankiem oferującym swoje usługi wszystkim segmentom rynku poprzez sieć oddziałów, sieci

indywidualnych doradców i bankowość elektroniczną. (...) Znajomość polskiego rynku finansów zbudowaliśmy na wieloletnich doświadczeniach w obsłudze przedsiębiorstw i klientów indywidualnych, uzupełniamy ją wiedzą i międzynarodową praktyką w dziedzinie finansów wnoszoną przez Banco Comercial Portugues (Millennium bcp) – największy komercyjny bank w Portugalii, który jest strategicznym udziałowcem Banku.

Bank stanowi centrum Grupy Banku Millennium w skład, której wchodzi: Millennium Leasing, Millennium Dom Maklerski, Millennium Towarzystwo Funduszy Inwestycyjnych. Zatrudniamy ponad 6800 pracowników.

В процессе логической аргументации авторы реклам пользуются **индукцией, дедукцией и аналогией**. В **индукции** из ряда свойств и качеств делается общий вывод. Рекламы перечисляют все достоинства товара, например:

Rowenta создала Professional Laser – утюг, которому острые углы – не помеха. Ведь его подошва обработана уникальным методом: выброс с очень высокой скоростью микрочастиц уплотняет нержавеющую сталь и делает ее более прочной. Затем подошва полируется до идеальной гладкости. Поэтому утюг скользит легко и свободно. Мощным потоком пара он разглаживает любую ткань и остается практически неязвимым при контакте с металлическими деталями. Rowanta Professional Laser действительно способен на многое!

Дедукция – это умозаключение от общего к частному. Так, например, в рекламе пастилы «Шармэль» сначала объясняется процесс изготовления пастилы в XIV веке, а затем о достоинствах современного кондитерского изделия. *Рецепт приготовления пастилы дошел до нас с древних времен. Первое упоминание о ней мы встречаем в кулинарных книгах XIV века. Изначально пастилу готовили из взбитого в пену яблочного пюре, а позднее стали добавлять свежий белок, который придает этому лакомству необыкновенную нежность. И сейчас, мастера-кондитеры фабрики «Ударница», в соответствии с традициями, изготавливают пастилу «Шармэль» на основе натурального яблочного пюре и яичного белка. Кроме того, пастила «Шармэль» не содержит жиров, а, следовательно, и лишних калорий. Пастила «Шармэль» – это прекрасная возможность побаловать себя легким и нежным лакомством и создать себе хорошее настроение.*

В случае чая Irving сначала рассказывается легенда, связанная с возникновением чая Earl Grey, а затем перечисляются достоинства современного продукта:

Według legendy pierwsza herbata aromatyzowana olejkiem bergamotowym była подарunkiem chińskiego mandaryna dla angielskiego Lorda

Grey'a. Od tamtej pory, przez niemal 300 lat, smak i aromat herbaty Earl Grey zdobył rzesze wielbicieli, a olejek z nutą cytryny stał się najpopularniejszym w Europie dodatkiem aromatycznym do herbaty.

Herbata Irving Traditional Earl Grey została skomponowana ze starannie wyselekcjonowanych gatunków liści herbacianych pochodzących z upraw w Indiach, Kenii i na Cejlonie, aromatyzowanych bergamotą z wyraźną cytrynową nutą.

В случае аналогии рекламисты ссылаются на товар более знакомый, имеющий собственный имидж. Ср. российскую и польскую рекламы:

Blendax. Om producenta Blend-a-med.; Blendax. Od producenta Blend-a-med.

Эмоциональная аргументация строится на обращении к эмоциям и основным мотивам. Эмоциональный текст вызывает реакцию адресата. Эмоциональные аргументы действуют на чувства человека и могут вызывать у него как приятные, так и неприятные ощущения.

К основным мотивам эмоциональной аргументации можно отнести:
физическое благополучие (безопасность, здоровье, удобство)

Моторное масло U-Tech. Wasza uverenność za rułem.; Persen. Bez nerwów.

экономические интересы (выгода, прибыль, карьера)

Вермишель «Ролтон». В 3 раза дешевле – в 100 раз вкуснее.; Biedronka. Codziennie niskie ceny.

социальные интересы (репутация, авторитет, престиж)

Samsung. Dla тех, кто стремится к большему.; Philips. Odkryjmy lepszy świat.

развлечение (игра, соревнование, отдых, риск, удовольствие)

Nescafe. Сезон золотой мечты.; Шоколад «Воздушный». Чудеса витают в воздухе.; Udy. Dla Twojego faceta na gorącą walentynkową noc.

истину и справедливость (правда, великодушие, сострадание)

Лотерея «Золотой ключ». Честная игра.; Keno. Każdy ma swoje pięć minut.

По цели воздействия выделяется утверждающая и порождающая аргументации. В случае утверждающей аргументации аргумент подается как факт. Пример из рекламы: *Колготки Oroblu. Истинное качество нельзя не заметить!; Fairy. Отмывает жир даже в холодной воде.; Maybelline. Przedstawimy produkty, które zmieniają sposób, w jaki myślałaś do tej pory o makijażu... Rezultat? Naturalnie idealny wygląd!*

Если потребительское мнение уничтожается в рекламе, мы имеем дело с порождающей аргументацией. Иллюстрацией могут служить

следующие тексты рекламы: *Tele 2 GSM. Всегда дешевле.; Секущиеся концы волос – это настоящее бедствие. Но его можно одолеть с помощью питательного бальзама-ополаскивателя Pantene Pro-V на каждый день.;* *Rimmel. Kosmetyki dla Ciebie.*

Аргументация может строиться также на фонетическом уровне языка [см. Бернадская, с. 132]. На фонетическом уровне используются, например, особенности произнесения звуков речи. Примером может служить реклама, в которой для усиления воздействия, рекламисты используют детское произношение звуков: *Стоматологическая клиника: Береги **жу**бы **и** **де**штва!*

Наконец, приведем некоторые приемы усиления рекламной аргументации. С целью усиления рекламной аргументации авторы текстов часто обращаются к использованию свидетельств (ссылок на авторитетное мнение). Это может быть свидетельство известных людей, специалистов, свидетельства обычных потребителей. Такие высказывания создают установку подлинности информации.

Рекламе часов Seamaster Aqua ссылается на авторитет Пирса Броснана:

Seamaster Aqua Terra 2102.30.00. Выбор Пирса Броснана.

Дизайн этой модели из коллекции Seamaster Aqua Terra создан на основе оригинальных часов OMEGA Railmaster 1957 года. Современная модель, снабженная революционным механизмом OMEGA со спуском Co-Axial, является любимой моделью Пирса Броснана.

Свидетельство специалиста подчеркивает качество товара:

Signal. Najczęściej polecana przez dentystów.

Все чаще аргументы подтверждаются лицом и ручной подписью известных людей. Итак, это правило соблюдено в рекламе Olay regenerist:

Olay regenerist. Лучшее антивозрастное средство в России. Больше, чем уход за кожей, регенерация клетка за клеткой. «И пусть думают, что это пластика...» Дебра Хаттон, знаменитая телеведущая. (далее следует ее ручная подпись)

В качестве доказательств используются также результаты исследований, испытаний. *Któż z nas nie chciałby cieszyć się doskonałym zdrowiem, atrakcyjnym wyglądem i nienaganną kondycją fizyczna? Odpowiedzią jest Immunocal, rewelacyjny produkt z medycznym zapleczem. Immunoca od niedawna dostępny jest także w Polsce. O jego skuteczności świadczą badania kliniczne oraz 77 patentów w 28 krajach świata.;* *Результат клинических испытаний доказал, что экстракт хлопка защищает волосы и улучшает их характеристики – расчесываемость, мягкость, гибкость, эластичность и увлажненность. (шампунь Krasa)*

Подытоживая, можно сказать, что проблема манипуляции занимает центральное место в рекламных текстах. Манипуляция может быть выражена различными способами. Как доказано выше, это зависит как от поставленных целей, так и от выбора различных типов аргументов.

ЛИТЕРАТУРА

- Бернадская, С. Ю. Текст в рекламе, Москва 2008.
- Воздействие рекламы на человека*, [в:] Рекламно-производственная фирма НРТ http://www.nrtm.ru/article/reklama/vozdeictvie_reklamy_na_4eloveka.htm.
- Дмитриева, Л. *Приемы убеждения и аргументации в рекламе*, [в:] НОУ «ИПП», <http://www.ippnou.ru/article.php?idarticle=003851>.
- Имшинецкая, И. *Манипулирование в рекламе*, [в:] Лаборатория рекламы, маркетинга и public relations, <http://www.p-marketing.ru/publications/applied-marketing/contents-research/rechevye-manipulyativnye-tehniki/print>.
- Копнина, Г. А. Речевое манипулирование, Москва 2007.
- Маликова, Ю. Конструирование рекламных сюжетов, Санкт-Петербург 2007.
- Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю., Толковый словарь русского языка, Москва 2003.
- Хромов, Л.Н. *Рекламная деятельность: искусство, теория, практика. Аргументация в рекламе. Логика рекламы. Семантика рекламы*, http://polbu.ru/hromov_advertising/ch06_all.html.
- Zimny, R. *Kreowanie obrazów świata w tekstach reklamowych*, Warszawa 2008.

Між міфом і фактом – мовна маніпуляція у російській та польській рекламі

В статті розглядається проблема маніпуляції у польській та російській рекламах. Автор аналізує рекламні тексти, зосереджуючи увагу на прийомах впливу реклами у пресі на адресата. Визначаючи три основні напрямки мовної маніпуляції в рекламі – звернення до емоцій, суспільних настанов і до картини світу, автор доводить, що важливу роль у рекламних текстах відіграють підтекст і приховані порівняння з конкурентами.

Ключові слова: маніпуляція, реклама, підтекст, аргументація, приховані порівняння.

Między mitem a faktem – językowa manipulacja w rosyjskich i polskich reklamach

W artykule rozpatrzony został problem manipulacji w polskich i rosyjskich reklamach. Przy analizie tekstów reklamowych autor, skoncentrował się na sposobach oddziaływania reklamy na adresata. Wydzielone zostały trzy główne kierunki manipulacji językowej w reklamie – zwrócenie ku emocjom, warunkom socjalnym, a także nawiązanie do obrazu świata. Podkreślono ważną rolę podtekstu i ukrytych porównań do konkurencji.

Słowa kluczowe: manipulacja, reklama, podtekst, argumentacja, porównania skryte.

Отримано: 17.06.2009

ФОНЕТИЧЕСКОЕ И ГРАФИЧЕСКОЕ ОСВОЕНИЕ ЗАИМСТВОВАНИЙ В СФЕРЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Как считает Н. Шанский, «под заимствованным словом следует понимать всякое слово, пришедшее в русский язык извне, даже если оно по составляющим его морфемам ничем не отличается от исконно русских слов» [Шанский 1964: 85]. Заимствование слов – явление, типичное для всех языков в разное время их существования. Однако, процессы заимствования бывают менее активны или более активны в зависимости от экономических, политических, военных, социальных, культурных условий существования народов и государств. Коренные изменения во внутригосударственном устройстве либо во внешнегосударственных отношениях немедленно сказываются прежде всего в лексике национального языка.

В конце XX-го века наибольшее влияние на развитие русского языка оказали социально-экономические преобразования, широко известные под названием «перестройка». Освобождение разных типов человеческой деятельности из-под контроля советской цензуры отразилось в широком заимствовании мирового опыта, касающегося всех сфер жизни, и проявилось прежде всего в языке. Изменения в языке, регулируемые в первую очередь средствами массовой информации, вызывают неоднозначные оценки в обществе. Заимствования являются причиной острых дискуссий между учеными, писателями и любителями русского языка, которые полемизируют в своих статьях о целесообразности слишком широкого использования иноязычных слов в русском языке.

В данной статье ставится цель проанализировать особенности фонетического освоения заимствованной лексики в ее обусловленности графическим выражением в языке-источнике и языке-реципиенте.

В традиционном языкознании заимствование не считается способом словообразования. Однако, в современном языкознании заимствование начинает трактоваться именно как способ словообразования [см., например: Торопцев, 1980]. При заимствовании появляется новое слово, происходит своеобразная обработка и приспособление иноязычного слова к графическим и фонетическим закономерностям, характерным для заимствующего языка, т.е. происходит уподобление его исконным (то есть, русским) словам и утрата им специфических примет. Процесс заимствования, вхождения иностранного слова в язык-реципиент мы называем его освоением.

Слово всегда осваивается и фонетически, и морфологически. То есть, во-первых, слово приспособляется к фонологической системе заимствующего языка, а во-вторых, оно осваивается как слово определенной части речи. Под фонетическим освоением слова понимаем его речевую адаптацию к фонологической системе заимствующего языка: фонемы в составе иноязычного слова заменяются наиболее близкими фонемами, характерными для языка-реципиента. При морфологической адаптации заимствованные слова подчиняются грамматическим нормам языка-реципиента. Морфологическое освоение слова в специфике его морфемного освоения в данной статье не является предметом анализа.

Графическое освоение иноязычного слова реализуется чаще всего методом звукового транскрибирования (неполной транслитерации) в двух вариантах:

1 – звуковой облик иноязычного слова передается наиболее подходящими графемами языка-реципиента без точного и полного учета его графической формы в языке-источнике, напр.: англ. *leader* – рус. *лидер*;

2 – запись слова в языке-источнике передается средствами русского алфавита в полном количественном соответствии (транслитерации) с графической формой заимствуемого слова, напр.: лат. *protector* – рус. *протектор*.

Несмотря на то, что заимствованное слово передается средствами, присущими языку-реципиенту, и что оно становится достаточно самостоятельным, нередко в его облике сохраняются признаки, не характерные для русского языка (фонетические или морфологические), которые указывают на «иностранный» характер слова. Можем выделить несколько таких признаков, напр.:

Фонетические:

1. Начальное «а» почти всегда свидетельствует об иностранном происхождении слова, напр.: *апартеид, агитация*. К исконно русским словам с начальным «а» можем причислить некоторые служебные слова и междометия: *а, ах, ага, ай* и немногие другие.
2. Соседство двух и более гласных в корнях слов – такое явление было недопустимым по законам русской фонетики, напр.: *локаут, раунд, коалиция, медиатор*.
3. Начальное «э» свойственно прежде всего грецизмам и латинизмам, напр.: *экспромт, экспозе, экономия* и др. В исконно русских словах начальное «э» встречается редко, напр.: в словах междометного и местоименного характера: *э, эх, этот, этак* и т.п.

4. Сочетания *кю, пю, бю, вю, кю, мю, лю* и др., не свойственны русскому языку, напр.: *плюрализм, волюнтаризм, люстрации* и др.
5. Двойные согласные в корне русского слова свидетельствуют чаще всего об их нерусском происхождении, напр.: *билль, иммунитет, оппозиция, коррупция*.
6. Замена мягких согласных перед орфографическим «е» на твердые, напр.: *резюме, экспозе*.
7. Устойчивое ударение на последнем слоге в словах французского происхождения.

Морфологические признаки:

1. Несклоняемость существительных: *экспозе* (фр. Expose), *резюме* (фр. Resumer), *де-факто* (лат. de facto).
2. Морфологическая невыраженность числа существительных либо трудность в определении и изменении грамматической формы числа:
локаут (англ. lock out), *паблисити* (англ. publicity), *эсквайр* (англ. esquire).
3. Трудность в определении грамматического рода: *гомруль* (англ. Home Rule); *паблисити* (англ. Publicity).

На основании выше указанных признаков можем определить своеобразие (фонетическое и морфологическое) процесса освоения слова языком-реципиентом, а также тип языка, из которого оно было заимствовано. Такими особенностями являются, напр., следующие:

1. Сочетания начальных «шт» и «шп» свойственны словам немецкого происхождения.
2. Для английских заимствований характерно:
 - а) наличие сочетаний в русских словах «тч», «дж»: *имидж, менеджер*
 - б) конечные сочетания в русском языке: *-инг* (англ. -ing); *-мен* (англ. -man); *-ер* (англ. -er), напр.: *митинг, брифинг, омбудсмен, спикер*.
 - в) сочетания «ей», «ай» в корне русских слов: *рейтинг, дайджест*
3. Для латинских заимствований характерно:
 - а) конечные сочетания: *-ум, -ус, -ция, -тор*: *форум, президиум, статус, конституция, коррупция, новатор*.
 - б) строительные элементы: *социо-, суб-, супер-, интер-, ультра-, экстра-, квази-, дис-, де-, ре-, -ит, -ор, -фикация, -изация, -тор*.

Анализ фонетического и графического освоения заимствований

Учитывая наличие или отсутствие фонетической и графической асимметрии в процессе адаптации иноязычного слова, можем разделить заимствования на несколько групп и подгрупп.

I. Осваиваемое слово в языке-источнике имеет асимметрию между его графическим и фонетическим планом выражения.

Асимметрию между графическим и фонетическим планом выражения определенного слова в рамках одного (в этом случае иностранного) языка можно заметить прежде всего в западных языках. Такое явление связано с фактом, что изменения в произношении слова происходят намного быстрее, чем его графическое оформление. И поэтому, язык-реципиент, адаптируя иноязычное слово, может выбрать себе путь его освоения – освоение графическое или фонетическое.

Язык-реципиент осваивает слово с асимметрией, происходящей на уровне графического или фонетического плана выражения.

Чаще всего освоение иноязычного слова языком-реципиентом происходит на фонетическом уровне. Язык-реципиент, осваивая иноязычные слова, приспособливает их звуки к своей фонетической системе, изменяя одновременно графическую запись слова. Кроме того, часто в адаптированном слове можем заметить признаки, которые не характерны для русского языка, напр:

Спикер (англ. speaker) – конечное сочетание *-er* [англ. -er] в данном русском слове является характерным для английского языка.

Лобби (англ. lobby) – двойные согласные в корне русского слова являются признаком заимствования слова.

Митинг (англ. meeting), *брифинг* (англ. briefing) – конечное сочетание *-инг* в русском языке является признаком заимствования слова из английского языка (англ. -ing).

Раунд (англ. round) – сочетание двух и более гласных в русском слове исконно не было характерным для русской фонетики.

Рейтинг (англ. rating), *эсквайр* (англ. esquire) – сочетания «ей», «ай» в корне русского слова являются признаками заимствования из англ. языка.

Некоторые слова полностью адаптируются к фонологической системе заимствующего языка, но подвергаются изменению в рамках графического оформления напр.:

Импичмент (англ. impeachment)

Паблицити (англ. publicity)

Популизм (фр. Populisme)

Констебль (англ. constable)

Праймериз (англ. primaries)

Спич (англ. speech)

II. Осваиваемое слово в языке-источнике не имеет асимметрии между его графическим и фонетическим планом выражения.

Здесь рассматривается отсутствие асимметрии между графическим и фонетическим планом выражения слова в рамках языка-источника.

Ассиметрия может, однако, появляться при освоении иноязычного слова языком-реципиентом. Мы выделяем две подгруппы, учитывая наличие или отсутствие ассиметрии в процессе адаптации заимствования.

1. Язык-реципиент осваивает слово без ассиметрии на уровне графического и фонетического плана выражения.

В этой классификации также можем выделить некоторые признаки, указывающие на «иностранный» характер слова:

Апартеид (афр. apartheid) – начальное «а» свидетельствует о нерусском происхождении слова; звук [h] чужд русскому языку, поэтому при освоении он либо заменяется другим звуком, либо [как в выше приведенном примере] совсем исчезает.

Билль (англ. bill) – западноевропейский [l] передается в этом случае в русском слове как [л'].

Экспозе (фр. Expose) – начальное «э» отличает грецизмы и латинизмы.

Медиатор (лат. Mediator) – сочетание двух и более гласных в слове не было характерным для русской фонетики.

Меморандум (лат. Memorandum) – конечное сочетание -um характерно для латинских заимствований.

Здесь также можем выделить слова, которые заимствуются целиком, не подвергаясь ни фонетическим, ни графическим изменениям, напр.:

Лорд (англ. lord)

Аудитор (лат. auditor)

2. Язык-реципиент осваивает слово с ассиметрией на уровне графического и фонетического плана выражения.

Иммунитет (лат. immunitas), *Коррупция* (лат. corruptio) – двойные согласные в корне слова являются признаком заимствования слова.

Легитимация (лат. legitimus), *агитация* (лат. agitatio), *дефляция* (лат. deflatio) – формант -ция в русских словах – признак заимствования из латинского языка.

Люстрация (лат. lustratio) – в русском языке сочетания типа: лю, кю, бю, вю и др. свидетельствуют о нерусском происхождении слова.

* * *

Основываясь на выше указанных примерах, можем заметить, что при освоении слова язык-реципиент приспособливает звуковой облик иноязычного слова к своей фонологической системе, а несвойственные русскому языку сочетания звуков отбрасываются или заменяются.

ЛИТЕРАТУРА

Заимствование, [в:] Энциклопедия Кругосвет, http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/ZAIMSTVOVANIE.html

Заимствованная лексика в современном русском языке, [в:], Филологический портал (языкознание), http://filologdirect.narod.ru/sra/sra_2006_19.html.

Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка, Москва 2005.

Орфография заимствованных иноязычных слов, [в:] Тывва.ру, <http://bibl.tikva.ru/base/B952/B952Part32-168.php#169>.

Русский язык и культура речи, [в:] www.dofa.ru, http://www.dofa.ru/open/book/1_russ/u22.htm.

Словарь иностранных слов для школьников и абитуриентов, [в:] NetZor.org, <http://pda.netzor.org/books/18776-slovar-inostrannykh-slovdlja-shkolnikov-i.html>.

Словарь иностранных слов, Под ред. Т. Н. Гурьевой, Москва 2002.

Торопцев И.С. Словообразовательная модель, Воронеж 1980.

Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка, Москва 1964.

Фонетичне та графічне засвоєння запозичень у сфері політичної лексики у російській мові

У даній статті ставиться мета проаналізувати особливості фонетичного засвоєння запозиченої лексики та її обумовленість графічним вираженням у мові-адресанті та мові-адресаті. Запозичення трактується у статті як спосіб словотворення, тобто при запозиченні з'являється нове слово, відбувається своєрідне пристосування іншомовного слова до графічних та фонетичних закономірностей, характерних для мови-адресата. У статті визначені морфологічні та фонетичні ознаки, характерні для мови, з якої слово було запозичено, та які зберігаються у процесі засвоєння, сигналізуючи про «іноземний» характер запозичення.

Fonetyczna i graficzna adaptacja zapożyczeń w sferze leksyki politycznej w języku rosyjskim.

W artykule przedstawiony został problem adaptacji graficznej zapożyczeń, pochodzących przede wszystkim z języków zachodnioeuropejskich. Proces zapożyczenia językowego rozpatrywany jest w artykule jako sposób słowotwórstwa, co znaczy, że podczas adaptacji wyrazu obcego, dokonuje się przystosowanie słowa do graficznego lub fonologicznego systemu właściwego dla języka zapożyczającego. W zależności od stopnia adaptacji zapożyczenia i systemu językowego, który był podstawą do regulowania graficznego zapisu wyrazu obcego, słowa zostały podzielone na grupy. W każdym słowie zostały wydzielone elementy językowe, specyficzne dla języka-nadawcy, które w procesie adaptacji zostały przyswojone w mniejszym lub większym stopniu przez język-odbiorcę.

Отримано: 23.06.2009

ТИПИЧНЫЕ ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОШИБКИ ПОЛЯКОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА, ОБУСЛОВЛЕННЫЕ ВЛИЯНИЕМ ПОЛЬСКОЙ ФОНЕТИКИ

Освоение навыков верного произношения является неременным условием приобретения умений во всех видах речевой деятельности. Неправильная реализация фонетических средств языка затрудняет овладение грамматическим материалом, вызывает лексическую двусмысленность. Кроме того, помехи на фонетическом уровне отражаются на письме. Даже грамматически правильно построенная речь может оказаться непонятной, если фонологическая интерпретация неправильна, а фонетическое оформление небрежно.

Произносительное отклонение – это нарушение звуковой субстанции языка, причем не всякое отклонение считается ошибкой с практической точки зрения, то есть не всякое отклонение затрудняет понимание. С другой стороны, нарушение фонетического строя языка может быть результатом ошибочного выражения правильно запрограммированной мысли.

Любое нарушение норм языка обусловлено рядом факторов. М. Затовканюк выделяет следующие группы:

- индивидуально-психологические факторы – волнение, недостаточная сосредоточенность, склонность к лени, утомление;
- дидактико-психологические факторы – трудность языкового материала, несоответствующие возрасту приемы усвоения учебного материала;
- лингвопсихологические факторы – межъязыковая или внутриязыковая интерференция;
- лингвистические факторы – совпадение графических средств языков, лексическая омонимия [Затовканюк, 1973: 74].

Звуки русской речи произносятся носителями других языков иначе, чем русскими. Главной причиной являются различия фонологических систем языков. Общаясь на иностранном языке, говорящий в большей или меньшей степени применяет навыки, характерные для его родного языка, потому что навык автоматизирован и подсознателен. Неправильный навык может быть перенесен из родного, либо приобретен во время изучения иностранного языка.

Произносительные отклонения в речи поляков, изучающих русский язык, возникают вследствие интерференции артикуляционного и функционального порядка, причем, как подчеркивает Х. Лебединский, часть ошибок (например полумягкое произношение [ж], [ш]), не являются результатом интерференции [Lebiedziński, 1978: 57]. К тому же, в фонетическом плане выражаются ошибки другого типа, например смягчение поляками [т] в конце слова в формах третьего лица единственного и множественного чисел: *poe[mʲ] – поет, стоя[mʲ] – стоят*. Отклонение может быть производным двух или более факторов. К сопровождающим факторам можно отнести: проявление особой старательности артикуляции на иностранном языке, а также меньший, чем средний, темп речи. Главными причинами артикуляционных отклонений поляков в русской речи являются:

1. неумение произнести звук сам по себе из-за отсутствия соответствующего звука в польской речи, а также несовпадения признаков звука с признаками соответствующего польского звука;
2. неумение произнести звук в некоторых сочетаниях и позициях в слове;
3. фонетическая неодинаковость звуков русского и польского языков при тождественности их функции в структуре слова;
4. трансформация букв в звуки.

В любом языке есть специфические звуки, свойственные либо группе языков, либо конкретному языку, например, [ʌ] в восточнославянских языках, или носовой гласный [ɛ̃] в польском языке. Проблем доставляют также звуки, артикуляционные признаки которых не совпадают с признаками соответствующих родных звуков.

М. Н. Шутова выделяет три группы ошибок, возникающих вследствие неумения произнести иностранный звук:

1. фонематические – неразличение фонем в иностранном языке, из-за отсутствия различий в родном языке, например, неразличение звуков [иʲ] и [ь] поляками;
2. фонетические (артикуляционные) – нарушение артикуляции иностранного звука под влиянием соответствующего родного звука, например, замена русского [о] польским, то есть менее лабиализованным;
3. отклонения смешанного типа – неразличение фонем и нарушение артикуляции, например, произношение [и] вместо [ы] [Щукин, 2003: 25].

Так как русский и польский языки принадлежат к одной языковой группе, в речи поляков, говорящих по-русски, отклонений первого

типа немного. Однако в русской речи имеются звуки, доставляющие полякам особые затруднения.

Отклонения, вызванные несовпадением количества звуков в русской и польской системе, сохраняются в пределах безударного вокализма. Польской речи не свойственна качественная редукция безударных гласных. Поэтому в польской речи нет звуков, соответствующих некоторым русским безударным гласным. Ряд ошибок вызывает неумение произнести [и'] в первой степени безударности и [ь] – во второй, например:

- произношение нечеткого а после мягких согласных в первой и второй степени безударности в словах: *часы, чаёвник, частично, щавель, рабочая, частота, часовщик, тучам*;
- отсутствие редукции начальных безударных йотированных гласных, например: язык, яйцо, ячменный, явление, японский, его, евангелие, единственный, ерунда, ежегодник;
- отсутствие редукции безударных йотированных внутри слова после согласных, например: *лепесток, небеса, целиком, озеро, вязать, десять, тянуть*;

На первый взгляд, между системами звуков польской и русской речи нет больших расхождений. Обе системы насчитывают приблизительно одинаковое количество единиц, которые классифицируются по тем же признакам. Более того, большинство родных для поляков звуков произносится одинаково с соответствующими иностранными звуками. Однако более тщательный анализ обеих систем показывает, насколько значительны отличия. Оказывается, что целый ряд соответствующих друг другу звуков отличаются по различным артикуляционным признакам. Назовем примеры отклонений, вызванных переносом навыка произносить звук определенным образом:

- замена ударного [o] менее лабиализованным и более широким [o], свойственным польской речи, например: *по́лька, райо́н, домостро́й, чёрный, вде́ргивать, путе́вка*;
- произношение мягких смычных согласных [т'], [д'] как аффрикат [ć], [dź'], например: *знать, тень, тётя, день, дело*.

Иногда отдельные звуки не доставляют трудностей. Однако при артикуляции сочетаний, особенно отличающихся по какому-либо признаку звуков, неоднократно возникают проблемы. Кроме того, в потоке речи звуки подвергаются изменениям и без сознательного усвоения закономерностей учащийся не в состоянии правильно произносить звукосочетания. Неоднократно отклонения обуславливаются позицией звука в словоформе, например, некоторые звуки легче произносить в середине слова, перед гласным (*со[n']ерник* –

соперник), чем в конце (*голу*[п'] – *голубь*). Рассмотрим следующие случаи:

- твердое произношение мягкого губного в конце слова, например: *семь*, *скорбь*, *голубь*, *сыпь*, *кровь*, *любовь*, *бровь*;
- оглушение сонорного [в] после глухих согласных, например: *святой*, *чувствительность*, *свекровь*, *ответить*, *цветок*, *отчество*, *связь*, *Москва*, *квас*, *здравствуйте*, *присутствовать*, *божество*, *царство*, *буква*;
- озвончение [с] перед сонорными, например: *с водой*, *свод*, *с летом*, *с ребёнком*, *с нами*.

Артикуляционные ошибки могут возникать вследствие фонетической неодинаковости звуков русского и польского языков при тождественности их функции в структуре слова. «Этот фактор выступает прежде всего между языками одной языковой группы (в данном случае славянской) и осложняет постановку произношения на иностранном языке. Соответственно, генетическая близость языков, выражающаяся в словарных, морфологических и других параллелях и совпадениях, создает в некотором роде добавочную трудность» [Lebiedziński, 1978: 57]. В эту группу вошли формальные ошибки, в частности применение вместо русских звуков польских, соответствующих по своей функции в структуре данного слова, например:

- произношение [г] в окончаниях прилагательных, причастий и местоимений -ого, -его: *белого*, *летнего*, *твоего*, *покрашенного*, *влюбленного*;
- произношение мягкого [н'] в суффиксах и корнях на месте соответствующего ему мягкого в польском языке: *крестьянский*, *лодзинский*, *осетинский*, *солнце*, *младенца*, *конца*;
- твердое произношение мягких [н'] и [х'] на стыке корня и флексии прилагательных и причастий: *зимний*, *искренний*, *прошлогодных*, *тихий*, *остроухий*, *ветхий*;
- твердое произношение [р'] перед согласным и в конце слова: *горько*, *борьба*, *словарь*, *токарь*;
- твердое произношение мягких согласных на месте соответствующих им твердых в польском языке: *институт*, *университет*, *медицинский*, *аудитория*, *математика*.

Литературный язык имеет устную и письменную формы существования. На письме звуки обозначаются посредством букв. Буква – это графический знак, используемый в системе фонетического письма, то есть письма, отражающего только звуки. Однако количество букв не совпадает с количеством звуков. Одна буква может обозначать один звук, слог, либо составлять другие знаки. По причине

значительных несоответствий звуков и графических знаков в русском и польском языках, в русской речи поляков появляется тенденция унифицировать произношение и написание. Влияние графической формы языковых единиц выступает одновременно с фонетическими речевыми процессами взаимодействия звуков в речевом потоке. Таким образом, некоторые из ошибок этой группы, в зависимости от контекста, могут быть вызваны разными причинами. Графическая запись – источник следующих отклонений:

- смешивание гласных ударного и безударного вокализма, например отсутствие редукции безударного о: *орёл, отдельный, родня, козёл, это, золото, греческого, быстро, финансовый*;
- нарушение твердости-мягкости согласных:
 - мягкое произношение твердых согласных в словах иноязычного происхождения: *асбест, бемоль, вектор, бизнес, генетика, шедевр, модель, дельта, резюме, реноме, купе, тире, кабаре, лексема, шоссе, антенна, отель, темп, интернет, кафе, перфект*;
 - полумягкое произношение [ц], [ж], [ш]: *оценить, цитрусовый, целиком, поцеловать, целое, жизнь, пожилой, женщина, нажечь, ужинать, божий, шиповник, шептать, чашечка, хороший, широкий*;
- произношение долгого согласного на месте написания двух одинаковых букв:
 - удвоение [п] и [п'] на месте написания двух одинаковых букв: *аппарат, труппа, оппозиция, аппетит*;
 - удвоение [м] и [м'] на месте написания двух одинаковых букв: *грамматика, коммунизм, телеграмма, комментарий*;
- произношение непроизносимых согласных:
 - произношение первого [в] в группе согласных «вств»: *чувство, здравствуйте*;
 - произношение [т], [т'] в группах согласных «ств», «ствь»: *марксистский, шестьсот, прелестный*; «стн»: *безжалостный, известный, лестница*;
 - произношение [д] в группах согласных «здн»: *праздник, поздно, уездный*; «ндц»: *голландцы, ирландцы, нормандцы*; «рдц»: *сердце*;
 - произношение [л] в группе согласных «лнц»: *солнце*;
- нарушение ассимиляции и диссимиляции групп согласных:
 - произношение [тс] на месте написания «тс», «дс» вместо [ц] не в интервокальной позиции: *детский, советский, расистский, средство, городской, сходство*;

- произношение [тс] на месте написания «тц», «дц» вместо долгого напряженного [ц:] в интервокальной позиции: *отца, отцепить, тридцать, молодцы*;
- отсутствие ассимиляции звуков на месте сочетания букв «сж»: сжатый, сжить, с Жорой; «сч»: счёт, подписчик, счастливый; «сш»: сшить, заросший, масштаб; «зж»: без жалости, изжога, изжить; «зч»: извозчик, возчик, грузчик;
- произношение сочетаний заднеязычных «гк» и «гч» как [кч], [кч]: *мягкий, лёгкий, облегчить, смягчение*;
- произношение согласно написанию орфографических сочетаний «чт», «чн» вместо звуков [шт], [шн]: *чтобы, ни за что, скучно, конечно, нарочно, яичница, прачечная, двоечник*.

Проведенный нами анализ позволяет утверждать, что главной причиной фонетических ошибок поляков, изучающих русский язык, является влияние графической записи на произношение.

ЛИТЕРАТУРА

Затовканюк, М. Классификация явлений языковой интерференции (на материале лексики и грамматики), «Русский язык за рубежом», 1973 №2

Шутова, М.Н. *Обучение фонетическим средствам общения*, [в:] Практическая методика обучения русскому языку как иностранному, под ред. А.Н. Щукина, Москва, 2003

Lebiedziński, H. Разделение произносительных отклонений поляков в русской речи на категории по их причинам, [w:] *Język gosyjski*, nr 2, 1978.

Типові фонетичні помилки поляків у процесі вивчення російської мови, обумовлені впливом польської фонетики

У статті дається характеристика причин виникнення фонетичних помилок поляків у російському мовленні. Класифікація прикладів розроблена на підставі статті Х. Лебединського *Разделение произносительных отклонений поляков в русской речи на категории по их причинам*. Матеріалом до роботи слугують слова, у яких допускають помилки студенти Лодзінського університету, а також слова-приклади, за допомогою яких автори підручників пояснюють типові фонетичні явища російського мовлення. Спостереження проводились на практичних заняттях з російської мови та заняттях з теорії мови на першому курсі серед студентів різних форм навчання. Як свідчить наш аналіз, головною причиною фонетичних помилок поляків, які вивчають російську мову, є графічна форма слова.

Ключові слова: російська мова, фонетика, вимова, артикуляція, помилка, графіка.

Typowe błędy fonetyczne Polaków w nauczaniu języka rosyjskiego spowodowane wpływem fonetyki polskiej

Tematem niniejszego referatu są uchybienia w wymowie głosek rosyjskich spowodowane wpływem fonetyki polskiej. W oparciu o artykuł Henryka Lebedzińskiego scharakteryzowane zostały cztery główne przyczyny typowych dla Polaków odstępstw od zasad wymowy rosyjskiej: niepoprawna wymowa głoski ze względu na brak ekwiwalentu, nieumiejętność realizacji głoski w określonych połączeniach i pozycjach w słowie, fonetyczna różnorodność głosek rosyjskich i polskich pełniących tożsame funkcje w strukturze danego słowa oraz transformacja liter w głoski (czynnik wzrokowy). Materiał przykładowy stanowiły błędy studentów filologii rosyjskiej Uniwersytetu Łódzkiego zaobserwowane na zajęciach praktycznej nauki języka rosyjskiego i gramatyki opisowej języka rosyjskiego na pierwszym roku studiów w grupach zarówno zaawansowanych jak i niezaawansowanych.

Słowa kluczowe: język rosyjski, fonetyka, wymowa, artykulacja, błąd, grafika.

Отримано: 25.06.2009

ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРОЗНАВСТВА PROBLEMY LITERATUROZNAWSTWA

УДК 821.161.1-31.09

Марина Волощук
(К-ПНУ им. И. Огиенко)

Остранение как средство создания авторского мифа (на примере повести Л. Н. Толстого «Холстомер»)

В повести «Холстомер» традиционные логические определения приобретают статус образных определений; привычное в жизни людей находит свое переосмысление, что реализуется посредством эпитетов. Остраненное восприятие действительности воплощается в специфике повествования и своеобразной организации (звуковой и образной) эпитетов.

Ключевые слова: логическое определение, эпитет, звуковая организация, миф, демиф, остранение.

Эпитет является носителем общественно-исторического мировосприятия на всех этапах культурно-исторического развития. В эпитологии Л. Н. Толстого определяется два направления исследования эпитетов: работы по анализу цветообозначений – М. Альтман [1], Н. Н. Апостолов [2], Г. С. Галкина и В. М. Цапникова [4], В. Порудоминский [13]; и работы, посвященные особенностям символическому функционированию эпитетов в творчестве Л. Н. Толстого – В. Некрасова [10], Н. А. Переверзева [12], Н. П. Руднева [15], В. П. Уткина [19] и другие.

В повести Л. Н. Толстого «Холстомер» эпитет играет важную роль в раскрытии идейности произведения, содержит крайне важные характеристики, без которых не возможно восприятие авторской мысли и понимание определение авторского стиля повествования писателя. Т. Н. Оноприенко акцентирует внимание на масштабности функциональности эпитета, как средства образного повествования, тяготеющего к системообразующей роли всей тропики: «Л.И.Тимофеев считает, «в широком смысле слова эпитетом является всякое слово, определяющее, поясняющее, характеризующее и т.д. какое-либо понятие. В этом смысле эпитетом является любое прилагательное» [16, с. 209]. Встречается также ограниченное понимание эпитета как метафорического прилагательного [7, с. 359], не учитывающее тот бесспорный факт, что в системе тропики поле эпитета пересекается также с полями и других тропов. ...» [11, с. 44]. Т. Н. Оноприенко

справедливо указывает на значимость эпитета, как средства, которое позволяет расширить поле ассоциативно-образного мышления и изображения в литературно-художественном произведении.

Проблема сущности человека и его существования, двойственности его природы – центральная в творчестве Л. Н. Толстого, особенно позднего периода. Эта философская проблема нашла художественное воплощение во многих произведениях Л. Н. Толстого (в частности роман «Война и мир»). Точнее, ярче и необычнее проблема сущности человека, а также его существования освещается в повести Л. Н. Толстого «Холстомер» (1863-1885).

В повести «Холстомер» повествование усложняется чередованием двух лиц: рассказ ведется от имени автора и персонажа (лошади). Повествование от имени лошади отличается своеобразным восприятием правил социума человека и действительности, которую он создаёт вокруг себя. Таким образом, для остранившегося лошадиного взгляда на главные жизненные постулаты человека являются загадочными, постижение которых превращается в создании мифов о человеческом социуме. «Умная лошадь», пытаясь понять суть многих правил социума человека, размышляет о жизни людей и утверждает в мысли о ложных ценностях их существования, что приводит к развенчанию старого мифа и к созданию нового:

Старый миф → развенчание мифа (создание демифа) → создание нового мифа.

В. Б. Шкловский выделял прием остранения только в специфике повествования: «рассказ ведется от лица лошади и вещи остранены не нашим, а лошадиным их восприятием...» [21, с. 64]. Переосмысление привычек людей, их действий находит своё выражение в повести Л. Н. Толстого «Холстомер», методом внедрения привычек человека в жизнь животного мира достигается остраненная ситуация. «Ритуал – средство (основной инструмент) восстановления, обновления, усиления прежнего существования...» [18]. Так, например, особенность людей толпиться вокруг рассказчика используется Л. Н. Толстым как некий ритуал, совершающийся уже не людьми, а лошадьми — в повести «Холстомер» лошади «толпились около» Холстомера, выслушивая его исповедь и наблюдения над людьми и лошадьми. Остранению поддается не только способ повествования, от имени лошади (лошадиный взгляд на жизнь людей, воспринимаемый как необычный, остраненный в повести Л. Н. Толстого «Холстомер»). Детали, содержащиеся в авторской речи, (например, лошади толпились вокруг Холстомера для того, чтобы выслушать его историю жизни подобно тому, как крестьяне толпились вокруг старосты в 1800 годы) также имеют характер остранившегося восприятия.

Изменение угла изображения привычных для людей правил существования актуализируют автоматизированные привычки людей доведенные до автоматизма, не замечаемые ими. Описание деталей, которые вошли в автоматизм способствует остраненному восприятию действительности в повести Л. Н. Толстого «Холстомер». Прием остранения часто достигается Л. Н. Толстым постольку, поскольку ему свойственна манера описания и повествования в деталях. Детализированное повествование не позволяет скрыть от авторского (и читательского) глаза все изъяны и недостатки человека, живущего в окружении природы и её законов существования, а также позволяет разобраться в корнях образования проблем и человека и наметить их возможное решение (выводя из автоматизма и актуализируя черты и условия существования человека).

Логические определения «дом *мой*», «*моя лавка*», «*моя лошадь*», «*своя женщина*» и др. имеют для людей магическое значение, по своей сути мифичны, переосмысление этих значений, которое осуществляется посредством лошадиного восприятия – демифологизируется. О. В. Журина так определяет специфику творческого метода Л. Н. Толстого в поздний период: «Вся дальнейшая деятельность писателя отмечена своеобразным *мифоцентризмом* в позитивном и негативном его проявлениях: с одной стороны – обоснование и пропаганда спасительного мифа (абсолютной истины, по Толстому), с другой – разоблачение мифов ложных...» [6].

Так создается собственно толстовский, личностный миф — «взгляд вообще на все бытие, на мир, на любую вещь, на Божество, <...> на мельчайший атом повседневной жизни» [8].

Выражение личностного мифа Л. Н. Толстого выявляется в следующих антиномиях, выраженных посредством дифференциальных определений, иллюстрирующих расхождения в понимании жизненных правил человеческим социумом и природным.

1. В понимании лошади в значении слов «дом *мой*» заключается единоличный процесс заботы: хозяин должен жить в нем, заботиться о нем. В понимании людей значение слов «дом *мой*»: хозяин не живет в доме, но заботится о постройке. Это реализуется в тексте так: «Человек говорит: «дом мой», и никогда не живет в нем, а только заботится о постройке и поддержании дома»[17].

2. В понимании лошади значение слов «*моя лавка*», «*Моя лавка сукон*» хозяин имеет хотя бы одежду из самого лучшего сукна, материала. В понимании людей значение слов «*моя лавка*», «*Моя лавка сукон*»: хозяин не имеет даже одежды из самого лучшего сукна, но зато имеет право называть её своей: «*Купец говорит: «моя лавка*».

«Моя лавка сукон», например,— и не имеет одежды из лучшего сукна, которое есть у него в лавке» [17].

3. В понимании лошади значение слов **«своя земля»** иллюстрируют наивные убеждения лошади: владелец должен хотя бы увидеть свою землю, походить по ней. В понимании людей значение слов **«своя земля»**: владелец не имеет представления о ней, и даже не видел её и не ходил по ней: *«Есть люди, которые землю называют **своею**, а никогда не видали этой земли и никогда по ней не проходили...» [17]*

4. В понимании лошади значение слов **«своя лошадь»** заключается единоличный процесс заботы: езда, кормление, добрые дела. В понимании людей значение слов **«своя лошадь»** – забота не хозяина, а подчиненного: *«Многие из тех людей, которые меня, например, называли **своей** лошадью, не ездили на мне, но ездили на мне совершенно другие. Кормили меня тоже не они, а совершенно другие. Делали мне добро опять-таки не они – те, которые называли меня **своей** лошадью, а кучера, коновалы и вообще сторонние люди...» [17]*

5. Если принимать во внимание «неосведомленность» лошади о социальном устройстве человеческой жизни, то такое расхождение в целом допустимо. Но прием остранившегося восприятия является функциональным также в характеристике отношений мужского и женского пола. В повести мать Холстомера опекает новорожденного и своего «мужчину» — Доброго первого.

В понимании лошади значение слов **«своя женщина»**, **«своя жена»** — единоличное право: жена (или женщина) живет с мужчиной, который называет её своей. В понимании людей значение слов **«своя женщина»**, **«своя жена»**: жена (или женщина) живет с одним мужчиной, а своей называет её другой: *«Есть люди, которые женщин называют **своими** женщинами или женами, а женщины эти живут с другими мужчинами» [17].*

6. В значение слов **«свои люди»** люди и лошади вкладывают тоже разные оттенки в восприятие значения этих слов: в понимании лошади **«свои люди»**, те которые делают добро друг другу, знают хорошо друг друга. В понимании человека это понятие имеет противоположное значение, которое ярко выражено в повести «Холстомер»: *«Есть люди, которые других людей называют **своими**, а никогда не видали этих людей; и все отношение их к этим людям состоит в том, что они делают им зло...» [17].* В понятие слов **«свои люди»** человеческое общество вкладывает чудовищное понимание: люди, которых человек может не знать, но у которых не только нет хороших отношений, но их взаимоотношения состоят в том, чтобы делать друг другу зло.

Понятия, свойственны привычному для способа жизни человека — представляют миф существования человеческого социума. Лошадиное

«понимание» значений этих слов в жизни человеческого социума создают демиф и одновременно миф неправильного, непонятного (с точки зрения лошади) существования человека.

Теория, проповедь Л. Н. Толстого обличается в форму художественного произведения. Так дидактическая направленность произведений приобретает ненавязчивый характер и суггестивное влияние на читателя. Главным средством для достижения этой цели выступает эпитет. Логические определения *«мой»*, *«моя»*, *«моё»*, *«своя»*, *«своё»* лишь определяют отношение персонажа к предметам, они становятся обычными в нашем восприятии: «Слова, употребляясь нашим мышлением вместо общих понятий, когда они служат, так сказать, алгебраическими знаками и должны быть безобразными, употребляясь в обыденной речи, когда они не договариваются и не дослушиваются, – стали привычными, и их внутренняя (образная) и внешняя (звуковая) формы перестали переживаться. Мы не переживаем привычное, не видим его, а узнаем...» [20, с. 36]. Л. Н. Толстой актуализировал понятия и предметы привычные жизни человека для читателя. С этой целью Л. Н. Толстой употребляет эпитеты. «Слово, оживленное эпитетом, становилось снова поэтическим. Проходило время – и эпитет переставал переживаться – в силу опять-таки своей привычности. И эпитетом начали орудовать по привычке, в силу школьных преданий, а не живого поэтического чутья. При этом эпитет до того уже мало переживается, что довольно часто его применение идет вразрез с общим положением и колоритом картины» [20, с. 37]. Вследствие переосмысления значения эпитетов, создаются новые образы и мифы в сознании читателя.

Так, дифференциальные особенности логических определений *«дом мой»*, *«моя лавка»*, *«моя лошадь»*, *«своя женщина»*, вследствие приобретения образности, двойственности описания, приобретают новое значение и таким образом становятся эпитетами (образными определениями).

Эпитеты становятся иллюстрацией мифа существования людей. По теории Л. Н. Толстого вся жизнь человеческая может быть проиллюстрированная как остранинная, потому что люди не видят истинного бытия и не называют вещи своими именами, как будто не узнают их. Вся жизнь человеческого социума — это игра в не узнавание предметов и действий. Человек нуждается в остранинном восприятии действительности, иначе жизнь не сможет быть оценена им по достоинству (например, сцена встречи молодого хозяина и Никиты Серпуховского, который отождествляет себя с молодым хозяином). Повестью «Холстомер» Л. Н. Толстой реализует дидакти-

ческие задачи мифичного изображения человеческого общества и намечает пути решения этой проблемы.

Эпитет «*мой*» («*моя*», «*моё*», «*свой*», «*своя*») становится дифференциальной величиной, выявляющей контрастные особенности понятий социально-человеческой среды и животного мира.

По методике С. Б. Бураго [см. 3] эпитеты «*мой*» («*моя*», «*моё*», «*свой*») имеют самый высокий уровень звучности: «*своя лошадь*» (4,6), «*дом мой*» (5,66), «*моя лавка*» (5,37), «*своя жена*» (5,37). Поэтому эпитеты, которые выражают право собственности, расположены в восходящей звучности (климакс).

Художественно-поэтические особенности повести «Холстомер» отличаются не менее сложной организацией. В. М. Жирмунский упоминал: «...особенно отчетливо выделяются такие образцы современного романа (Стендаль, Толстой), в которых слово является в художественном отношении нейтральной средой или системой обозначений, сходных с словоупотреблением практической речи ... самая нейтрализация воздействий словесного стиля есть также результат поэтического искусства и может рассматриваться в системе поэтических приемов, рассчитанных на художественное воздействие» (курсив мой – М.В.) ...» [5, с. 33]. В повести Л. Н. Толстого «Холстомер» употребляются как простые эпитеты («*лошадиное сожаление*» (5,33), «*очень глупая кобылка*» (4,61) [17, с. 7-42], так и сложные эпитеты («*странно-фантастическое для лошадей зрелище*»). И архитектурные (кроме так называемых эпитетов «собственности»), и композиционные особенности построения повести Л. Н. Толстого «Холстомер» образуют зигзагообразную схему повествования. Так, сцены Старости, Детства и Молодости постоянно чередуются.

Г. Россош выделял ещё одну специфическую особенность Л. Н. Толстого — параллелизм как константу многих произведений Л. Н. Толстого: «Параллелизм – ...это целый комплекс – либо противовесов (контраст, антитеза), либо соответствий (подобие, тождество), а нередко и причудливых совмещений, гибридов антитезы и тождества. Толстой...широко пользовался им ...как инструментом глубоко обобщенного структурного сопоставления. Война – Мир... эти линии могут у Толстого развиваться почти независимо одна от другой, но лишь во взаимодействии выявляют изначальную волю автора...» [14]. В повести Л. Н. Толстого «Холстомер» в широком плане противопоставляется социальная сторона человеческого мира и природный мир, в узком плане выявляется антитеза — люди — лошади, конкретнее Серпуховский — Холстомер.

Повесть Л. Н. Толстого «Холстомер» начинается и заканчивается картинами периода старости лошади (Холстомера) в начале повести и человека (Серпуховского) в конце повести. Таким образом, размещаясь в наиболее значимых и идейно важных частях произведения, мотив Старости является главным составляющим противопоставления «человеческий социум — природный социум»: молодые лошади, после долгих угнетений старого Холстомера, узнав, историю жизни Холстомера начинают его жалеть и уважать; молодой хозяин, зная историю старого Никиты Серпуховского, проникнутый непониманием и жалостью к этому человеку, никому старый Серпуховский не нужен, более того он всем надоел: *«А как уже двадцать лет всем в великую тягость было его ходившее по свету мертвое тело, так и уборка этого тела в землю было только лишним затруднением для людей. Никому уж он давно был не нужен, всем уж давно он был в тягость...»* [17].

«Бывает старость величественная, бывает гадкая, бывает жалкая старость. Бывает и гадкая и величественная вместе. Старость пегого мерина была именно такого рода...» [17].

Автор не противопоставляет, а сопоставляет правила жизни человека и животного. В тексте повести «Холстомер» автор использует такие слова как: *люди — лошади*. В смысловом плане люди похожи на животных и в звуковом плане наблюдается совпадение созвучие *ЛюДИ — ЛошаДИ* — они созвучны и средний уровень звучности составляет: *люди (5,5), лошади (5,16)* звуковой параллелизм, *СЕРпуХОвский (4, 5) — ХОлстомЕР (4,66)* наблюдается звуковой хиазм. И Холстомеру, и Серпуховскому свойственно тщеславие: когда они говорят о своих подвигах с гордостью и хвастовством Серпуховский: *«...Ведь это у вас, у заводчиков, только для тщеславия, а не для удовольствий и для жизни. А у меня не так было. Вот я тебе говорил нынче, что у меня была ездовая лошадь, пегая, такие же пегины, как под твоим табуничиком. Ох, лошадь же была!... Лучше я не знал лошади ни ездой, ни силой, ни красотой. Ты мальчишка был, тогда ты не мог знать, но ты слышал, я думаю. Вся Москва знала его...»*; Холстомер: *«Я Мужик первый по родословной, я Холстомер по-уличному, прозванный так толпою за длинный и размашистый ход, равного которому не было в России. По происхождению нет в мире лошади выше меня по крови...»*) [17].

Природный «социум» и человеческий социум сопоставляются Л. Толстым, но не противопоставляются, потому что они не чужды друг другу. У Л. Н. Толстого формируются сложные представления о противоречивости и пестроте человеческой сущности: «животная

личность как источник подлинного индивидуального своеобразия» – личность, живущая «разумным сознанием» [9]. Идею двойственности природы человека, заключенной в нем Л. Н. Толстой воплощает в произведении «Холстомер», а природный мир выступает средством для выявления недостатков человека, абсурдности образования социума.

Список использованной литературы

1. Альтман М. Читая Толстого. – Тула : Приокское кн. изд-во, 1966. – 290с.
2. Апостолов Н. Н. «Лиловый» цвет в творчестве Толстого // Толстой и о Толстом : Новые материалы / Главнаука Наркомпроса; Труды Толстовского музея. – М., 1927. – Сб. 3. – С. 175-177.
3. Бурого С. Б. Музыка поэтической речи: Литературно-критический очерк. – К.: Дніпро, 1986. – 181с.
4. Галкина Г. С., Цапникова В. М. Некоторые особенности системы цветообозначения в романе Л. Н. Толстого «Война и мир» // Материалы XXII Толстовских чтений : Проблемы языка и стиля Л. Н. Толстого. – Тула : Тулпединститут Л. Н. Толстого, 1974. – С. 13-31.
5. Жирмунский В. М. Задачи поэтики // Теория литературы. Поэтика. Стилистика. — Ленинград: Наука, 1977. — С. 15-55.
6. Журина О. В. Роман «Воскресение» в контексте творчества позднего Л. Н. Толстого: модель мира и её воплощение: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 2003 / Санкт-Петербургский государственный университет. — Санкт-Петербург, 2003. — 25 с. — Режим доступа: http://iff.kspu.karelia.ru/DswMedia/zhurina_autoref.doc
7. Квятковский А. Поэтический словарь. – М. : Сов. пис., 1966. – 359с.
8. Лосев А.Ф. Диалектика мифа // Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. М., 1991. — 470с.
9. Мир политической мысли. Хрестоматия по политологии. В 4 ч. Русская политическая мысль. Кн. 6. XIX век. Под ред. А.К. Голикова, Б.А. Исаева, В.Е. Юстужева. СПб. : 2001 — 600с.
10. Некрасова В. Стилистическое использование эпитетов-прилагательных в ранних произведениях Л. Н. Толстого // Сборник научных студенческих работ Воронежского государственного университета. – Вып. 1. (Гуманитарные науки). – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 1968. – С. 141-145.
11. Оноприенко Т. Н. К вопросу о функции эпитета в системе тропики // Функциональный аспект семантики языковых единиц: Материалы VIII Международной научной конференции по актуальным

проблемам семантических исследований. – Часть I. – Харьков : ХГПУ, 1997. – С. 43 – 45. – 150 с.

12. Переверзева Н. А. Поэтика художественного символа в повестях Л. Н. Толстого «Смерть Ивана Ильича» и «Крейцера соната» // Идеино-эстетическая функция изобразительных средств в русской литературе XIX века. – М. : МГПИ, 1985. – С. 85-93.

13. Порудоминский В. Цвета Толстого : «Война и мир». Колорит портретов [наблюдения и заметки]. – Koln : Pastor Zond Edition, 1997. – 163 с.

14. Россош. Г. Пегий мерин и Красногривый жеребенок. Вокруг да около // Континент. – 2006 – № 127. — С. 15-30.

15. Руднева Н. П. Эпитеты-определения как средства создания художественного образа в произведениях Л. Н. Толстого // Лев Толстой. Проблемы языка и стиля. – Тула, 1971. – С. 159-165.

16. Тимофеев Л.И. Теория литературы. М., 1948., — 509 с.

17. Толстой Л. Н. Холстомер // Толстой Л. Н. Собр. соч. в 22 т. – Т. 12. – М.: Худож. лит., 1982. – С.7-42.

18. Топоров В.Н. Пространство и текст // Текст: семантика и структура. — М., 1983. — Режим доступа: <http://slovar.lib.ru/terminologies/toporov.htm>

19. Уткина В. П. Эпитеты в романе Л. Н. Толстого «Воскресение» // Тезисы докладов итоговой научной конференции профессорско-преподавательского состава 1962 года. – Симферополь : Крымск. гос. пед. ин-та им. М. В. Фрунзе, 1963. – С. 50-52.

20. Шкловский В.Б. Воскрешение слова // Шкловский В. Гамбургский счет. – М.: Советский писатель, 1990. – С. 36-42.

21. Шкловский В. Б. Искусство как прием // Шкловский В. Гамбургский счет. – М. : Сов. писатель, 1990. – С. 58-72.

Одивнення як засіб створення авторського міфу (на прикладі повісті Л. М. Толстого «Холстомер»)

В повісті «Холстомер» традиційні логічні означення набувають статусу образних означень; звичне в житті людей знаходить своє переосмислення, що реалізується за допомогою епітетів. Одивнене сприйняття дійсності втілюється в специфіці оповіді та своєрідній організації (звуковій та образній) епітетів.

Ключові слова: логічне означення, епітет, звукова організація, міф, деміф, одивнення.

**Udziwnienie (ostranienie) jak zasób kreacji autorskiego mitu
(na przykładzie opowieści L. Tolstego «Plótnomierz»)**

W opowieści «Plótnomierz» tradycyjne logiczne definicje nabywają statusu obrazowych definicji; zwykłe rzeczy w ludzkim życiu znajdują nowy sens i realizują się przy pomocy epitetów. Udziwniona (ostranienie) apercepcja jawy uosobia się w specyfice narracji i odrębnej (głoskowej i obrazowej) organizacji epitetów.

Słowa kluczowe: logiczna definicja, epitet, głoskowa organizacja, mit, demit, udziwnienie.

Отримано: 21.06.2009

**Авторская интерпретация мифологемы «Ветер»
(по рассказу Р. Брэдли «Ветер»)**

Аннотация: В статье рассматриваются принципы и стадии создания литературно-авторского мифа о ветре в одноименном рассказе Р. Брэдли.

Ключевые слова: миф, мифологема, ветер, образ, макрообраз, контекст.

Франц Боас однажды сказал: «кажется, что слова-мифологемы создаются только для того, чтобы их вновь разбивали, а из их осколков создавали новые» [6]. В нетерминологическом употреблении миф обычно рассматривается как синоним неправды. В употреблении в гуманитарных науках миф обозначает нечто подобное общей структуре создания значений, которая не подлежит критическому рассмотрению.

Миф является способом выражения привычных, глубоко воспринятых чувств и эмоций, через его различные изложения, и в то же время он предоставляет объяснение явлениям природы, которые необъяснимы.

Миф понимают по-разному и порой эти методы противоположны: на основе ритуалов и обрядов, выражение эстетического опыта и мечтаний или просто как передаваемые из поколения в поколение догмы и теории. Мифическими героями часто являются персонажированные абстракции, обожествленные герои или боги [4].

Мифологическое мышление воспринимает знаки и символы вместо вещей, которые они представляют, метафоры понимаются буквально. Когда произведение художественной литературы принимается буквально, как отчет о реальных событиях, а не как словесная структура с более или менее прямой ссылкой на мир опыта, оно мифологизируется.

Р. Брэдли проявлял к мифу повышенный интерес, что присуще литературе второй половины 20 века. Как пишет Стивен Кинг:

«...в мире Брэдли миф гораздо сильнее реальности, а сердце сильнее головы» [3].

По мнению Сэкетта Р. Брэдли пишет в жанре научной фантастики. Но существуют критики, которые не согласны с такой формулировкой.

Эдвард Вуд, писатель – фантаст, написал статью «Дело против Рея Брэдли», опубликованную в журнале «Journal of Science Fiction». В

этой статье Э. Вуд критикует Р. Брэдбери за недостаток научного подхода [8]. Критик считает, что творчество Р. Брэдбери противоречит основным принципам жанра. Э. Вуд называет Р. Брэдбери технофобом.

Таких же взглядов придерживается и Дэймон Найт, считая, что произведения Р. Брэдбери не согласуются с определением научной фантастики, данным Джоном Кэмпбеллом: «хорошая научная фантастика основывается на хорошей осведомленности о научных исследованиях и не может противоречить известным научным открытиям» [8]. Р. Брэдбери намеренно нарушает этот канон. Он в своих произведениях ставит вопрос ответственности ученого и несостоятельности науки в определенных сферах: «Научное открытие, не умеренное душой, приводит к катастрофе» [8].

Рассматривая ветер как макрообраз, следует принять во внимание классическую символику этого понятия. Мифологема «ветер» вызывает определенные ассоциации у реципиента благодаря тому, что воплощает коллективное знание о ветре.

Ветер рассматривается как посланник божественного вмешательства или дыхание жизни мира. Ветер часто представляет нечто мимолетное, вечно подвижное, неуловимое и непостижимое. В Библии – это дыхание Бога. В различных национальных мифологиях ветер часто связан с мифом творения и олицетворяет мужскую силу (Вару-на, божество неба, по индийским преданиям, устраивает свет и времена, выводит в путь солнце и звезды; солнце – его глаз, а ветер, колеблющий воздух, – его дыхание; великий змей Офион – сжатый ладонями богини ветер) [10].

Ветер воплощает неконтролируемую силу

Часто ветер в литературных произведениях олицетворяет бродягу, непоседу, пострела.

Ветер связан с активной, мужской силой, являясь одним из состояний воздуха.

Основные дополнительные значения связаны с понятиями воздух, сила, движение, направление и пустые разговоры. Эти дополнительные значения обусловлены этимологией слова, которое было очень активно в художественной литературе и особенно в поэзии [9].

Разнообразие воплощения мифологемы «ветер» в художественном тексте создает различные литературно-авторские мифы.

Частота использования слова и контекст его употребления, видится из данных полученных в «BYU-BNC: The British National Corpus».

Зарегистрировано 5650 случаев употребления слова ветер, расположенных во времени следующим образом:

	Всего	900	1000	1100	1200	1300	1400	1500	1600	1700	1800	1900	2000
Ветер	5650	24	27	7	40	36	27	236	1066	881	2059	1222	25

Анализируя случайную выборку, состоящую из 93 единиц, созданную поисковой системой «BYU-BNC: The British National Corpus» в ответ на наш запрос мы приходим к выводу, что слово *ветер* чаще всего используется, чтобы обозначить понятие, «перемещающийся воздух».

Ветер – это обычно один из элементов пейзажа в тексте художественной прозы, употребляемый в значении беспокойной, тревожной силы и участвующий в создании печальной и тягостной атмосферы.

Примеры, взятые из текстов художественной прозы на основе случайной выборки, позволяют нам сделать вывод, что ветер имеет такие основные контексты:

- воздух в действии с наблюдаемыми отличиями в силе движения. В таком контексте ветер чаще всего используется, чтобы показать стихию воздух в движении. Ветер здесь означает безличностную естественную силу.

There were leafless trees, empty park benches and a rising wind that scurried harshly in the frozen emptiness [7].

- часто употребление рядом с холодом и унынием. Здесь *ветер*, вероятно, олицетворяет холод непосредственно. Понятие движения имеет в данном случае особую важность.

It was particularly cold that winter; snow was whipped into drifts by a biting wind, making Aunt Louise's walks impossible [7].

- в комбинации с атмосферными осадками (как, например, дождь или снег) создает неуютную атмосферу;
- в ряде контекстов ветер подвергается персонификации. Он олицетворяет дикую силу природы.

The rain crashed against the windows, and the wind screamed like an animal in the night [7].

Коммуникация природы и человека через звуки ветра подразумевается в некоторых случаях. Она зачастую тмееет мистическую природу или неудачна. Закодировано в основном сообщение об опасности или горе.

Or was it the heavy rain slapping against the windows, the wind 's eerie message as it whistled down the chimney and flickered at the flames... [7].

В противоположность контекстам, перечисленным выше, мы выделяем такие нахождение примеры, где *ветер* имеет положительное дополнительное значение грации и изящного легкого движения.

The scents of its rare grasses and reeds drift gently on the wind bringing calm and tranquillity to its banks [7].

Мы наблюдали, что с увеличением в силе ветер приобретает отрицательную окраску. Известно, что благодаря эпитетам к слову ветер в текстах он может включать особенности другого природного явления, например холодный ветер включает определение температуры. Слияние перемещения воздуха и воды также возможно:

Rain and wind gusted through the gap as the dimly glistening form of some horrifying, ravaged shape [7].

Ветер является образом чистой силы и движения с достаточно слабо выраженным материальным компонентом, который, возможно, увеличивается включением некоторых добавочных качеств как, например, запах, температура или благодаря интенсификации воздуха через описание его силы.

В рассказе ветер появляется только в рассказах Аллина по телефону – то есть опосредованно. Первое упоминание «Опять ветер?» указывает, что Аллин часто говорит о ветре, а его друг не очень ему верит.

Ветер как мифическая сущность описывается со слов Аллина его другом Гербом в разговоре с женой так:

«- Шел снег, – сказал Герб Томпсон.

- В самом деле?

- И дождь хлестал... И град, и ветер, все сразу. В той самой долине. Аллин мне много раз рассказывал Здорово рассказывает... Забрался на большую высоту, кругом облака и все такое... И вся долина гудела.

- Как же, как же, – сказала она.

- Такой звук был, точно дул не один ветер, а множество. Ветры со всех концов света. – Он поднес вилку ко рту. – Так Аллин говорит.

- Незачем было туда лезть, только и всего, – сказала она. – Ходит-бродит, всюду свой нос сует, потом начинает сочинять. Мол, ветры разгневались на него, стали преследовать... « [1].

Открытый скептицизм жены главного героя приводит к восприятию мифа в нетерминологическом употреблении – как лжи, рассказа из чужих уст.

Брэдбери создает образ ветра стадийно.

Сначала ветер представляет собой один из образов рассказа. Благодаря тому, что образы Герба Томпсона и его жены производят впечатление стандартной семейной пары, а их сведения о ветре получены из вторых рук, из уст человека, которого они считают психически ненормальным, мнение читателя создается следующее: ветер – галлюцинация или бред, вызванный нервным расстройством Аллина. Таким образом реализуется первая ступень создания мифологемы – создается атмосфера недоверия.

Потом описываются Гербом случаи, когда Аллину удалось уйти от стихии, затем Аллин по телефону описывает действия ветра. В этом случае ветер персонифицирован.

«Этот ветер – убийца, Герб, величайший и самый безжалостный дровяной убийца, какой только когда либо выходил на поиски жертвы. Исполинский охотничий пес бежит по следу, нюхает, фыркает, меня ищет. Подносит холодный носик к моему дому, втягивает воздух. Учуял меня в гостиной, пробует туда ворваться. Я на кухню, ветер за мной» [1].

В этом случае образ ветра соотносится с охотничьим псом, а человек – с дичью. То есть природа (ветер) сильнее человека и обуславливает его действия.

Сущность образа Р. Брэдли формулирует так:

«Понимаешь, в этом вся суть ветра, его плоть, он – полчища погибших. Ветер их убил, взял себе их разум. Взял все голоса и слил в один. Голоса миллионов, убитых за последние десять тысяч лет, истязаемых, гонимых с материка на материк, поглощенных муссонами и смерчами» [1].

Картины, нарисованные в этих диалогах, не призваны создавать ощущение реальности. Они написаны телеграфным стилем, в них присутствует минимум выразительных средств. С другой стороны, эллипсы и случаи намеренно замолчанной автором информации, бодто бы уже известной персонажам, встречаются реже, чем в начале рассказа.

Именно построение рассказа как серии диалогов между тремя персонажами: главным героем Гербом Томпсоном, разделить его точку зрения предлагается читателю; женой Герба, настроенной крайне скептически, она открыто говорит, что Аллина нужно лечить от нервного расстройства; Аллином, который представлен в тексте только своими репликами в диалогах по телефону и по описаниям двух остальных персонажей – позволяет использовать минимум выразительных средств, способствует созданию резкого, обрывистого тона повествования. Но одновременно отсутствие детальных описаний создает напряжение в восприятии текста. Общий тон диалогов приближает нас к восприятию рассказа как хроники таких реальных событий: семейная пара готовится принимать гостей, а мужу постоянно звонит больной нервным расстройством друг и рассказывает неправдоподобные истории о ветре.

Таким образом до кульминации рассказа читатель считает, что образ ветра, который уже приобрел четкие очертания благодаря сбору и сопоставлению информации отрывочно поданной в диалогах – это плод больного воображения Аллина. Но автор оставляет читателю

сомнения благодаря описанию звуков и шумов, которые слышит по телефону Герб.

Серьезно возможность того, что рассказы Аллина соответствуют художественной реальности рассказа, возникает тогда, когда Герб не может соединиться с другом – телефонистка сообщает ему, что связь с тем районом прервана.

Далее в тексте следует напряженная сцена, когда происходит борьба скепсиса и страха, что образ ветра не бред больного.

Напряжение снимается следующим эпизодом:

«Снаружи донесся чуть слышный смех.

- Чтоб мне провалиться, – сказал Герб.

С внезапным чувством приятного облегчения он взялся за дверную ручку.

- Этот смех я везде узнаю. Это же Аллин. Приехал все-таки, сам приехал. Не мог дождаться утра, не терпится рассказать мне свои басни. – Томпсон чуть улыбнулся. Наверно, друзей привез. Похоже, их там много...» [1].

Такая развязка представляется наиболее вероятной с точки зрения здравого смысла и при первом прочтении моделируется приблизительно следующая ситуация: Аллин понял, что Герба не вызвать к себе и приехал к нему. Возможно, он болен и ищет общения, возможно, просто пытался выманить друга на пирушку.

Р. Брэдбери использует эффект обманутого ожидания. И с его помощью создает кульминацию рассказа:

«Он отворил наружную дверь.

На крыльце не было ни души» [1].

Эти две короткие лишённые тропов фразы составляют неразрывное единство несмотря на то, что графически разделены абзацным отступом. Первая называет действие (называет и не характеризует его). Вторая представляет первую реакцию на это действие – ничего, отсутствие реакции.

После недлинного отрывка, описывающего недоумение Герба и держащего читателя в напряжении, следует собственно реакция на действие, названное в первом из указанных предложении:

«Прямо в лицо ему подул ветер» [1].

Ветер впервые появился в тексте рассказа как самостоятельно действующий образ, а не со слов других персонажей.

Эта неожиданная развязка сложившейся ситуации, притиворечащая созданной ранее модели, является ключевой для создания литературного мифа в рамках данного произведения. Образ ветра появляется и лично доказывает, что рассказанная о нем история полностью соответствует художественной реальности рассказа «Ветер».

Когда ключевой образ связывается с четко описанной цепочкой действий и специфическими его характеристиками возникает мифологема.

Последующее детальное описание действий ветра как активного агента закрепляет миф в сознании реципиента:

«Порыв ветра подхватил, дернул полы его пальто, растрепал волосы. И ему почудилось, что он опять слышит смех. Ветер обогнул дом, внезапно давление воздуха стало невыносимым, но шквал длился всего мгновение, ветер тут же умчался дальше» [1].

В приведенной выше цитате ветер всюду выступает активной силой, наделенной волей и разумом. Отсутствие детального описания пейзажа, акцент на ощущения человека на которого направлены действия ветра являют собой нестандартный контекст употребления слова «ветер» в англоязычном художественном тексте.

В следующем абзаце все географические названия, упоминавшиеся ранее в диалогах при рассказах о злключениях Аллина с определенной долей скепсиса и высказываниями о том, что это случайное совпадение событий, перечислены. Все эти названия соответствуют известным точкам земного шара. Только на этот раз они названы как пункты назначения появившегося в художественной реальности рассказа ветра, наделенного всеми характеристиками, которые ему приписывал Аллин (об этом свидетельствует смех Аллина, издаваемый ветром, который слышит Герб).

Таким образом собственно в создании мифологеми Брэдбери приходит к существенным изменениям классической структуры:

В национальных мифах	В рассказе «Ветер»
Целостный	нецелостный
песонифицирован в образе божества или является его дыханием	является разумной стихией, вобравшей разум и голоса убитых им людей
не зависит от человека	рассматривает человека как материал для своего развития
помогает/противостоит герою	деструктивен по отношению к человеку и постоянно конструктивен по отношению к себе

Фактически мы можем утверждать, что макрообраз ветра в рассказе можно рассматривать как новый литературный миф о ветре. Таким образом Р. Брэдбери объясняет непонятную нам причину усиления экологических катастроф, связанных с ветром, в наше время – миф выполняет свою основную функцию.

Но мифологема «ветер» имеет и еще одну функцию в произведении: она разрушает миф о всезнании человека. Эта функция

тесно связана с первой – если нам необходимо прибегать к созданию нового мифа, чтоб объяснить природные явления, значит наука здесь бессильна.

В художественной реальности произведения ветер появляется только в самом конце. Внезапное появление ветра – тщательно и постепенно созданного макрообраза – разрушает миф о всезнании человека.

Образ ветра воплощает тайну природы, которую он ревностно оберегает. Человек не должен владеть ею. Поэтому Аллен, узнавший её, обречен. Он сам говорит об этом:

«Он выследил меня, выследил из своего убежища в Гималаях, ему не дает покоя, что я знаю о долине Ветров, где он укрывается, вынашивая свои разрушительные замыслы. Давным-давно что-то породило его на свет... Я знаю, где он набирается сил, где рождается, где выпускает дух. Вот почему он меня ненавидит – меня и мои книги, которые учат, как с ним бороться. Хочет зажать мне рот. Хочет вобрать меня в свое могучее тело, впитать мое знание. Ему нужно заполучить меня на свою сторону» [1].

Скептическое отношение героев к рассказам Аллина вызвано тем, что они твердо знают, что это невозможно и уверены в непогрешимости и абсолютности этого знания.

С другой стороны свидетельства гибели Аллина доказывают и неспособность знания защитить своего носителя и даже опасность знания.

Мы считаем, что в рассказе «Ветер» происходит процесс мифотворчества и создается особый новый литературный миф о ветре.

Литература:

Брэдбери Р. Ветер / Пер. Л. Жданов. – Режим доступа: <http://raybradbury.ru/library/story/43/2/1>.

Григорьев В.П. Поэтика слова. – М.: Наука, 1979. – 342 с.С. 153-187.

Кинг С. Пляска смерти. – Режим доступа: http://raybradbury.ru/articles/king_dance_of_death.

Мелетинский Е. М. Мифологические теории 20 в. на Западе // Культурология. XX век. Энциклопедия в двух томах / Гл. ред. Левит С.Я. Т. 1. – С-Пб.: Университетская книга, 1998. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/levit01/txt077.htm#37>.

Ханютин М. Ю. Реальность фантастического мира. – Режим доступа: <http://raybradbury.ru/articles/f451-hanutin>.

Boas F. Race, Language and Culture. – Режим доступа: <http://books.google.com/books?id=fW7JfT8ovaMC&pg=PR4&dq=Boas,+F>

ranz+(1940).+Race,+Language,+and+Culture+ISBN+0-226-06241-4&hl=ru.

Davies M. BYU-BNC: The British National Corpus. – Режим доступа: <http://corpus.byu.edu/bnc>. – Accessed 4.05.2009.

Hawvermale L. Ray Bradbury: To the Canon by Rocketship. – Режим доступа: <http://www.erinourke.com/bradbury.htm>.

wind (n.) // Online Etymology Dictionary. – Режим доступа: <http://www.etymonline.com>.

wind (n.) // Protas A. Dictionary of symbolism. – Режим доступа: <http://www.umich.edu>

Авторська інтерпретація міфологеми «вітер»

(за оповіданням Р. Бредбері «Вітер»)

В статті розглядаються принципи та стадії створення літературно-авторського міфа про вітер в одноіменному оповіданні Р. Бредбері.

Ключеві слова: міф, міфологема, вітер, образ, макрообраз, контекст.

Autorska kreacja mitologemu «wiatr»

(na bazie opowiadania r. Bradbery «Wiatr»)

W artykule rozpatrują się zasady i fazy kreacji autorskiego mitu o wiatrze w jednoimiennym opowiadaniu R. Bradbery.

Słowa kluczowe: mit, mitologem, wiatr, obraz, makroobraz, kontekst

Отримано: 10.06.2009

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ PROBLEMY HISTORII

УДК 335.48(4)»1914/1918»

*Павел Клищинский
(К-ПНУ им. И. Огиенко)*

Приемы и средства формирования «образа врага» в прессе воюющих государств периода Первой мировой войны

В статье подаются и анализируются наиболее распространённые средства и приёмы формирования «образа врага» враждующими государствами в годы Первой мировой войны.

Ключевые слова: «образ врага», вооруженное противостояние, приём, средство.

В процессе любого вида взаимодействия государств и их народов формируются определенные представления друг о друге, «образ». Это достаточно сложное явление, как и механизмы формирования образа, которые включают субъект, объект, предмет, обстоятельства и формы взаимодействия и тому подобное. Войны – одна из форм конфликтного государственного взаимодействия, которое существовало в течение практически всей истории человечества. Форма, в которой государства стремятся путем вооруженного насилия реализовать свои интересы и цели за счет другой стороны или отстоять их от внешних посягательств. Естественно, что условия вооруженного противостояния государств стали экстремальной ситуацией не только «взаимодействия» стран и народов, но и их взаимовосприятия, которое формировалось под воздействием определенных закономерностей. Вооруженный противник, несущий смерть и разрушение, воспринимается принципиально по-другому, нежели партнер в сфере экономики, культуры, образования и тому подобное. Стереотипы взаимовосприятия народов мирного времени в период войны обязательно трансформируются в «образ врага», особенно если государство оказывает целенаправленное идеологическое воздействие на сознание население.

В украинской историографии только начинаются исследования в данном направлении. Одними из первых в контексте этой проблемы начали работать литературные критики и литературоведы. В этом отношении интересен анализ образа врага в публицистике Первой

мировой войны предложила М. Моклыцяⁱ. В российской историография исследованиями в этом направлении занимаются Е.С. Сениявская и В.В. Мироновⁱⁱ.

Раскрывая приемы и средства формирования образа врага в сознании населения, необходимо уточнить, что мы понимаем под «врагом», поскольку в разных ситуациях это понятие имеет множество смыслов. В данном случае, характеризуя период ведения войны, можно сформулировать такие номинативные обозначения врага, как «чужой», «агрессор», «варвар», «преступник», «враг бога», «насильник» и тому подобное.

Учитывая серьезность вооруженного противостояния и силы врага, перед имперскими идеологами появлялась потребность вызывать у населения с помощью официальной прессы «нужные» чувства и отношения. В случае затяжной и кровопролитной войны это, скорее всего, неприязнь, ненависть, страх, возмущение, желание противостоять врагу, быть пристальным и стойким в борьбе и тому подобные вещи.

Учитывая это, технология формирования образа врага в прессе включала несколько моментов:

Нагнетание неопределённо общей угрозы существованию страны;

Изображение каждого конкретного врага или частного противника подавалось только в сниженном виде, с неприятными или сатирическими подробностями;

Победа над врагом изображалась только как подвиг, торжество не отдельного человека, а всей страны;

Способ подачи «врага» в прессе или публицистике должен быть таким, чтобы у читателя оставалось не просто позитивное удовлетворение от прочитанного, но впечатление прямой выгоды, выигрыша.

Среди приемов формирования образа врага в прессе воюющих государств в период Первой мировой войны следует выделить два основных. Первый из них наделяет врага отрицательными чертами

ⁱ Моклыця М. Образ ворога в публіцистиці про Першу світову війну // Документально-художня проза про Першу світову війну (матеріали і тези доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції 23-26 жовтня 1994 р.). – Львів, 1994.

ⁱⁱ Сениявская Е.С. Человек на войне: опыт историко-психологической характеристики российского комбатанта // Отечественная история. – 1995. – №3. – С. 7-15, Формирование образа врага в войнах XX века // Сениявская Е.С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. – М., 1999, Сениявская Е.С. Образ врага в сознании участников Первой мировой войны // Вопросы истории. – 1997. – №3, Сениявская Е.С. Противники России в войнах XX века: эволюция «образа врага» в сознании армии и общества. – М., 2006; Сениявская Е.С., Миронов В.В. Человек на войне: «свои» и «чужие» // Мировые войны XX века: в 4 кн. – Кн.1: Первая мировая война: исторический очерк. – М.: Наука, 2005. – С. 519-537.

первоначально, на образ врага работает позиция автора статьи, опубликованной информации, в которой читателям декларируется: «Вот враг». Доверять ли предложенной информации – зависит от читателя и от убедительности приведенных фактов. Для этого приема характерна эмоциональность изложения, использования экспрессивных слов с ярко выраженной эмоциональной окраской.

Разжигая вражду и милитаристские настроения в обществе, украиноязычная и немецкоязычная пресса западных регионов Украины пыталась изображать «врага» с наихудшей стороны. Так, описывая события в Москве в августе 1914 г., замечалась незаурядная агрессивность тамошних жителей к немцам: «Все немецкие склепы и учреждения уничтожены. Немецкий консулат разрушено полностью в способ, который невозможно описать. И, хотя присутствующими при этом было много полицейских, ни один из них не пытался остановить безобразия»ⁱⁱⁱ. Похожие события происходили и в Бельгии. Среди других выделялся инцидент, в ходе которого убегая из страны, немецкая семья с 7 детьми потеряла 3, исполованных толпой^{iv}.

Каждая из враждующих сторон стремилась представить действительным виновником войны своего противника, выставляя себя невинной жертвой. Официальный Берлин сообщал, что российское правительство издало «Оранжевую книгу» о дипломатических переговорах в канун войны. В ней подчеркивалось, что Германия отбросила последнее посредническое предложение Грея о начале переговоров о прекращении осады Белграда и сербской территории Австро-Венгрией. Что еще во время переговоров началась мобилизация немецкой армии и была объявлена война России. Контраргументом к этому приводилось свидетельство того, что еще 30 июля немецкий посол заявил российскому министру иностранных дел о продолжении посреднической акции Германии и об ожидании ответа из Вены. В это время в России огласили всеобщую мобилизацию армии и флота, что в силу обстоятельств (российский начальник генерального штаба несколькими днями раньше заверял немецкого военного атташе, что в случае перехода австро-венгерскими войсками сербской границы, будут мобилизованы российские военные округа, прилегающие к австрийской границе, а не к немецкой) спровоцировало войну^v. Немногим позже в «Народном голосе» писалось: «И не достаточно москалям своего большого государства. Они ежегодно воюют, как не с одним, то с другим государством.

ⁱⁱⁱ Діло. – 1914. – 14 серпня. – Ч. 181. – С. 6.

^{iv} Діло. – 1914. – 13 серпня. – Ч. 180. – С. 6.; Allgemeine zeitung. – 1914. – №3521. – 11 August. – S. 2,7.

^v Діло. – 1914. – 10 серпня. – Ч. 177. – С. 7.

Поэтому большая ложь в том, что Австрия или Германия хотели теперешней страшной войны. Только Россия и ее приятели Англия и Франция уже несколько лет готовились к этой войне против Австрии и Германии»^{vi}. И еще: «В манифесте к «верным» подданным кровавый царь-миротворец» говорит, что Россия ведет войну с Германией и Австро-Венгрией из-за славянской солидарности. Только в теперешнем моменте дело не только в том, чтобы защищать бесправно атакованную братскую сербскую страну, а чтобы постоять за великодержавное положение и целостность границ Российской империи»^{vii}. Высказывалась также мысль, что Россию подтолкнул к участию в войне страх перед внутренней революцией. Заграничная война и идея панславизма должны были отвлечь внимание российской общественности от внутренних проблем^{viii}.

Российская сторона опровергала эти обвинения, в частности заявление о том, что «Россия взяла роль защитницы южных славян, стремясь защитить их интересы путем разрушения Австро-Венгерской монархии, чем затрагиваются жизненные интересы Германии, для которой весьма важно сохранить Австро-Венгрию могучей и сильной для защиты Германии с востока и запада»^{ix}.

Довольно значительную часть населения и вооруженных сил Австро-Венгрии и России составляли другие национальности. Информация, размещенная на страницах газет, нередко использовалась в качестве средства влияния и зомбирования общественности в «нужном» направлении. Пытаясь не допустить перехода кого-то из них в лагерь противника, а также показать изможденность экономических ресурсов врага и непутевость его экономики в прессе часто появлялась информация по поводу социально-экономического положения враждебной страны. В частности, в австрийских газетах писалось, что в России очень часто бывает голод, даже тогда, когда в целом по империи был урожайный год и только в некоторых регионах был недород. «Кажется, что в таком случае очень легко помочь голоду, – отмечается в «Народном голосе». – Достаточно лишь перевезти хлеб из тех краев, где был урожай в те, где не родило. Россия много хлеба вывозит за границу, то могла бы у себя дома перевезти с одного места на другое, как это бывает у нас в мирное время. Однако это невозможно, поскольку в России нет ни автомобильных, ни железных дорог там, где нужно. В России дороги построенные лишь в направлении, выгодном для армии, чтобы было легко нападать на

^{vi} Народный голос. – 1915. – 2 жовтня. – Ч. 25. – С. 3.

^{vii} Діло. – 1914. – 12 серпня. – Ч. 179. – С. 2.

^{viii} Діло. – 1914. – 21 листопада. – Ч. 202. – С. 6.

^{ix} Киевлянин. – 1914. – 21 июля. – №199. – С. 3.

соседние государства. И выходит такое, что в России, где так хорошо родит хлеб, ежегодно пухнут от голода миллионы мужиков. ... а российским хлебом кормятся французы, итальянцы, англичане и другие народы, которым российские купцы поставляют хлеб по низким ценам»^x.

Подобные по смыслу и содержанию сообщения появлялись и в российских изданиях. Особенно это касается завершающего периода войны, когда истощенная длительными боевыми действиями Германия действительно переживала экономические трудности. Российская пресса пристально следила за событиями во враждебном лагере, подавая добытую информацию под «правильным» углом зрения. Одним из таких событий стала отставка в Германии правительства Дельбрюкка, главной причиной которой называлось чрезвычайное обострение продовольственного вопроса в стране: «Продовольственная проблема актуальна как никогда, – писалось в «Современном слове». – Кризис полностью охватил страну, которая в силу блокады оказалась отрезанной от богатых продовольственных рынков»^{xi}.

Суть второго приема заключается в беспристрастном перечне фактов, исходя из которых общественность делает собственные выводы, считать ли ту или иную страну врагом для себя. Событие умышленно преподносится нейтральными словами, а выводы должен самостоятельно сделать читатель.

Так, в одной из русскоязычных газет изложен факт того, что 23 июля в 6 часов утра, за 12 часов до объявления Австро-Венгрией войны России, австрийцы открыли огонь по российским часовым и взорвали со своей стороны опору железнодорожного моста через р. Збруч^{xii}. Анализируя прочитанное, общественность делала вывод о агрессивности Австро-Венгрии и конкретизировала образ будущего врага.

Очень часто использовался прием сопоставления «своих» и «чужих» в одинаковых ситуациях. Одним из средств психологического влияния на военных и мирное население становилась определенным образом представленная информация о ведении военных действий. Например, характеризуя большие и незначительные вооруженные столкновения, обе противоборствующие стороны неоднократно прибегали к преднамеренному преувеличению потерь противника и занижению количества собственных жертв. Подобные тенденции, в частности, прослеживаются в российских газетах при освещении

^x Народный голос. – 1915. – 25 вересня. – Ч. 24. – С. 2.

^{xi} Современное слово. – 1916. – 3 мая. – №2981. – С. 1.

^{xii} Киевская мысль. – 1914. – 26 июля. – №203. – С. 3.

пограничных боев в начале войны. Так, описывая столкновение возле Гусятина 31 июля в 1914 г. между 200 австрийскими солдатами и 12 казаками, отмечалось, что результатом часового противостояния стала потеря австрийцами 2 и казаками 1 человека^{xiii}. В перестрелке между российскими и австрийскими солдатами 6 августа погиб 41 австриец и 1 российский солдат^{xiv}. Противоречат этим фактам сообщения в Галицких и Буковинских газетах. В них отмечалось, что в пограничных боях от Волочиска до Новоселицы в начале войны австрийские войска храбро и эффективно отбивали нападения российских пограничных отрядов: «Пограничные российские войска или поддаются, или убегают, а стреляют очень плохо»^{xv}.

Важным средством усиления экспрессивностью «образа врага» служил сарказм. Оба враждующих лагеря стремились показать недостатки врага с максимально возможной выразительностью. Вот как описывались солдаты армий Антанты австрийской прессой: «Казак – очень смелый против рабочих, женщин и детей. Его основное оружие – копье, которым он атакует беззащитных, чаще всего сзади. На звук прусской трубки продает коня, оружие и дезертирует в Австрию. Французский солдат очень хорошо убегает. Хотел бы любой ценой попасть в Берлин, но попадает только в качестве пленного. После каждого поражения французской армии шлет домой депешу с сообщением о победе. Английский солдат, завербованный из лондонского трактира за плату 1 шиллинг в день. Охотно нападает на незащищенные колонии и пустые корабли»^{xvi}.

Таким образом, категория «образ врага» достаточно динамичная. И у каждого человека, и в армии, и в обществе она изменялась под воздействием разнообразных факторов. Одним из таких факторов стало формирование «образа врага» в прессе. И от того, как удачно использовались приемы и средства преподнесения информации в газетах, во многом зависел успех поставленных заданий, в выполнении которых были заинтересованы правительства враждующих стран.

Прийоми та засоби формування «образу ворога» в пресі держав, що воювали в період першої світової війни

В статті подаються та аналізуються найбільш поширені засоби та прийоми формування «образу ворога» в пресі держав, що воювали в роки першої світової війни.

^{xiii} Православная Подолия. – 1914. – 14 сентября. – №34. – С. 869.

^{xiv} Православная Подолия. – 1914. – 21 сентября. – №35. – С. 891-892, 894-897.

^{xv} Народний голос. – 1914. – 19 серпня. – С. 3.

^{xvi} Діло. – 1914. – 29 серпня. – Ч. 192. – С. 7.

Ключові слова: «образ ворога», озброєне протистояння, прийом, засіб.

Metody i środki tworzenia «postaci wroga» w prasie krajów walczących okresu pierwszej wojny światowej

W artykule zostały zbadane i przeanalizowane najpopularniejsze środki i metody kreowania «postaci wroga» w mediach krajów czynnie uczestniczących w pierwszej wojnie światowej.

Słowa kluczowe: «obraz nieprzyjaciela», zbrojne przeciwstawienie, metoda, zasób.

Отримано: 14.06.2009

*Інна Ісакова
(К-ПНУ ім. І. Огієнка)*

Державна політика в контексті національно-культурного життя українців Російської Федерації 20-30-х рр. ХХ ст.

В даній статті досліджується вплив українізації на національно культурне відродження українців різних регіонів Російської Федерації 20-поч.30-х рр. ХХ ст..

Ключові слова: коренізація, українізація, Північний Кавказ, Нижня Волга, Середня Азія, Казахстан, Сибір, Далекий Схід.

Процеси, які відбувались в геополітичному просторі Центральної та Східної Європи в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., зокрема на території колишнього Радянського Союзу, зумовлюють необхідність наукового переосмислення багатьох аспектів історичного минулого. Надзвичайно важливо у цьому контексті висвітлення сторінок історії національних меншин: ідентичності мови, культури, складнощів перебування в іншомовному середовищі, активності процесів асиміляції тощо. Це стосується і українців Російської Федерації, особливо періоду 20-30-х рр. які сформувалися на основі колонізаційних потоків ХVІІІ-ХХ ст. і депортацій 30-х рр. ХХ ст., і через це мала різні ареали проживання: Північний Кавказ, Нижня Волга, Середня Азія, Казахстан, Сибір, Далекий Схід та ін.

Останніми роками відчутно зріс інтерес до вивчення української діаспори в різних регіонах світу, в тому числі і в Російській Федерації. При цьому зазначим, що українська діаспора в усьому світі має 16 етнічних розгалужень. За різними оцінками там проживає 23-25 млн. українців, які зуміли в умовах багатоетнічного оточення зберегти українську мову, багатовікові звичаї, культурні, мистецькі, побутові традиції, зрештою, свою національну самобутність та емоційну прив'язаність до історичної батьківщини¹.

Безумовно ця проблема набула актуальності із здобуттям Україною незалежності та зруйнуванням ідеологічних стереотипів. На хвилі етнокультурного відродження з'явилися публікації письменників, митців, науковців, в яких розглядаються різні аспекти цієї проблеми. Серед них варто відзначити праці Ф.Д. Заставного, І.І.Винниченка, В.І. Сергійчука, О.В. Сушко, А.А. Попка, Л.І. Мазуки.Ці та інших автори, праці яких присвячені становищу українців в окремих країнах їхнього

поселення, суттєво розширили й поглибили уявлення про історію та сучасні проблеми української діаспори.

Зазначимо, що за переписом 1926 року в Російській Федерації проживало 6,9 млн. українців, що складало 7,4% всього населення Російської Федерації. Слід відмітити дві хвилі, які вплинули на формування східної української еміграції 1920-1930 рр. По-перше, це були здебільшого сільськогосподарські переселенці, що становили як правило носило стихійний характер. По-друге, переселення їх набрало планомірного характеру в кінці 1920 на початку 1930 рр. через масові виселення, серед яких були розкуркулені українські селяни².

У 1923 році державні і політичні органи ССРСР проголосили політику коренізації, основою якої було використання рідної мови у всіх сферах культурного, економічного, політичного життя у функціонуванні державних органів. Більшовики цим намагалися отримати підтримку неросійських народів, яке у переважній більшості було сільським. У межах компактного проживання українців ця політика отримала назву «українізація»³. Вона знайшла відгук за межами України на території колишнього ССРСР, де українці прагнули задовольнити свої національно-культурні потреби, основою яких виступала рідна мова. У здійсненні такої політики варто виділити 3 етапи:

1) 1919-1921 рр. – етап пошуку ефективного впливу на сільське населення колишньої царської Росії.

2) 1923-1929 рр. – етап формування основних підходів політики українізації, головною метою якої було запровадження рідної мови в місцеві органи державного керівництва в освітній та культурний комплекс. Цей процес йшов по декількох вертикалях по лінії державного будівництва: сільська рада, районний виконавчий комітет, суди, прокуратура; по лінії освіти: початкова школа (I концентру), семирічна школа (II концентру), середня школа (школа сільської молоді або школа ремісничої молоді), відділення робфаків, інститут, по лінії культури: відділення хати читальні, творчі спілки, видавництва.

3) 1930-1932 рр. – період рішучого перелому в офіційному виділенні українських районів, адміністративного будівництва в них, функціонування школи та національно-культурних закладів.

Процес українізації в українських регіонах відбувався нерівномірно. Основну трудність складала мовна сфера. На початковому стані дискусія зводилася навколо того, що вважати українською мовою: мову України чи діалекту, яка була припинена рішеннями Центральної влади. Базовим аргументом перемоги у цій дискусії стало визнання українською мову материкової України.

Наступною протидією українізації в регіонах компактного проживання українців було нерозуміння політики українізації органами місцевої влади, які замовчували факт наявності української ідентичності.

Для організації проведення політики коренізації, в структурі Народногo комісаріату освіти Російської Федерації, створюється Рада з питань освіти національних меншин. У складі цього органу діяло Центральне Українське Бюро, головною метою якого, було залучення до проведення українізації різних органів влади, як в центрі, так і на місцях. У першу чергу Центральне Українське Бюро звернуло увагу на розвиток початкової школи з українською мовою викладання. Для цього вносяться пропозиції – відкриття українських педтехнікумів. В результаті до середини 1925 року в Російській Федерації нараховувалось близько 300 українських початкових шкіл. Розвиток мережі українських шкіл I ступеня поставив на чергу дня питання про організацію українських шкіл підвищеного типу як Соцвиху (школи селянської молоді, школи I ступеня), так і профосвіти (профтехнічні школи, технікуми). Досягнення у цьому були невеликі. Повну українську школу I ступеня мали тільки в Краснодарі. Крім того, було десяток-півтора українських груп при російських школах I ступеня (на Північному Кавказі, Вороніжчині і Курщині). Зі шкіл профосвіти, крім згаданих вище українських педагогічних технікумів, відкрилися українські відділи при Кубанському та Воронежському робфаках з 6-ма групами. Але питання про школи підвищеного типу тільки-но постало. Заснування при Кубанському педагогічному інституті відділу української мови та літератури, який мав постачати педагогічний персонал для українських шкіл II ступеня, вважалось дуже великим кроком до розв'язання цього питання⁴.

На засіданні Малої Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету 1 вересня 1925 року розглядалося питання «Про освітню роботу серед українського населення союзних республік». У протоколі цього засідання відзначалося, що за даними Москви за межами УСРР у різних регіонах СРСР налічується близько шести з половиною мільйонів українців, які проживають «компактними масами: на Кубані (70%), Сибіру (613.212), на Далекому Сході (656.509), в Туркестані (600.000), у Воронежській губернії (1.000.000), в Курській (23%) і т. д.». В цьому документі підкреслювалося, що місцеві органи влади слабко торкнулися питання про роботу серед українського населення, й до цього часу в союзних республіках не переведено виділення українських адміністративних одиниць»⁵.

Політика українізації стала каталізатором у розбудові української культурної традиції. Формуються за мовною ознакою клуби, хатичитальні, відкриваються газети «Червона газета», журнали «Новий

шлях», письменницькі організації тощо. До 1934 року в Москві функціонувало видавництво художньої літератури на українській мові «СІМ», яке видало понад 30 книг. В Ленінграді з 1930 року розпочав свою діяльність «Молодий український театр». Як результат цього процесу стала поява української інтелігенції, яка вже була вихована на нових суспільних реаліях радянської дійсності і самовіддано включалася у відстоювання національно-культурних пріоритетів⁶.

Українці міцно дотримувалися традицій не лише в матеріальній сфері, але з і в духовній, навіть у топоніміці, про що свідчать численні назви сіл, яких постає далекосхідна географія України: Чернігівка, Полтавка, Київка, Чугуївка, Зіньківка, Ромни, Тараща, Звенигородка, Васильківка, Прилуки, Хорол, Кролевець, Ніжине, Пирятино, Богуславка, Біла Церква, Харківка, Рокитне, Попельня, Тавричанка, Хмельницьке і навіть Хрещатик⁷.

Не можна не сказати і про надання Україною практичної допомоги українській культурно-освітній справі в місцях компактного проживання українців Російської Федерації⁸. Однією з форм конкретної допомоги своїм братам була підготовка кадрів культурно-гуманітарного профілю – педагогів, журналістів, медичних працівників та працівників мистецтв, які надсилались в регіони компактного поселення українців. Так, в 1931 році на Далекий Схід було направлено 300 учителів, а наступного року до Середньої Азії, Північного Кавказу, Центрально-Чорноземної області Росії виїхало понад 5 тис. учителів. З цією ж метою за рішеннями державних органів, вищі та середні спеціальні заклади України виділяли сотні місць для студентів українців з інших регіонів СРСР, забезпечуючи їх стипендіями та гуртожитками.

Згідно з рішеннями ВУЦВК, ряд обласних центрів України – Київ, Харків, Дніпропетровськ, Полтава, Одеса, Херсон та ін. – взяли активну участь у такій формі допомоги своїм землякам, як шефство над районами Далекого Сходу й Казахстану, де переважало українське населення. У планах шефської роботи, до якої залучалися наукові й навчальні заклади, державні установи, як правило, ставилися завдання, спрямовані на ліквідацію неписьменності та малописьменності, запровадження загальнообов'язкового навчання та політехнізацію, опанування «українською пролетарською культурою» тощо. Для цього відправлялась також велика кількість випущених в Україні підручників, художньої літератури, періодичної преси та інших матеріалів українською мовою⁹.

Таким чином, було поліпшено умови для проведення українізаційних заходів, насамперед у шкільній справі, в усіх регіонах СРСР, де проживала значна кількість етнічних українців. Результати

такої роботи були помітні. Наприклад, в Казахстані, що входив тоді до РРФСР було українізовано понад 300 шкіл, три педагогічних технікуми, один вечірній робітничий факультет, курси підготовки і перепідготовки українських учителів тощо.

Зі зміцненням нової влади з переходом до нових тоталітарних засад будівництва держави, політична еліта починає відступати від раніше проголошених національно-культурних пріоритетів, змінює політичні вектори. Першим кроком у цьому стало згортання політики українізації формальною причиною чого стали грудневі рішення політбюро ЦК ВКП(б) 1932 року. У контексті цих рішень національно-культурне життя не тільки українців, а згодом і інших національностей було згорнуте, і політика коренізації трансформувалась у політику формування єдиної нації, що спричинило русифікацію всіх сфер суспільного життя в етнокультурному напрямі.

The article envisages the influence of the ukrainization over the national and cultural rebirth of Ukrainians in various regions of the Russian Federation of the 20-30-th of XX century.

Key words: korenization, ukrainization, the North Caucasus, Nizhna Volga, Central Asia, Kazakstan, Siberia, the Far East.

Примітки

1. Трощинський В., Шевченко А. Українці в світі. Т. 15. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 1999. – С. 7
2. Історія української еміграції: Матеріали до спецкурсу // Укл. О. Зубалій, Б. Лановик, М. Траф як, Г. Жук. – К., 1992. – С. 293
3. Литвин В.М. Історія України.-К.: Знання, 2006. – С. 354
4. Сергійчук В.І. Українізація Росії. Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923-1932 роках. – К.: Українська Видавнича Спілка. – С. 12
5. ЦДАВО Ф. 1 Оп. 2, спр. 3146. арк. 1
6. Попок А. Українці на Далекому Сході: організації, події, персоналії. Довідник.-К.: Альтерпрес, 2004. – С. 81
7. Арсеньев В.К., Титов В.И. Быт и характер народностей Дальневосточного края. – Владивосток – Хабаровск, 1928 // wikipedia.org.ua.
8. ЦДАВО Ф. 2717 Оп. 3, спр. 250. арк. 11
9. Цвілюх С.А. Українізація України: Тернистий шлях національно-культурного відродження за доби сталінізму.-Одеса: Маяк, 2004. – С.44

Государственная политика в контексте национально-культурной жизни украинцев Российской Федерации 20-30-х гг. XX ст.

В статье исследуется влияние украинизации на национально-культурное возрождение украинцев разных регионов Российской Федерации 20-нач.30-х гг. XX в.

Ключевые слова: коренизация, украинизация, Северный Кавказ, Нижняя Волга, Средняя Азия, Казахстан, Сибирь, Дальний Восток.

Ukraińcy Federacji Rosyjskiej: kwestie identyfikacji w kontekście polityki ukrainizacji 20- pocz. 30 lat XX w.

W artykule bada się wpływ ukrainizacji na narodowo-kulturowe odrodzenie ukraińskości w różnych regionach Federacji Rosyjskiej 20-pocz. 30 lat XX w.

Słowa kluczowe: korzenizacja, ukrainizacja, Północny Kaukaz, Dolna Wołga, Azja Środkowa, Kazachstan, Syberia, Daleki Wschód.

Отримано: 28.06.2009

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТОЛОГІЇ І СОЦІОЛОГІЇ PROBLEMY POLITOLOGII I SOCJOLOGII

*Aneta Nasternak
(UJK w Kielcach, Polska)*

CO Z TYM KOŃCEM?

*Jeżeli mamy poważnie myśleć o świecie, w
którym żyjemy, i skutecznie w nim działać,
niezbędna jest uproszczona mapa
rzeczywistości, jakaś teoria, koncepcja, model
czy paradygmat.
S. P. Huntington [s.24]*

Przez czterdzieści lat polityka międzynarodowa funkcjonowała w ramach dwubiegunowego podziału świata na kapitalistyczny zachód i socjalistyczny wschód. Podział ten był powszechnie akceptowany oraz stanowił punkt wyjścia dla większości rozważań o sprawach międzynarodowych [zob. Huntington, s.25]. Konfrontacja między dwoma systemami objęła praktycznie wszystkie dziedziny życia poczynając od polityki i ekonomii, poprzez naukę i oświatę, a na kulturze i sztuce skończywszy. Rywalizacja dotyczyła również, a może nawet przede wszystkim ideologicznej dominacji nad światem. Nic więc dziwnego, że w momencie zakończenia zimnej wojny i upadku związku radzieckiego dotychczasowe postrzeganie polityki musiało ulec zmianie. W całkowicie odmiennych warunkach pojawiła się konieczność opracowywania nowych strategii w polityce zagranicznej. Pojawiły się również pytania o nową wizję stosunków międzynarodowych i dalszych dziejów świata. Zaczęły powstawać różne teorie próbujące wyjaśnić zaistniałą rzeczywistość i jednocześnie nakreślić przyszłość ludzkości (Na przykład w 1988 roku dominowała teoria zmierzchu amerykańskiej, której przedstawicielem był P. Kennedy. Uważał on, że Stany Zjednoczone chylą się ku upadkowi, z racji tego, że coraz więcej środków przeznaczają na zbrojenia). Niniejszy artykuł będzie poświęcony omówieniu jednej z najciekawszych i zarazem najmniej trafnych wizji przyszłych losów świata zaproponowanej przez amerykańskiego politologa Francisa Fukuyamę.

W 1989 roku na łamach mało znanego w tamtym czasie amerykańskiego pisma «The National Interest» ukazał się piętnastostronicowy esej Fukujamy o bardzo kontrowersyjnym i nie do końca jasnym tytule «Koniec historii?» («The National Interest» to czasopismo konserwatywne. Ukazuje się od 1985 roku w Stanach Zjednoczonych. Z racji problematyki jaką porusza (sprawy międzynarodowe i polityka zagraniczna) skierowane jest raczej do wąskiego grona czytelników). Tytułu nie należy rozumieć dosłownie, a sama jego konstrukcja łącznie ze znakiem zapytania, stanowiła prawdopodobnie pewnego rodzaju chwyt autora, a ściślej mówiąc wydawcy [zob. Milczarski], który miał wzbudzić ciekawość i niepokój czytelników. Nawiasem mówiąc słowo «koniec» zwłaszcza u progu XX wieku stało się bardzo uznanym trendem w świecie literatury. Jedne z bardziej popularnych tytułów zapowiadają «Koniec sztuki»(Arthur Danto), «Koniec przyrody»(Bill McKibben), czy «Koniec nauki»(John Horgan) [zob. Wheen, s.86]. Jerzy Szacki na anglosaskim rynku wydawniczym doliczył się ponad pięciuset pozycji, które w tytule mogą pochwalić się tym wyrazem [zob. Milczarski].

Fukuyamowska koncepcja «końca historii», zrobiła oszałamiającą karierę. Artykuł wywołał dyskusję na skalę międzynarodową i stał się przedmiotem masowej krytyki. Francis Fukuyama z dnia na dzień stał się sławny (w chwili ukazania się artykułu, Fukuyama był urzędnikiem zespołu planowania polityki amerykańskiego Departamentu Stanu), dostawał zaproszenia na debaty uniwersyteckie, otrzymał profesurę na Uniwersytecie Johns Hopkinsa w Baltimore i udzielał wielu wywiadów dla prasy i telewizji. Rozgłos, jaki wywołała koncepcja «końca historii», sprawił, że w 1992 roku ukazała się książka o tym samym tytule, jednak już bez znaku zapytania. Książka, która została przetłumaczona na ponad dwadzieścia języków i stała się światowym bestsellerem, miała być rozwinięciem pierwotnych hipotez postawionych w artykule. I chociaż z perspektywy dwudziestu lat wiemy, że koniec jednak nie nadszedł, to sam Fukuyama nigdy nie wycofał się ze swojej koncepcji.

Przechodząc do dalszych rozważań, należy zastanowić się, co dokładnie kryje się pod pojęciem «końca historii» i jakie konsekwencje owy «koniec» niesie. Przede wszystkim należy zaznaczyć, że zapowiedź nastania końca historii nie jest ideą nową i nie została wymyślona przez Fukuyamę. Prekursorem tej koncepcji był Hegel, i to właśnie na podstawie jego filozofii Fukuyama opiera swoje przemyślenia. Hegel traktuje historię jako linearny ewolucyjny proces zmierzający w kierunku osiągnięcia swojego ostatecznego celu. Ewolucja i postęp mają charakter triady dialektycznej, która przedstawia się następująco: po pierwsze zostaje postawiona określona teza, która ze swej natury jest poddawana krytyce, co następnie rodzi antytezę. Zestawiając ze sobą tezę i antytezę otrzymujemy

syntezę, która jest niejako wypadkową dwóch początkowo sprzecznych postaw. Synteza zawiera w sobie najlepsze elementy tezy i antytezy. Z chwilą osiągnięcia syntezy cały proces może się powtórzyć na nowo, by osiągnąć jeszcze wyższe stadium, synteza bowiem, staje się kolejną tezą, którą znowu możemy krytykować [zob. Poper, s.47]. Cały proces triady dialektycznej zmierza do osiągnięcia doskonałości. W przypadku zastosowania triady dialektycznej dla procesów historycznych, wraz z końcem historii (ostateczną syntezą) powstaje doskonałe społeczeństwo i doskonały człowiek (jest to tylko jeden z wielu sposobów interpretowania triady dialektycznej Hegla). Dla Hegla urzeczywistnieniem ostatecznego celu i doskonałego państwa były Prusy w latach 1800 – 1830, a idealny ostatni system stanowiła monarchia absolutna [zob. tamże, s.57]. (Sięgając do publikacji z zakresu filozofii, rzadko kiedy możemy skorzystać z oryginalnych tekstów. Bariery językowe, bądź brak zrozumienia intencji autora sprawia, że przeważnie korzystamy z tłumaczeń lub opracowań konkretnych teorii filozoficznych. Nie inaczej jest też z Heglem. Można by się zastanawiać ile translacji jego utworów przekazuje treści zawarte w oryginałach. Jednym z najbardziej znanych interpretatorów Hegla był rosyjski filozof Aleksander Kojewe. Fukuyama w swoim artykule wyraźnie opiera się na Kojewe'owskiej wykładni Hegla. Przy czym sam Kojewe jest posądzany o znaczną modyfikację Heglowskiej filozofii).

Swoją koncepcję końca, na podstawie filozofii Hegla przedstawił również Karol Marks, dla którego cel dziejów zostaje osiągnięty wraz z nastaniem epoki komunizmu. Jak dobrze wiemy, ani monarchia absolutna, ani komunizm nie były systemami globalnymi i nie stały się urzeczywistnieniem wizji końca. Teoretycznie więc temat «końca historii» powinien być zamknięty, a praktycznie idea ta znowu powraca tym razem w wersji Fukuyamy.

Fukuyama, tak jak jego poprzednicy, poprzez koniec historii rozumie zmierzch ideologicznego rozwoju ludzkości, przy czym końcowa ideologia to ustrój demokratyczno-liberalny w wydaniu amerykańskim. W czasie kiedy powstawał artykuł «koniec historii» zaczął się upadek rządów komunistycznych w Europie, dlatego Fukuyama bardzo często i być może słusznie posądzany był o nadinterpretacje upadku komunizmu. Najślynniejszy, wiele razy cytowany fragment artykułu, będący jednocześnie sednem rozważań autora mówi, że Jesteśmy, być może, świadkami nie po prostu końca zimnej wojny, czy też przemijania pewnego szczególnego okresu w powojennej historii świata, lecz końca historii jako takiej, to jest – końcowego punktu ideologicznej ewolucji ludzkości i uniwersalizacji zachodniej liberalnej demokracji jako ostatecznej formy rządu.– dalej pisze –...zwycięstwo liberalizmu nastąpiło głównie w sferze idei czy świadomości, a w realnym materialnym świecie jest nadal

niepełne.[zob. Fukuyama 1991, s.8]. Jak widać w powyższym fragmencie Fukuyama traktuje demokrację jako jedyną realną drogę rozwoju współczesnych społeczeństw [zob. Fukuyama 2000, s.77]. Inaczej mówiąc, autor stwierdza, że nie powstanie już nigdy żadna alternatywna ideologia, która mogłaby być lepszym rozwiązaniem od demokracji liberalnej, i ewentualnie ją zastąpić. Fukuyama w swoich rozważaniach idzie jeszcze o krok dalej przyznając rację Hegłowi, że koniec historii nastąpił już w roku 1806, bo podstawowe zasady organizacji społeczno-politycznej nie rozwinęły się znacząco do rewolucji francuskiej, a historia została jedynie zachwiana poprzez inne ideologie, które i tak nie zdołały zdominować demokracji.

Dlaczego Fukuyama uznaje liberalną demokrację za najlepszy z istniejących systemów? Jak sam mówi jest to jedyny ustrój nie obciążony fundamentalnymi wadami, sprzecznościami wewnętrznymi oraz niedostatkami racjonalności, co mogłoby go doprowadzić do upadku [zob. Fukuyama 1996, s.10]. Jeżeli nawet pojawiały się jakieś niedostatki, niedociągnięcia w systemie demokratycznym to nie wynikały one, jak pisze Fukuyama, z wewnętrznych słabości systemu, lecz stanowiły następstwo niepełnej realizacji jego dwóch kardynalnych zasad – wolności i równości [zob. tamże, s.10].

Koniec historii oznacza więc koniec poszukiwań. Świat staje się bardziej przewidywalny, ustabilizowany i bezpieczny. Fukuyama, co prawda, nie zakłada, że nagle znikną konflikty na świecie, ale nie będą one tak częste i tak wyniszczające jak te, do których przywykliśmy. Najniebezpieczniejsze są wojny na tle ideologicznym, jeśli wszystkie państwa osiągną kres historii nie będzie już tego typu wojen w ogóle, w związku z tym zapanuje powszechny pokój i harmonia. Do czasu ostatecznego tryumfu demokracji liberalnej zagrożenia dla pokoju będą stanowić te państwa, które albo w dalszym ciągu tkwią w historii, albo są gdzieś pomiędzy byciem w historii a osiągnięciem ideologicznego końca rozwoju[zob Fukuyama 1991, s.8].

Jak już zostało wcześniej wspomniane koncepcja końca historii jest wizją po pierwsze kontrowersyjną, po drugie, wydaje się, błędną. Esej Fukuyamy budzi wiele zastrzeżeń nie tylko co do racjonalności postawionej tezy, ale również co do jej argumentacji. Podstawowa kwestia, która wymaga głębszych przemyśleń dotyczy samej interpretacji dialektyki Hegła, którą Fukuyama traktuje w kategoriach «początku, środka i końca», natomiast Hegel wyraźnie mówi o tezie, antytezie i syntezie. Synteza oznacza końca, a jedynie początek następnego cyklu dialektycznego [zob. Himmelfarb, s.60]. Według takiej interpretacji historia nie tylko nigdy się nie skończy, ale będzie trwać wiecznie a świat będzie stawał się coraz doskonalszy.

Kolejne kontrowersje budzą wypowiedzi Fukuyamy dotyczące komunizmu i faszyzmu. W swoim artykule, sprowadza on te dwie ideologie, do nic nie znaczących epizodów dodatkowo potwierdzających jego tezę. Czy komunizm i faszyzm rzeczywiście można traktować tylko w kategoriach incydentu? Przy takim założeniu zbrodnie dokonane podczas drugiej wojny światowej zdają się nie mieć większego znaczenia. Czy słuszne jest traktowanie śmieci milionów ludzi tylko jako «zbochenie z drogi» wiodącej ku wolności i ku jednemu słusznemu systemowi?

Zakładając kres ideologicznego rozwoju ludzkości Fukuyama jest niezwykle pewny swoich prognoz. W artykule, strona za stroną i wers za wersem, stara się przekonać czytelnika o słuszności swoich rozważań, obwieszczając przy tym, że oto właśnie następuje kres historii i że poza demokracją, która idzie w parze wraz z upowszechnianiem się zasad wolnego rynku, nic już ludzkości nie czeka. Że taki stan będzie trwał wiecznie. Tym bardziej dziwne wydaje się zakończenie artykułu, gdzie ten sam Fukuyama, który już w tytule zapowiada, że historia właśnie osiągnęła swój kres, nagle zmienia zdanie i stwierdza, że historia może zacząć się na nowo. Swoją wypowiedź uzasadnia tym, że sami beneficjenci mogą czuć się znudzeni tkwiąc cały czas w jednym systemie – w «końcu historii», i zaczną szukać innych rozwiązań. Stwierdzenie, że historia zacznie się na nowo, przekreśla cały wywód autora i sprawia, że cały artykuł traci swój sens. Ta niekonsekwencja wydaje się być jednym z najpoważniejszych zarzutów jaki można postawić Fukuyamie.

Jest jeszcze wiele kwestii poruszonych w artykule, które budzą wątpliwości i sprzeciw. Wiele uzasadnień jest niejasnych. Nie należy jednak skupiać się tylko i wyłącznie na wytykaniu Fukuyamie błędów. Podstawowe pytanie, jakie możemy sobie zadać z perspektywy dwudziestu lat od ukazania się artykułu to dlaczego Fukuyama zyskał aż taki rozgłos i okrył się sławą, stawiając jedną z najmniej trafnych predykcji w naukach społecznych? Jak mówi Francis Wheen, odpowiedź na to pytanie jest prosta: ...jeśli masz popełnić błąd, zrób to jak najbardziej ostentacyjnie i ekstrawagancko, jak tylko możesz... Gdyby Fukuyama ograniczył się do stwierdzenia, że koniec zimnej wojny oznacza zwycięstwo ekonomicznego i politycznego liberalizmu, mało kto zwróciłby na niego uwagę, ponieważ identyczne spostrzeżenia można znaleźć w artykułach wstępnych w codziennej prasie [zob. Wheen, s.88]. Jednak na sukces «końca historii» składa kilka aspektów.

Po pierwsze patrząc na tezę Fukuyamy z perspektywy dnia dzisiejszego, można odnieść wrażenie, że doskonale trafił w pewnego rodzaju «potrzebę» tamtych czasów. Świat u schyłku zimnej wojny, był przede wszystkim zmęczony ciągłą rywalizacją na linii wschód – zachód i potrzebował zapewnienia, że w momencie końca konfliktu, nastanie epoka

wiecznego pokoju. Należy dodać, że tym sposobem Fukuyama spełnia oczekiwania nie tylko Ameryki, ale i całego świata zachodniego.

Po drugie, Ameryka w post-zimnowojennym świecie potrzebowała świeżej ideologii, świeżego spojrzenia na stosunki międzynarodowe i odpowiedź na pytanie, jaką rolę w nowej rzeczywistości będą pełnić Stany Zjednoczone jako główny tryumfator zakończonogo konfliktu? Fukuyama niejako na tacy podaje odpowiedź na powyższe pytanie. Demokracja w wydaniu amerykańskim będzie dominować nad światem, stanie się globalnym systemem, Stany Zjednoczone nie mają już się czego obawiać, bo cały świat zmierza w jednym kierunku. W Rosji i Chinach zaczyna się proces reform, czyli najwięksi rywale demokracji przestaną wkrótce istnieć, drzwi do nowego wspaniałego świata stoją otworem. Tak właśnie w dużym skrócie i uproszczeniu rysuje się wizja «końca historii» dla Ameryki. Jest to obraz dosyć optymistyczny, który bardzo łatwo można zmodyfikować w myśl «Stany Zjednoczone, jako strażnik, jedynegosłusznego systemu świata».

I wreszcie po trzecie Fukuyama był i jest ciekawą osobowością medialną. Artykuł w «The National Interest» był tylko początkiem burzy medialnej, jaka rozpełtała się wokół autora «końca historii» w ciągu następnych lat. O ile środowisko naukowe skupiało się na krytykowaniu jego tezy, o tyle zwykli ludzie, chętnie oglądali go w telewizji, kupowali jego książki, i czytali o nim na łamach gazet. Przede wszystkim potrafił się doskonale wypromować i przyciągnąć uwagę, ponadto jest osobą uprzejmą, kulturalną i sprawiającą dobre wrażenie. Po dzień dzisiejszy z wielkim rozmachem konstruuje kontrowersyjne tezy, i z niezwykłym wdziękiem je prezentuje. Nie można też odmówić Fukuyamie rozległej wiedzy z dziedzin, którymi się zajmuje. Można by rzec, że Fukuyama oczarował opinię publiczną, a jego teoria zyskała miano jednej z najważniejszych wypowiedzi intelektualnych końca XX wieku [zob. Milczarski].

Jak już kilkakrotnie zostało wspomniane, szumnie zapowiadany «koniec historii» jednak nie nastął, krajom komunistycznym w dalszym ciągu daleko do demokracji liberalnej, która de facto przechodzi obecnie poważny kryzys. Podstawowe idee demokracji mówiące o wolności i prawach jednostki nie zawsze są respektowane nawet w państwach, w których system ten jest głęboko zakorzeniony. W dobie globalnych migracji coraz częściej do głosu dochodzą nacjonałiści. Systemy oparte na doktrynach religijnych mają się dobrze, i nic nie zapowiada ich rychłego upadku. Można więc zadać sobie pytanie: Czy warto jeszcze rozmawiać o koncepcji Fukuyamy? Odpowiedź będzie twierdząca, chociażby dlatego, że demokracja liberalna nadal nie ma swojego «następcy» w większości państw odgrywających znaczącą rolę w polityce międzynarodowej. Oczywiście nie oznacza to, że demokracja liberalna stanie się systemem

globalnym jak utrzymuje Fukuyama, ale na pewno też nie można spodziewać się znaczących zmian ustrojowych w krajach demokratycznych. Wiele można demokracji zarzucić, ale póki co jest systemem, który dominuje w świecie, i wydaje się być najlepszym instytucjonalnym rozwiązaniem dla Zachodu. Być może kiedyś powstanie system, który zastąpi demokrację liberalną, jednak w chwili obecnej rządy państw demokratycznych skupiają się raczej na udoskonalaniu już istniejącego ładu społecznego, niż poszukiwaniu nowych ideologii. Warto zastanowić się jak demokracja liberalna ewoluuje i w jakim stopniu, i czy w ogóle, kraje o tym ustroju wpływają na resztę niedemokratycznego globu.

LITERATURA

- Fukuyama, F. Koniec historii, Poznań 1996.
- Fukuyama, F. Koniec historii?, [w:] I.Lasota (red.), Czy koniec historii?, «Konfrontacje»13, Pomost, Warszawa 1991.
- Fukuyama, F. Po namyśle. Ostatni człowiek z fiołki, [w:] Res Publica Nowa, Warszawa 2000.
- Himmelfarb, G. Hegel nie był utopistą, [w:] I.Lasota (red.), Czy koniec historii?, «Konfrontacje»13, Pomost, Warszawa 1991.
- Huntington, S. P. Zderzenie cywilizacji, Warszawa 2007.
- Milczarski, M. W rytmie «końca» i mediów, [w:] Alma Mater, nr 63/2004, <http://www3.uj.edu.pl/alma/alma/63/01/16.html>.
- Poper, K. R. Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie. Hegel, Marks, tom II, Warszawa 1993.
- When, F. Jak brednie podbiły świat, Warszawa 2005.

Що з тим славнозвізним кінцем історії?

В 1989 році в журналі «National Interest» з'явилась стаття, у котрій Фукуяма стверджував, що ліберальна демократія є останньою можливою формою політичного устрою, тому ідеологічна еволюція людства досягла свого кінця. Фукуяма опирає свою концепцію на історизмі Гегеля, для котрого «кінець історії» мав наступити у 1806 році одночасно з реалізацією ідеалів французької революції. Черговим пропагандистом ідеї «кінця історії» був Карл Маркс, котрий бачив мету історії у комуністичній системі. Як точно відомо, обидві системи виявились ефемерними. Тим більше дивує те, чому Фукуяма у черговий раз намагається воскресити ідею «кінця історії», хоча й точно усвідомлює її недосконалість. Стаття є спробою подивитись на концепцію Фукуями з перспективи часу, а також вказання явних помилок, що лежать у її основі.

Ключевые слова: Френсіс Фукуяма, ліберальна демократія, кінець історії, Гегель.

Что с этим пресловутым концом истории?

В 1989 году в журнале «National Interest» появилась статья, в которой Фукуяма утверждал, что либеральная демократия является последней возможной формой политического устройства, поэтому идеологическая эволюция человечества достигла своего конца. Фукуяма опирает свою концепцию на историцизме Гегеля, для которого «конец истории» должен был наступить в 1806 году одновременно с реализацией идеалов французской революции. Очередным пропагандистом идеи «конца истории» был Карл Маркс, который видел цель истории в коммунистической системе. Как точно известно, обе системы оказались эфемерными. Тем более удивляет то, почему Фукуяма в очередной раз пытается воскресить идею «конца истории», хотя и точно осознает ее несовершенство. Статья является попыткой взгляда на концепцию Фукуямы с перспективы времени, а также выявления явных ошибок, содержащихся в ее основании.

Ключевые слова: Френсис Фукуяма, либеральная демократия, конец истории, Гегель.

Отримано: 12.06.2009

МИФЫ О БОГАТСТВЕ И УСПЕХЕ СЕВАСТОПОЛЬЦЕВ 21 ВЕКА

Вопрос о богатстве имеет в основе множество ракурсов. Понятие «богатство» порождает в сознании много образов, а подчас и противоречивых понятий. При детальном рассмотрении и подкреплении содержания различными ценностями можно выделить ряд мифов, которые сложились в сознании современного человека не европейской принадлежности.

Богатство можно рассматривать как превышение потребностей необходимых и достаточных. Рассмотрим понятие **обеспеченности**. Оно включает в себя следующие потребности: здоровье, семья (способность содержать), жилье (весь быт). Но важно отметить, что человек при наличии всех минимальных составляющих «обеспеченности», не считается, не может считать себя или сам не считает себя богатым. Здоровье, семья, жилье – это витальные потребности. К социальным мы отнесем: культурные, которые предполагают наличие средств на досуг со значительными затратами. Например, заниматься спортом можно для поддержания здоровья или для развлечения. Сюда же мы отнесем посещение театра, ресторана, отдых на известных курортах мира. Богатство – это ресурсы, превышающее необходимое количество для удовлетворения витальных и социальных потребностей, и они имеют более широкий спектр, который можно удовлетворить посредством роскоши.

Словарь русского языка дает следующие определения понятий богатства: «Богатство – 1. см. *богатый*. 2. Обилие материальных ценностей, денег. Богатый – 1. Обладающий большим имуществом, в том числе денежным, очень зажиточный. 2. Дорогостоящий, роскошный» [Ожегов С. И. Словарь русского языка / Гл. ред. С. П. Обнорский. М.: Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1949. с. 47].

Эти определения сводятся к выражению богатства через материальные ценности, т. е. богатство понимается как обеспеченность, причастность к имуществу и деньгам. Но понятие «богатство» воплощает в себе не только экономические понятия. Можно говорить о богатстве опыта, о богатстве дружбы, богатстве любви, богатстве семейной жизни и богатстве культуры. После данного определения интересно будет рассмотреть составляющие богатства современного постсоветского человека, как оно выражается и представляется, посредством каких вещей, ценностей. Что является

показателем богатства, и существуют ли критерии, при помощи которых можно определить принадлежность к т.н. классу богатых людей?

Упомянув о принадлежности к т.н. классу богатых, мы должны иметь представление о том, как человек оценивает себя для того, чтобы относиться к данной категории. Выражается это через приобретение дорогих аксессуаров «богатой» жизни – автомобиль, брендовые часы, мобильный телефон, Данные вещи рассматриваются как оценивание:

- а) себя,
- б) других,
- в) другими,
- г) как на меня смотрят другие.

Рассмотрим понятие богатства в современной концепции современного человека (жителя Севастополя). Мы создаем собирательную модель богатого человека.

При рождении ребенка перед родителями стоит выбор формы родов, т.е. платные или бесплатные. И здесь мы уже можем определить, является это роскошью или нормой. По статистике за последние 5 лет на платные роды соглашаются более 80% женщин. При поступлении в роддом родителям предлагается платить и получить хорошие условия и должное внимание. При бесплатной форме отношение в корне меняется и за результат ответственности никто не несет. На сегодняшний день цена платных родов составляет приблизительно 400-500 долларов. После рождения родители решают следующий вопрос – вскармливание. Искусственное вскармливание не оставит у женщин никаких следов физиологических изменений, что для многих является главным показателем выбора такого способа, но важно отметить также и финансовую сторону, так как затраты при данном виде значительные.

Проследив путь развития человека и отношения его к богатству, следует обратить внимание на следующий этап жизни. Интересный показателем в определении социального статуса является выбор школы для ребенка. В городе Севастополе явно прослеживается тенденция к тому, что появляются общеобразовательные учебные заведения, обучение в которых становится явным признаком финансового благополучия родителей и показателем хорошей образовательной базы. Уже 10 лет школа №3 является элитным образовательным заведением. С момента основания здесь работали лучшие преподаватели. Благодаря их труду выпускникам не составляло труда продолжить образование в престижных вузах. Школа имеет богатую историю, свои традиции. Но уровень образования стал

гораздо ниже. Школа №3 стала своеобразным брендом и учиться там считается престижно. Также в Севастополе функционирует ряд частных школ, например, частная школа «Таврида» обучение в которой составляет в среднем 500 грн. в месяц. Многие ученики из этих двух школ переходили в обыкновенные школы Севастополя и в результате не справились с программой. Можно сделать вывод, что данные учебные заведения не дают качественного образования, а только являются лишь чистой видимостью, в молодежном сленге – «понтами».

Сегодня высшее образование стало доступным для каждого городского выпускника. И здесь также как и со школами существуют вопрос выбора. Рассматривая наш город можно выделить несколько ВУЗов обучение в которых является престижным, но параллельно снова возникает проблема качества образования. Как и в выборе ВУЗа, опираясь на моду, абитуриент или его родители выбирают специальность. Модным сегодня является юриспруденция, менеджмент, экономика. Заканчивая вуз, по данным направлениям лучшие из студентов устраиваются по специальности, остальные ищут работу в других областях. Но мы рассматриваем модель человека богатого и успешного, следовательно, наш персонаж устраивается на хорошо оплачиваемую должность, например, директором отдела маркетинга судостроительной компании.

Со временем приобретается автомобиль. И здесь сразу можно рассматривать данное приобретение как средство социального утверждения, как предмет для обозначения повышения социального статуса. И экономические затраты не берутся в расчет, так как это является удовлетворением эстетических и социально-статусных потребностей.

Важна цена, по принципу *«если очень дорого, то обязательно хорошо»*. Рассмотрим данное приобретение с точки зрения европейца. Для европейцев автомобиль не воспринимается как роскошь. И можно отметить, что многие предпочитают общественный транспорт или велосипед (как более экологический вид транспорта). Считается нормальным и правильным смена автомобиля каждые полтора года. Для европейца в концепте *автомобиль* не заложена информация, которые была оговорена выше по отношению к человеку из нашего общества. В Европе машина это средство передвижения и в очень редких случаях знак социальной принадлежности.

Почему тогда в нашей стране это рассматривается иначе? Мы считаем, что это сложилось исторически: если вспомнить времена Советского Союза, то приобретение автомобиля, являлось жизненным событием. Это было доступно далеко не многим, и сейчас мечты

воплощаются в реальность. Стало популярным брать автомобили в кредит и при зарплате в 3,5 тыс. грн. 1,5 тыс. ежемесячно выплачивать за машину.

Следующим важным шагом в обустройстве жизни является приобретение квартиры. Несколько лет в Севастополе элитным жильем считаются комплексы, которые строит компания «Консоль». Приблизительная цена за кв.м. составляет от 1.5 тыс долларов до 2.5 тыс. Долларов (данные 2007-2008г.). Фирма заявляет о хорошем качестве квартир, но, к сожалению, в скором времени после покупки квартиры и ее обустройства начинаются проблемы, которые влекут за собой дальнейший ремонт и, соответственно, немалые затраты. Таким образом, бренд не оправдывает себя.

Немаловажную роль в понятии *обеспеченность* играет обустройство квартиры. Еще несколько лет назад металлопластиковые окна были доступны единицам. Это являлось ярким показателем достатка и благополучия, но со временем данный «фетиш» стал утрачивать силу и стал нормой.

Так же модным сегодня является установка душевых кабин. Для европейцев это скорее показатель бедности и жадности. В свою очередь для нас это современно и удобно.

Интересным для нашего исследования является досуг нашего персонажа. Во все времена одним из показателей богатства и благополучия являлось регулярное посещение ресторанов. В Севастополе есть ряд заведений, которые в сознании многих являются недоступными и обычный ужин в одном из таких мест превращается в целое событие. Уже год в Севастополе процветает один из ресторанов сети «Козырная карта». Само название имеет особый подтекст и от него веет чем-то очень стильным и модным. Ужин в данном заведении составляет приблизительно 800 грн. на двоих (средняя з/п 1500грн.). Заметная тенденция, которая сложилась в нашем городе, если в беседе упоминаешь о том, что не раз бывал в «Казбеке», это работает как определенный знак принадлежности к элите и говорит о высоком благосостоянии.

Кроме ресторанов, показателем богатства считается увлечение такими видами спорта, как дайвинг, пейнтбол, боулинг, лыжи, гольф, конный спорт, стритрэйсинг. Средние затраты, например, для погружения с аквалангом составляют 450 грн. Пейнтбол – менее дорогое увлечение: приблизительно 250 грн. Боулинг – 150 грн. Для того, чтобы позиционировать себя как успешный человек, должен быть выбран один из видов этих развлечений. Это считается модным и престижным

Интересная ситуация складывается с посещением театра как проведением досуга. Человек, которого мы описываем, ходит в театр

не для интеллектуального развития, а потому, что это снова стало модным. Посещать премьеры и постановки приезжих театров, для того чтобы на следующий день обсуждать не игру актеров, а цену билета в первом ряду стало нормой элитного времяпрепровождения досуга. Для спутницы – это выход в свет и хороший повод показать новый наряд от мировых брендов, который был куплен в одном из бутиков на Большой Морской.

Следующим т.н. признаком богатства является брендовая одежда. Покупая бренд, мы приобретаем не вещь, а некий полуматериальный комплекс новых ощущений и возможностей. Интересным является то, что приобретая вещь, например, фирмы Dolce & Gabbana, мы не задумываемся о качестве. Забываем о том, что продукция, которая представлена на нашем рынке, в большинстве не соответствует европейским стандартам качества, при этом цена гораздо выше, чем в Европе.

В наших магазинах можно встретить продукцию всех известных марок мира по цене доступной многим. Мы не различаем категорий мировых брендов. Для нас нет иерархии, а для европейцев данные тенденции существуют и они прозрачны.

Проявление т.н. «пантов» очень ярко выражаются в проведении различных праздников, таких как свадьбы, дни рождения, крестины. При организации свадьбы главными показателями являются марки автомобилей, заказанный ресторан, количество гостей и фейерверк. Средние затраты составляют 4-5 тыс. долларов. Дни рождения также могут являться составляющим богатства или пантов. Например, организация дня рождения ребенка в McDonalds с приглашенными клоунами и фейерверком приблизительно будет стоить 250-300 долларов. Стоимость Крестины будет зависеть от выбора церкви, где тоже существует своя ценовая иерархия.

Міфи про багатство та успіх севастопольців 21 століття

Стаття присвячена проблемі формування стереотипу багатства та суспільного успіху серед еліти та середнього класу м. Севастополя. Та є попереднім результатом соціологічного дослідження. Сучасні стереотипи мають здебільшого консумпційний вимір, але поширюються на усі сфери повсякденного життя – від народження та освіти дітей, до побуту і дозвілля. Основним мірилом успіху є кількість витрачених коштів.

Ключевые слова: Севастополь, багатство, успіх, мода, бренд.

Mity o bogactwie i sukcesie wśród mieszkańców Sewastopola w 21 wieku

Artykuł poświęcono problemowi kształtowania stereotypu bogactwa i sukcesu społecznego wśród elit oraz klasy średniej miasta Sewastopola. Zawiera wstępne wyniki badań socjologicznych. Współczesne stereotypy mają głównie charakter konsumpcyjny i dotyczą wszystkich dziedzin obyczajowości – od urodzenia i nauczania dzieci do bytu domowego i spędzania wolnego czasu. Głównym miernikiem sukcesu jest ilość wydanych środków finansowych.

Słowa kluczowe: Sewastopol, bogactwo, sukces, moda, brand.

Отримано: 14.06.2009

STEREOTYPY, ICH ROLA I ZNACZENIE W ŻYCIU SPOŁECZNYM

Mówiąc o globalizacji bardzo często używamy takich pojęć jak uniformizacja świata, wolny rynek czy brak barier zarówno w sensie komunikacyjnym (możemy sprawnie i szybko podróżować po całym świecie) jak i telekomunikacyjnym (w dowolnym czasie możemy skontaktować się z drugą osobą niezależnie od tego, gdzie się znajdujemy).

W dobie globalizacji mobilność społeczna stała się zjawiskiem na tyle powszechnym, że powoli zacierają się różnice kulturowe pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi a nawet pomiędzy całymi społeczeństwami. Można by rzec, że nauczyliśmy się żyć i myśleć globalnie, tzn. akceptować odmienność kulturową innych jednostek. Można jedna postawić pytanie, czy owa akceptacja jest wynikiem trendu (chwilowej mody na tolerancję), czy świadomych i trwałych zmian w społecznej percepcji świata? Kolejna kwestia to – czy w obliczu uniformizacji kultury istnieje jeszcze miejsce na stereotypy, i jaką pełnią rolę w życiu społecznym? Zanim przejdziemy do odpowiedzi na powyższe pytania warto określić, czym jest stereotyp. Na pewno stereotypy są nieodłącznym elementem naszej świadomości. Wystarczy odpowiedzieć sobie na pytanie jak często mówiąc o danej osobie, społeczności bądź narodzie kierujemy się pewnym z góry określonym obrazem. Nie jesteśmy w stanie odciąć się od stereotypów, bowiem pełnią prototypową funkcję w poznananiu świata, oraz są naturalnym sposobem na radzenie sobie z nadmiarem informacji.

Jak podaje «Encyklopedia socjologii», termin stereotyp został po raz pierwszy wprowadzony w 1922 roku przez Waltera Lippmana w książce «Public Opinion» [zob, Stereotyp, s. 119]. Lippman napisał, że każdy w swoim umyśle nosi małe obrazki, które w obrębie danej kultury są do siebie podobne [Aronson, s. 543]. Stereotyp nie ma tu znaczenia negatywnego, jest raczej traktowany jako pewien schemat myślenia.

Uwzględniając naszą ograniczoną zdolność do przetwarzania informacji Elliot Aronson w swojej definicji opisuje stereotyp jako generalizację odnoszącą się do grupy, w ramach której identyczne charakterystyki zostają przypisane wszystkim jej członkom, niezależnie od różnic między nimi [tamże, s. 44.].

Kolejną definicję przedstawia P. Sztompka, który uznaje stereotypy jako jeden z elementów szerszego terminu, który określa patologią świadomości społecznej [Sztompka, s. 244.]. Jako patologie uznaje on

pewne zniekształcenia poznawcze, uproszczone i jednostronne, prowadzące do napięć społecznych i konfliktów. Stereotyp według Sztompki to uproszczony, jednostronny, skrajnie wyjaskrawiony obraz pewnej zbiorowości, traktujący wszystkich jej członków w sposób niezróżnicowany, niezależnie od przymiotów indywidualnych. Stereotyp tworzy się najczęściej na podstawie jakichś jednostkowych doświadczeń z reprezentantami danej zbiorowości, które następnie zostają uogólnione na całą zbiorowość. Do pozostałych elementów patologii świadomości społecznej zalicza przesady, segregację, dyskryminację i rasizm.

Gordon Allport określił stereotypizowanie jako «prawo najmniejszego wysiłku», oznacza to, że świat jest dla nas zbyt skomplikowany, aby mieć zróżnicowane postawy w odniesieniu do wszystkiego [zob. Aronson, s. 544]. Wykorzystujemy, więc skróty poznawcze, które umożliwiają nam łatwiejsze funkcjonowanie w otaczającej nas rzeczywistości.

Reasumując wszystkie definicje możemy stwierdzić, że stereotyp to nic innego jak «droga na skróty». Łatwiej jest nam, bowiem przyjąć daną wiedzę na określony temat, niż próbować ją weryfikować, dokonywać własnych odkryć i tworzyć własny pogląd. Ponad to stereotypy łączą się z generalizacją i po części z konformizmem. Wyrażając jakąś opinię względem innej grupy społecznej, jednocześnie silniej identyfikujemy się z naszą, i nawet jeśli na podstawie własnych doświadczeń wiemy, że pewien schemat myślenia jest błędny, to bardzo ciężko jest nam przeciwstawić się opinii grupy.

Przyjrzyjmy się teraz nieco bliżej kwestii powstawania i funkcjonowania stereotypu. Stereotypy przenoszą się wieloma drogami. Istnieje szereg teorii dotyczących ich powstawania i funkcjonowania w naszym życiu. Poniżej zostaną przedstawione trzy najpopularniejsze koncepcje:

Pierwsza z nich mówi, że stereotypy nabywamy już w procesie socjalizacji. Są one tworem lingwistycznym – przekazywanym i określanym w słowach, więc uczymy się ich razem z nauką języka. Są nam przekazywane przez rodziców, środowisko w procesie edukacji, oraz przez media. Mówi się nawet, że stereotypy są ‘dziedziczne’. Stereotypy są również wyraźnie widoczne w popularnych żartach, np. o głupich blondynkach. Opowiadając sobie dowcipy ukazujemy pewien przerysowany i często nieprawdziwy obraz obiektu, który jest tematem żartu. Ten obraz samoczynnie pozostaje w naszej świadomości. Opowiadając sobie dowcipy przekazujemy go dalej i utrwalamy.

Kolejna teoria przedstawia stereotyp jako konsekwencję tak zwanej kategoryzacji [Macrae i in., s. 43]. Idąc na skróty, stwarzamy sobie w naszym umyśle pewne kategorie ludzi i umieszczamy ich w grupach o podobnych cechach. Stwarzamy również grupę, z którą sami się

identyfikujemy, pod różnymi względami np.: podobieństw charakteru, wyglądu, głoszonych opinii. Reszta natomiast pełni rolę «obcych». Oznacza to, że w naszych umysłach dokonuje się podział na trzy kluczowe kategorie: ja – my – oni, gdzie «ja» należy do pewnej grupy osób, z którą mam podobne cechy, przekonania, religię czy wygląd i wspólnie tworzymy «my», które jest opozycją do «oni». Te podziały sprawiają, że faworyzujemy własną grupę, a wszyscy obcy są dla nas podobni i jednolici. Jeśli dodatkowo znamy jakieś negatywne przekazy (stereotypy) o grupie obcej jest nam bardzo łatwo je przyjąć, zaakceptować i uznać za prawdziwe.

Mówiąc o grupach należy również wspomnieć o teorii konfliktu, która zakłada, że stereotypy i uprzedzenia są efektem konkurencji pomiędzy grupami w ubieganiu się o dobra, które są ograniczone. Konflikt taki może dotyczyć nie tylko dóbr w znaczeniu materialnym np. terytorium, pieniądze, ale również, a może nawet przede wszystkim, w znaczeniu niematerialnym dotyczącym np. potrzeby władzy, lub pozycji społecznej.

Mechanizm tworzenia się stereotypów w ludzkiej świadomości przedstawia również model sieci skojarzeniowej. Model ten wskazuje, że pojedyncze informacje zapisane w mózgu są ze sobą powiązane, tworząc sieć. Informacje te podzielono na trzy kategorie:

- cechy definiujące – czyli takie, które determinują przynależność do danej grupy np. aby zostać zaliczony do grupy Polacy należy być urodzonym w Polsce, mówić po polsku, mieć polski paszport etc.;
- cechy charakterystyczne – są to najważniejsze elementy stereotypowe. Przykładowymi cechami charakterystycznymi dla stereotypu Polaka będą «leniwy», «religijny», «patriota» etc.;
- egzemplarze – są to członkowie kategorii, z którymi osoba budująca stereotyp zetknęła się w swoim życiu. Mogą to być ludzie spotykani osobiście, ale także postacie telewizyjne, muzycy, postacie historyczne, bohaterowie literaccy etc. Przykładami takich postaci dla sieci stereotypowej Polaka będą *Lech Wałęsa*, *Adam Małysz* etc. [Stephan, Stephan, s. 15].

Nie sposób prowadzić rozważania na temat stereotypów, bez poruszenia kwestii różnorodności kulturowej i jej roli w życiu społecznym. Różnicom kulturowym między ludźmi odpowiadają różne typy społeczeństw. Kultura i społeczeństwo często analizowane są osobno tak jakby nie miały one ze sobą żadnego związku, a rzeczywistości jednak głęboko się zazębiają. Każda z kultur posiada swoje własne normy i wartości, do których się odnosi. Współcześnie większość społeczeństw to twory wielokulturowe ogarnięte globalizacją i powstałe w wyniku migracji ludności. W czasach pierwotnych mieliśmy do czynienia z małymi

społeczeństwami, jak na przykład społeczeństwa łowców i zbieraczy, które były przeważnie jednolite kulturowo.

Wobec różnorodności, lub przeciwnie – uniformizacji kultury można przyjmować różne postawy np.

- przekonanie o szczególnej wartości własnej kultury a wręcz jej wyższości nad innymi,
- lub uznanie, że sposoby działania i myślenia różnych społeczności dadzą się zrozumieć tylko w odniesieniu do ich własnego systemu wartości [Sztompka, s. 244].

Przyjrzyjmy się bliżej tym postawom. Pierwsza z postaw to etnocentryzm [Giddens, s. 277]. Charakteryzuje się tym, że stosuje kryteria własnej kultury do oceny sposobu życia innych społeczności. Postawa etnocentryczna może wywołać chęci narzucenia innym naszej kultury, bowiem z góry zakładamy, że jest lepsza. Właśnie wśród osób o takiej postawie stereotypy funkcjonują najlepiej, są najbardziej trwałe i mogą determinować większość zachowań społecznych.

Druga postawa, (że sposoby działania i myślenia różnych społeczności dadzą się zrozumieć tylko w odniesieniu do ich własnego systemu wartości) to relatywizm kulturowy, który jest przeciwieństwem etnocentryzmu. Relatywizm jest wyrazem tolerancji oraz pewną konsternacją faktów, które nie prowadzą do wartościowania i oceny innych kultur. W życiu codziennym znacznie więcej osób to etnocentrycy niż relatywiści. Relatywizm wymaga pewnej wiedzy i dystansu do samych siebie i własnego środowiska.

Wielokulturowość sprawia, że w jednym społeczeństwie, czy społeczności mogą istnieć wartości oraz normy sprzeczne. Czasem to, co jest powszechnie akceptowalne w jednym kręgu kulturowym jest absolutnie niedopuszczalne w innym. Jedne społeczeństwa cenią sobie indywidualizm, inne mogą kłaść większy nacisk na działania wspólne. W pewnych społecznościach nie wypada uzewnętrzniać uczuć i być otwartym, podczas gdy w innych stanowi to pewnego rodzaju wymóg. Jako przykład mogą posłużyć tu Eskimosi (Inuit) z Grenlandii, gdzie nie ma ugruntowanej tradycji «publicznego śmiechu», jaka panuje w wielu rejonach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Uśmiechanie się do obcych i wymiana pozdrowień nie leży w naturze tej społeczności [tamże, s. 47]. I teraz pytanie – czy oznacza to, że są oni chłodni, mało towarzyscy i nieprzyjaźni? Wiele osób odpowiedziałoby na to pytanie twierdząco. Uruchamia się tu pewien mechanizm, który każe nam myśleć w sposób schematyczny: uśmiech – równa się życzliwość, ktoś się uśmiecha – jest sympatyczny, brak uśmiechu – ktoś jest niemiły. I w ten właśnie sposób tworzą się w naszej głowie pewne przekonania, które funkcjonują potem w postaci stereotypów i stają się istotną częścią kulturowej wiedzy jednostek.

Stereotypy aktywizują się w naszym umyśle automatycznie w określonych warunkach i nie można ich kontrolować ani się ich wyzbyć. Raz sformułowane są odporne na zmianę pod wpływem nowej informacji, a ponadto wpływają na procesy poznawcze odnoszące się do osoby, grupy, społeczności czy narodu, które są ich obiektem.

Dodatkowo bardzo często wywołują zjawisko samospełniającej się przepowiedni. Poruszmy jeszcze raz w tym miejscu przykład wspomnianych wcześniej grenlandzkich Eskimosów. Skoro się nie uśmiechają są niemili i mało towarzyscy, jeśli są mało towarzyscy to nie chcemy z nimi rozmawiać, nie rozmawiając z nimi nie możemy stwierdzić czy są sympatyczni i otwarci, w związku, z czym zataczamy błędne koło i przyjmujemy wyjściowy punkt widzenia.

Najczęstszym tematem stereotypów są cechy zbiorowości etnicznych, narodowych i rasowych. Przykłady są niezliczone: Anglicy są flegmatyczni, Francuzi nie lubią innych narodowości, Żydzi mają największe talenty do interesów. Przedmiotem stereotypów mogą być również zbiorowości mniejszej skali takie jak środowisko prawników, polityków czy lekarzy. Wróćmy jednak do stereotypów narodowych. Stereotypy narodowe najlepiej funkcjonują w postaci popularnych anegdot. Powstają one, ponieważ większość ludzi myśli lepiej o sobie niż o innych, mając jednocześnie duże kompleksy. Najczęściej funkcjonującymi w danym narodzie stereotypami są te odnoszące się do najbliższych sąsiadów. Powodów tego stanu rzeczy jest kilka, przede wszystkim sąsiadujące narody często łączy wspólna historia, poza tym łatwiej nam się porównać z sąsiadami i lepiej ich znamy. Rzadziej poświęcamy uwagę narodowościom znacznie oddalonym od naszego kraju.

Same w sobie stereotypy nie stwarzają jeszcze zbyt dużego zagrożenia, chociaż niewątpliwie niosą ze sobą wyraźne koszty zarówno dla obiektu jak i dla osoby patrzącej przez pryzmat stereotypu. Jak nietrudno się domyślić ingerują one w budowanie relacji interpersonalnych, przyjaźni i innych związków z ludźmi. Często stereotypy «wykluczają» z kręgu naszych znajomych lub współpracowników osoby naprawdę wartościowe.

Zastanówmy się teraz czy istnieje sposób, aby stereotypy przezwyciężyć. Czy jesteśmy w stanie z nimi walczyć? Z naukowego punktu widzenia istnieją trzy modele [Aronson, s.15] umożliwiające zmianę stereotypowych przekonań.

- Model buchalteryjny – w tym modelu informacje zaprzeczające stereotypowi są podawane kolejno po sobie. Prowadzi to do stopniowej zmiany postawy i stereotypu, aż w końcu całkowitej jego eliminacji.
- Model przekształceniowy – polega na radykalnej zmianie stereotypu, pod wpływem silnej i wyrazistej informacji.

- Model wykształcenia stereotypu niższego rzędu, – który nie zwalcza stereotypu, a przekształca go w nowy o tak zwanej podrzędnej formie.

Jak jeszcze możemy walczyć ze stereotypami? Wydaje się że najbardziej skutecznym narzędziem jest wiedza. Naturalne, jest że żaden człowiek nie posiada wiedzy nieograniczonej. Każdy z nas jednak jest w stanie stawiać pytania, szukać odpowiedzi i dociekać prawdy. Powinniśmy również budować kulturę dialogu, porozumienia i akceptacji. Musimy uznać różnorodność kultur, rozmawiać o kwestiach, które nas dzielą i szukać elementów wspólnych. Zbyt łatwo osądzamy, zbyt szybko generalizujemy, za często ulegamy presji dostarczanej nam informacji.

LITERATURA

- Aronson, E. *Psychologia społeczna*, Poznań 1997.
 Giddens, A. *Socjologia*, Warszawa 2006.
 Macrae, C.N., Stangor, Ch., Hewstone, M. *Stereotypy i uprzedzenia*, Gdańsk 1999.
 Stephan, W.G., Stephan, C.W. *Wywieranie wpływu przez grupy*, GWP 2003.
Stereotyp, [w:] *Encyklopedia socjologii* 4, s – ż, Warszawa 2002.
 Sztompka, P. *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.

Стереотипи, їхня роль і значення у суспільному житті

У статі розглядаються питання, пов'язані з виникненням і функціонуванням стереотипів у суспільному житті. Звертається увага на загрози, які несе з собою стереотипізація і представлено способи боротьби з нею. Автор також торкається проблем культурної різномірності і значення культури в суспільному житті і в процесі виникнення стереотипів.

Ключові слова: стереотипи, упередження, культурні відмінності, суспільна група, культурний релятивізм.

Стереотипы, их роль и значение в общественной жизни

В статье рассматриваются вопросы, связанные с возникновением и функционированием стереотипов в общественной жизни. Обращается внимание на угрозы, которые несет с собой стереотипизация и представлены способы борьбы с ней. Автор также затрагивает проблемы, касающиеся культурной разнородности и значения культуры в общественной жизни и в процессе возникновения стереотипов.

Ключевые слова: стереотипы, предубеждения, культурные различия, общественная группа, культурный релятивизм.

Отримано: 24.06.2009

STEREOTYP STUDENTA W SPOŁECZEŃSTWIE POLSKIM

Wywód swój rozpocznę od wyjaśnienia pojęcia «stereotyp». Czym właściwie jest stereotyp? Jest to uproszczony, schematyczny obraz osób, grup, stosunków społecznych ukształtowany na podstawie niepełnej lub fałszywej wiedzy. Utrwalony jednak przez tradycję i trudny do zmiany [Mała Encyklopedia PWN, Warszawa, 1996, s. 833]. Spotykamy stereotypy zarówno pozytywne, jak i negatywne. Tych drugich jest jednak dużo więcej. Są nam one wpajane już w dzieciństwie i przez bardzo trudno je wykorzenić. Stereotypy o głupich blondynkach czy choćby wrednych teściowych zapewniają nam komfort poczucia znajomości otaczającej nas rzeczywistości.

Zajmijmy się teraz bliżej stereotypem polskiego studenta, który to stereotyp opracowałam na podstawie przeprowadzonego wywiadu środowiskowego. Jak się okazało inaczej o studentach wypowiadają się uczniowie gimnazjów, szkół średnich, inaczej osoby w średnim wieku, a jeszcze co innego mówią studenci sami o sobie.

Pierwsza grupa, nazwijmy ją «uczniowską», zapytana o stereotyp studenta wypowiadała się, dla mnie, dość zaskakująco. W ich oczach student to rzetelny i odpowiedzialny uczeń, sumiennie przygotowujący się do zajęć. Z czego może się brać taki obraz? Jest on pewnie wynikiem nieustannego straszenia uczniów przez nauczycieli wizją studenckiego życia. Za każdym razem powtarzają, bowiem, że na uczelniach wyższych nie toleruje się nieprzygotowania do zajęć. Nauczyciele podkreślają, iż nie każdy musi studiować, a ci, którzy już się na to zdecydowali, sami zobowiązują się do ciężkiej pracy, jak przystało na dorosłych ludzi. Uparcie wmawiają, że na studiach kończy się sielanka, do jakiej młody człowiek przyzwyczaja się na drodze edukacji, a zaczyna prawdziwe, dorosłe życie. W związku z tym w oczach dzieci studenci to osoby uczące się po nocach i pochłaniające ogromne ilości kawy.

Jednak już w szkole średniej obraz ten ulega diametralnej zmianie. Uczniowie pytani o opinie na temat studentów, bez cienia wątpliwości mówią o imprezowym aspekcie studenckiego życia. Obraz taki w wielkiej mierze kreują liczne amerykańskie filmy prezentujące taki a nie inny tryb życia studentów, czyli ciągle imprezowanie w akademikach, klubach czy na tak zwanych «domówkach». Studenckie życie to spotkania ze znajomymi i randki a czas na naukę przychodzi dopiero wraz ze zbliżającą się sesją.

Wśród młodzieży króluje taki wzorzec i ciężko ich przekonać, że niekoniecznie jest on prawdziwy.

Często przytaczany przez uczniów jest również stereotyp biednego studenta. Wynika on z opowieści o ciągłym oszczędzaniu, jądaniu «zupki chińskich» zamiast normalnych obiadów i odkładaniu pieniędzy najczęściej na piwo i kserokopie notatek z zajęć. Jednak studenci sami są sobie winni, gdyż to właśnie oni kreują taki a nie inny obraz samych siebie. Pytani przez przyszłych absolwentów liceów o aspekty studenckiego życia na pierwszym miejscu wymieniają właśnie imprezowanie, oszczędzanie na piwo i jakże popularne obecnie «kserówki».

Popatrzmy teraz na opinie osób w średnim wieku. Pytani o obraz współczesnego polskiego studenta nierzadko mieli problem ze znalezieniem odpowiedzi. Wspominali lata, kiedy sami studiowali i w głównej mierze na tych wspomnieniach opierali swoje sądy. Postrzegają studentów jako młode osoby mające ambitne plany na przyszłość. Jak podkreślają, studiować nie musi każdy, więc naukę kontynuują tylko ci, którzy pragną zdobyć wykształcenie. Studenci, by zwiększyć swoje szanse w poszukiwaniu satysfakcjonującej i zapewniającej przyzwoite zarobki pracy, bardzo często podejmują edukację na kilku kierunkach.

Z drugiej strony student potrafi korzystać z życia, cieszyć się młodością. Prowadzi aktywne życie towarzyskie, by nie zmarnować najpiękniejszych lat wyłącznie na nauce. Jak widać, wizja lubiącego zabawę studenta jest dość powszechna zarówno wśród uczniów szkół średnich, jak i u ich rodziców, a jak się później okaże, stereotyp ten ma swoich licznych zwolenników również wśród samych studentów.

Skoro przy samych studentach już jesteśmy to przyjrzyjmy się sami sobie. Jakie jest wyobrażenie studenta w oczach studenta? Najczęściej spotykanym jest wspomniany nieco wcześniej obraz studenta-imprezowicza. Ciągłe prywatki, litrami wypijane piwo – to z tym wielu z nas kojarzy się studenckie życie. Powszechny jest pogląd, iż osoby mieszkające w akademikach zamieniają je w domy imprezowe, a w związku z tym nie są one dobrym miejscem dla sumiennych studentów. Jest to oczywiście pogląd mylny i krzywdzący, jak większość stereotypów. Osobiście znam wiele osób mieszkających w akademikach, które kategorycznie zaprzeczają, iżby nieustannie odbywały się w ich sąsiedztwie zabawy i popijawy.

Drugim, niezwykle często spotykanym stereotypem, jest, ponownie, ten o biednym studencie. Biednym, któremu na wszystko brakuje, jednak na piwko zawsze się znajdzie. Ileż nieprawdy kryje się w tym stereotypie. Bez cienia wątpliwości jest wielu żaków w trudnej sytuacji materialnej, ale czasy, kiedy to student cały tydzień jadł przysłowiowe i wcześniej wspomniane «zupki chińskie» i jeden chleb a popijał wodą minęły, zdaje

się, bezpowrotnie. Często można «dorobić» sobie podejmując się dorywczej pracy albo też pobierając różnego rodzaju stypendia. Może nie są one za wysokie, ale na coś zawsze wystarczą. Nie można zapomnieć też o kolejnym «źródle dochodów» studenckich, jakim są kochające i hojne babcie.

Rozmawiając z rówieśnikami studiującymi na różnych uczelniach, bez problemu odkryłam, iż stereotyp żaka uzależniają od kierunku, na którym się on kształci. Właściwie ilość stereotypów równa jest ilości kierunków. W tym miejscu przytoczę tylko niektóre z nich, te najczęściej spotykane.

Na początek weźmy pod lupę studentów prawa. Według krążących wśród młodzieży studenckiej opinii są to osoby najczęściej pochodzące z rodzin prawniczych, a przez to zarozumiałe i wyniosłe. Na dodatek to «kujony» uczące się na pamięć wszystkich przepisów prawa. Skąd się bierze taki obraz? Nie ma co ukrywać, że po części studenci sami go tworzą opowiadając, jak ciężki i trudny jest kierunek prawniczy. Ponadto powszechne jest zdanie o korporacyjnym charakterze prawniczego zawodu, a to umożliwia pracę w nim głównie osobom ze «znajomościami», czyli najczęściej rodzinie działających już prawników. – *Jest w tym dużo prawdy, ale generalizowanie i obejmowanie takim stereotypem wszystkich studentów prawa jest wielce niesprawiedliwe. Z roku na rok przybywa studentów spoza klanów prawniczych, takich jak ja-* mówi jedna ze studentek Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Teraz przyjrzyjmy się studentom medycyny, gdyż ich obraz jest podobny do tego opisanego nieco wcześniej. Przede wszystkim w opiniach innych studentów przewija się słowo-klucz: «kujony». Jest to zrozumiałe i w tym akurat wypadku właściwie zgodne z prawdą. Medycyna jest niezwykle trudnym kierunkiem i wymaga ogromnej pracy, nauki i sumienności od studentów. Jednakże żaków z medycyny również oskarża się o zarozumiałość, gdyż odbiera się ich podobnie jak przyszłych prawników. Niestety, studenci kierunków szkolących do wykonywania zawodów korporacyjnych (a zarówno prawnicy, jak i lekarze do takich należą) narażeni są na tego typu właśnie opinie ze strony innych.

Następny kierunek i kolejny stereotyp: studenci filozofii. Jak są odbierani? Jako marzyciele, osoby oderwane od rzeczywistości, bujające w obłokach. Studentom innych kierunków wydaje się, że na filozofii nic się nie robi, że przez studia przechodzi się bez najmniejszego wysiłku. – *To nie jest tak, jak mówią. Zajęcia mam cały dzień a przygotowanie się do ćwiczeń wymaga ode mnie wielokrotnego przeczytania trudnych tekstów źródłowych, w dodatku ze zrozumieniem-* broni się student tego kierunku. Jak widać, po raz kolejny stereotyp znacznie upraszcza nasze postrzeganie.

Popatrzmy na studentów Akademii Wychowania Fizycznego. Ogromnej rzeszy innych żaków kojarzą się oni z niezbyt mądrymi a wręcz

tepyimi osiłkami. Postrzegani są jako mało bystre osoby, które podjęły studia na AWF-ie, gdyż na żadnym innym kierunku nie daliby sobie rady. Co ciekawe, stereotypy te dotyczą przedstawicieli płci męskiej. Niewiele osób wypowiadało się na temat studentek AWF-ów, jakby w ogóle nie zdawały sobie sprawy, że na tego typu uczelniach mogą studiować również kobiety. To kolejny stereotyp, który dalece mija się z prawdą. Takie kierunki jak zarządzanie sportem, fizjoterapia, specjalizacja trenerska i inne wymagają od studenta ogromnego wkładu i ciężkiej pracy. Każdy z absolwentów Akademii Wychowania Fizycznego popiera ten pogląd.

Mnogość i popularność stereotypów sprawia, że mimowolnie stajemy się ich niewolnikami a niezmiernie ciężko wygrać z tak mocno utrwalonym w naszej podświadomości obrazem. Mimo to uważam, iż walka ze stereotypami nie ma sensu, bowiem całe nasze życie na nich się opiera. Stereotypy dotyczące studentów, choć nierzadko błędne, dają pewien uogólniony obraz współczesnych żaków, pomagają zrozumieć tę grupę społeczną. Najważniejsze, abyśmy mieli świadomość istnienia stereotypu: studenta, Polaka, Ukraińca, blondynki, teściowej itp., ale z drugiej strony tego, że każda jednostka ludzka jest niepowtarzalna i pochopte ocenianie jej li tylko przez przyzmat określonego stereotypu jest błędne, a niekiedy też krzywdzące.

Стереотип студента у польському суспільстві

Робота збудована на базі соціального опитування на тему образу студента у Польщі. Відмінності проявляються, перш за все, у вікових групах респондентів. Учні початкових і середніх класів (початкова школа і гімназія) бачуть в студенті серйозну, дорослу, тяжко працюючу людину, але в старших класах (у ліцеї) ця картина кардинальним чином змінюється. Люди середнього віку бачуть у студентах молодих людей з серйозними планами на майбутнє. Самі студенти мають інший образ самих себе – як бідних, але веселих людей, що вмють розважатися і отримувати задоволення від життя. З точки зору автора нема можливості і необхідності боротись зі стереотипами, але разом з цим важливо усвідомлювати неповторність кожної особистості, а однобічна її оцінка крізь призму певного стереотипу є вкрай помилкова, а часом і образлива.

Ключові слова: стереотип, студент, нвчання, бідність, розваги, пиво.

Стереотип студента в польском обществе

Робота построена на основании социального опроса на тему образа студента в Польше. Различия касаются, прежде всего, возрастных групп респондентов. Ученики начальных и средних классов (начальная школа и гимназия) видят в студенте серьезного, взрослого, тяжело

трудящегося человека, однако в старших классах (в лицее) эта картина кардинальным образом меняется. Люди среднего возраста видят в студентах молодых людей с серьезными планами на будущее. Сами студенты обладают иным образом самих себя – как бедных, но веселых людей, умеющих развлекаться и получать удовольствие от жизни. С точки зрения автора нет возможности и необходимости борьбы со стереотипами, но одновременно с этим важно осознавать неповторимость каждой личности и односторонняя ее оценка сквозь призму определенного стереотипа крайне ошибочна, а подчас также оскорбительно.

Ключевые слова: стереотип, студент, учеба, бедность, развлечение, пиво.

Отримано: 18.06.2009

STEREOTYP HOMOSEKSUALISTY W KATOLICKIM SPOŁECZEŃSTWIE POLSKI

Podejście do problemu homoseksualizmu zmieniało się w zależności od epoki, warunków kulturowych oraz społecznie zaakceptowanych norm zachowania. W dużym stopniu jest ono też uwarunkowane osobistym stosunkiem nie tylko do problemu homoseksualizmu (pojmowanego jako współżycie seksualne dwóch osób tej samej płci), ale do problemów etycznych i kulturowych w ogóle. Homoseksualizm jest jednym z tych problemów, na który prawie każdy ma sprecyzowany i zdecydowany pogląd, chociaż istotna znajomość faktów na ten temat jest zwykle minimalna. Sąd ten opiera się najczęściej na tzw. opinii ogółu lub obserwacji pojedynczych faktów, z których wyciąga się daleko idące wnioski. Zwykle są one zabarwione dużym ładunkiem emocjonalnym. (Stereotyp – generalizacja odnosząca się do grupy, w ramach której identyczne charakterystyki zostają przypisane wszystkim bez wyjątku jej członkom, niezależnie od rzeczywistych różnic między nimi [Aronson, Wilson 1997, s. 684]). Należy stwierdzić, że we współczesnej Polsce homoseksualiści nie podlegają żadnej dyskryminacji prawnej (*choć niektórzy spośród nich wyrażają inną – przyp. red.*). Jednak ogólne nastawienie społeczeństwa do homoseksualistów jest podobne jak w większości krajów europejskich, a więc waha się od tolerancji do jawnej wrogości. Najczęściej jest to stosunek lekko kpiący lub pogardliwy, deprecjonujący wartość osób, które są uważane za homoseksualistów. Związki homoseksualne są oceniane negatywnie, zarówno w kategoriach psychicznych, jak i psychologicznych, gdyż kryteria ich oceny są takie same, jak w stosunku do związków heteroseksualnych. Brak akceptacji homoseksualistów jest często wyrazem niechęci do grupy mniejszościowej, do każdego, kto się od większości różni, lub do każdego poglądu odmiennego od własnego. Rozwój osobowości, i związana z tym zdolność rozumienia i akceptacji innych ludzi, nie przebiega automatycznie, ale kształtuje się w procesie socjalizacji. Tak więc korekta wzorców kulturowych jest jednym z istotnych warunków zmiany nastawienia do homoseksualizmu, podobnie jak i do innych odmienności zachowań, nie tylko zresztą seksualnych. Pozytywną rolę powinny tutaj spełniać, jak się wydaje, oprócz zarządzeń prawnych, środki masowego przekazu oraz, tak ważny w polskim społeczeństwie, Kościół [Boczkowski 1988].

Jeśli chodzi o literaturę to prawie wszystkie publikacje na temat homoseksualizmu ograniczają się do podawania szczegółowej klasyfikacji

przyczyn homoseksualizmu oraz dokładnie zajmują się prostytutką homoseksualną i kryminalistami o skłonnościach homoseksualnych.

Doktryna Kościoła rzymskokatolickiego ustosunkowuje się do homoseksualizmu jednoznacznie: jest on dewiacją zaś jego praktykowanie jest grzechem. Jediną możliwością, jaką stwarza się homoseksualistom pragnącym aktywnie uczestniczyć w życiu Kościoła jest całkowita abstynencja seksualna (tak jak wszystkim niepozostającym w sakramentalnym związku małżeńskim).

Polskie społeczeństwo w swym tradycjonalizmie i przywiązaniu do tego, co uważa za wartości chrześcijańskie i własne dziedzictwo narodowe, jawi się jako głęboko antyintelektualne (co w pewnym sensie oznacza: pozbawione sumienia), a przez to zamknięte na odmienności kulturowe, narodowościowe, etniczne, religijne, czy wreszcie seksualne. Model Polaka-katolika, pielęgnującego «wartości rodzinne», często wiąże się z odrzuceniem *a priori* odbiegających od niego stylów życia. Dominująca w Polsce, na ogół mało wyrafinowana moralność narodowo-katolicka, wyznacza sztywną normę, wyrzucając poza jej nawias, między innymi, osoby homoseksualne. Dariusz Zuba, nauczyciel wiedzy o życiu seksualnym człowieka, wypowiada się w kwietniowym numerze «Wprost» z 2002 roku: Homoseksualizm nie jest krzyżem, do którego dźwigania nawołuje niektórych Chrystus («Krzyż gejów» nr 10). Na pewno natomiast krzyżem dla ludzi zorientowanych homoseksualnie jest homofobia, będąca częścią składową postawy Polaka. To należy leczyć. Typowym błędem jest postrzeganie osób homoseksualnych jedynie przez pryzmat ich doświadczeń seksualnych. Nie bierze się pod uwagę, że ich relacje mogą się dokonywać w kontekście wzajemnego szacunku i miłości. Nie wyleczy się społeczeństwa z irracjonalnego lęku przed homoseksualistami tak długo, jak długo opinia publiczna nie będzie po ich stronie. Aby jednak akceptacja homoseksualizmu stała się w Polsce rzeczywistością, trzeba pomóc naszym współobywatelom się tego nauczyć, gdyż pewne jest, że homoseksualizm, podobnie jak heteroseksualizm, będzie istniał» [Ziemkiewicz]

Z pewnością homoseksualizm nadal pozostaje czymś, o czym się mówi, czymś, co jest przedmiotem społecznego dyskursu. O mężczyznach gejach myśli się, że są zniewieściałymi, filuternymi i «wygiętymi ciotami» lub «pedałami». Wyciągane są stąd różne wnioski, jak (błędny) pogląd, że gejów można rozpoznać na podstawie ubioru, budowy fizycznej, sposobu zapalania zapalek lub przyglądania się swoim paznokciom. Stereotypowy «homoseksualista» to fryzjer, kreator mody, tancerz w balecie, piosenkarz. Niegdysiejszy minister ds. rodziny w rządzie premiera Jerzego Buzka stwierdził, że homoseksualizm jest zły i zboczony. Homoseksualizm, jako skłonność jest chorobą, jako praktyka zboczeniem – wtórował mu ówczesny poseł ZChN Marek Jurek, podczas dyskusji nad zapisami projektu

konstytucji zakazującymi dyskryminacji dodając, że uważa prześladowania homoseksualistów za zdrowy odruch samoobrony społeczeństwa. Również zwykli ludzie sekundują tym opiniom [zob. Raport]. Homofobia jest nie tylko głęboko zakorzenionym przesądem, ale także praktyką społeczną i polityczną, będącą m.in. skutkiem ignorancji. Nie jest to jednak zwykła niewiedza, lecz ignorancja celowa, wynikająca z woli niewiedzy!

Społeczeństwo postanowiło nie dowiadywać się, jak bardzo jest homofobiczne, boi się i nie chce tej samowiedzy, choć bez niej nigdy się nie uwolni od skłonności do irracjonalnej agresji i niczym nieuzasadnionego potępienia. To nie homoseksualizm, lecz homofobia stanowi autentyczne zagrożenie dla naszego społeczeństwa [zob. Boczkowski 1988, s. 189-190].

Psycholog James B. Nelson wyróżnił cztery postawy wobec homoseksualistów. Pierwszą można by nazwać «odrzuconiem domagającym się kary». Jej wyznawcy uważają, że dla homoseksualistów nie ma na świecie miejsca i że powinni być karani. Ludzie myślący w ten sposób skłonni są zabijać ich z nienawiści (*hate-crimes*). W wersji mniej skrajnej zalecają oni ostracyzm i karanie za prywatne praktyki seksualne osób dorosłych. Postawa druga to «odrzuconie bez domagania się kary». Homoseksualizm jest tu uznawany za bezapelacyjne zło, lecz widzi się możliwość traktowania winnych w duchu przebaczenia. Nie aprobuje się ich zachowań, ale pozwala się im żyć. Trzecia postawa jest określana jako «częściowa akceptacja». Tolerancją obejmuje się tu jednostki o nieodwracalnych skłonnościach homoseksualnych, gotowe do życia w związkach z jednym partnerem (partnerką). Wreszcie postawa ostatnia to «pełna akceptacja». Homoseksualizm stawiany jest tu na równi z heteroseksualizmem. W ramach tego stanowiska zarówno wśród związków dwupłciowych, jak i jedнопłciowych potępia się rozwiązłość, natomiast podkreśla się, że wszelka miłość zasługuje na szacunek [zob. Petry Mroczkowska]. Stosunek do homoseksualistów nawet tych osób, które ich nienawidzą, jest niekiedy ambiwalentny. Spotyka się bowiem zwykle osoby, które nienawidząc homoseksualistów jako takich i wyrażając się o nich jak najgorzej, mają jednak zaprzyjaźnioną osobę, będącą homoseksualistą, o której wyrażają się jak najlepiej i którą uważają za wyjątek. Parafrazując znane powiedzenia, można powiedzieć, że: «każdy ma swego dobrego homoseksualistę». Jak piszą Marcin Łakomski i Tomasz Basiuk

Ciekawy jest fakt, że osoby szczególnie prześladowujące homoseksualistów lub mające szczególnie negatywne poglądy na temat homoseksualizmu, niekiedy świadomie lub podświadomie w znacznym stopniu wykazują nastawienie homoseksualne [zob. Łakomski, Basiuk]. Szczególnie agresywną postawę antyhomoseksualną mogą zajmować osoby z podświadomą chęcią pokonania lub wyrugowania swoich tendencji

homoseksualnych. Może to być również wyrazem rozczarowania i niezadowolenia, związanego z brakiem możliwości realizacji tych tendencji. Podobna sytuacja istnieje w innych dziedzinach życia, związanych z problemami płci. Często osobami, które najbardziej ostro potępiają życie seksualne innych, są te, których własne życie seksualne nie ułożyło się szczęśliwie i nie daje im zadowolenia. Osoby takie patrzą z nienawiścią na przejawy życia seksualnego innych, rekompensując swoje niepowodzenia psychiczne lub konieczność stłumienia swych instynktów seksualnych podobnymi wymaganiami w stosunku do innych osób, których życie seksualne wzbudza w nich wstręt i przypomina o ich osobistej porażce życiowej. Przeciwno homoseksualizmowi lub homoseksualistom wysuwanych jest wiele zarzutów, przy czym rozpiętość ich jest bardzo szeroka. Wiele z nich nie ma prawie żadnej racjonalnej motywacji i wywodzi się z ogólnie panującej w świecie zwierzęcej niechęci do odmiennych osobników. Wiadomo, że wśród zwierząt osobnik odmienny od stada wzbudza tak niepokohamowaną niechęć i wrogość pozostałych członków stada, że zostaje zabity lub wygnany – co często jest równoznaczne ze śmiercią. Wiele argumentów wysuwanych przeciw homoseksualistom ma jedynie podkład emocjonalny i jest podobnych do argumentów przeciwko innym grupom mniejszościowym, w których słowo kolorowy lub obcokrajowiec zostaje zastąpione słowem homoseksualista. Mówi się więc o międzynarodowej mafii homoseksualistów, o ich całkowicie amoralnym sposobie postępowania, przewrotności i przebiegłości.

Wydaje się, że dla zachowania «porządku moralnego», w odbiorze większości Polaków, homoseksualista nie musi przyznawać się do swego homoseksualizmu, ale jednocześnie nie musi wyrażać opinii, nie będących w sprzeczności z jego poglądami. A więc nie przyznając się, że sam jest homoseksualistą, może stwierdzić, że nie uważa homoseksualizmu za stan patologiczny lub chorobowy [por. Boczkowski 1988, s. 180-210]. To, co w odbiorze społecznym może wydawać się właściwe i łatwe do zastosowania, dla konkretnego homoseksualisty może być tak frustrujące, że aż nie do zniesienia.

Najbardziej typowym błędem w podejściu do homoseksualisty jest widzenie jego problemów i życia osobistego tylko przez pryzmat jego doświadczeń płciowych. To, nad czym w zasadzie nie zastanawiamy się nigdy rozpatrując sylwetkę osoby heteroseksualnej, staje się nagle naszym zasadniczym punktem widzenia w spojrzeniu na homoseksualistę. Jest to tak, jak gdybyśmy nagle zaczęli zastanawiać się nad możliwościami seksualnymi wszystkich znanych nam mężczyzn lub ulubionymi technikami znanych nam par małżeńskich.

Obecna w kręgach inteligentnych można zaobserwować postawę «mody» na akceptację homoseksualizmu. Wynika to ze współczesnego modelu tolerancji i poprawności politycznej.

Nie rozwiązuje to problemu, a spycha go jedynie do nieoficjalnego dyskursu («do podziemia»), przez co staje się on jeszcze mniej «wyrafinowany»

Niniejszy tekst zakończę słowami amerykańskiego biologa Bruce'a Bagemihla: «Człowiek jest jedynym stworzeniem, które homoseksualizm traktuje jako coś wynaturzonego» [Bagemihl 1999].

LITERATURA

Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań 1997.

Bagemihl, B. *Biological Exuberance: Animal Homosexuality and Natural Diversity*, St. Martin's Press 1999,

Boczkowski, K. *Homoseksualizm*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1988.

Bończak, M. *Kościół wobec homoseksualizmu [1]*, [w:] Racjonalista.pl, <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,2738>

Czaplicka, M. *Obcy czy inny?* [w:] Homoseksualizm.org.pl, <http://www.homoseksualizm.org.pl/index.php/obcy-czy-inny/>

Łakomski, M., Basiuk, T. *Wola niewiedzy: społeczeństwo wobec homoseksualizmu*, [w:] Bez dogmatu, http://bezdogmatu.webpark.pl/basiuk_lakomski45.htm

Majka-Rostek, D. *Związki homoseksualne: studium socjologiczne*, Centrum Doradztwa i informacji Difin, 2008.

Markocki, B. *Wolność, równość, odmiennność: nowe ruchy społeczne*, [w:] *Polisce początku XXI wieku*, wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, 2006.

Mizielińska, J. *Płeć, ciało, seksualność; od feminizmu do teorii queer*, Towarzystwo Autorów i Wychowawców Prac Naukowych Universitas, 2006.

Petry Mroczkowska, J. *Amerykanie wobec homoseksualizmu*, [w:] *Laboratorium więzi*, http://laboratorium.wiez.pl/teksty.php?amerykanie_wobec_homoseksualizmu&p=2

Pilecka, B. *Psychospołeczny kontekst homoseksualizmu*, wyd. Radamsa, 1999.

Raport: Geje na Uniwersytecie Śląskim. Co sądzą o nich ich koledzy i koleżanki?, [w:] [innastrona.pl](http://www.innastrona.pl), http://www.innastrona.pl/bq_suplement.phtml.

Ziemkiewicz, R. A. *Gej a sprawa polska*, [w:] *RP.pl*, <http://www.rp.pl/artukul/64858.html>

Стереотип гомосексуаліста в католицькому польському суспільстві

Вплив Католицького костелу на стосунки поляків до різних справ величезний. Це стосується також відношення до гомосексуалізму, який вважається девіацією, а його практикування – гріхом. Не можна сказати, щоб гомосексуалісти були у Польщі юридично дискриміновані, але звичаєва дискримінація є досить сильна і обтяжлива.

Найбільш типовою помилкою у підході до гомосексуаліста є бачення його проблем і особистого життя лише крізь призму його статевого досвіду. Те, над чим по суті ми ніколи не задумуємося, обговорюючи образ гетеросексуальної людини, стає основою оцінки гомосексуаліста. Зараз у інтелігентських колах можна виявити певну «моду» на прийняття гомосексуалізму. Це є проявом сучасної моделі толерантності і політичної коректності. Однак це не вирішує проблеми, а лише скидає її у маргінальний дискурс («у підпілля»), через що вона стає ще менш «рафінованою».

Ключові слова: польське суспільство, католицизм, стереотип, гомосексуалізм, гомофобія.

Стереотип гомосексуаліста в католическом польском обществе

Влияние Католической церкви на отношение поляков к разным вопросам огромно. Это касается также отношения к гомосексуализму, который считается девиацией, а занятие им – грехом. Нельзя сказать, чтобы гомосексуалисты были в Польше юридически дискриминированы, но обыденная дискриминация довольно сильна и досадна.

Наиболее типичной ошибкой в подходе к гомосексуалисту является видение его проблем и личной жизни только сквозь призму его полового опыта. То, над чем в сущности мы никогда не задумываемся, обсуждая образ гетеросексуального человека, становится основой оценки гомосексуалиста. Сейчас в интеллигентских кругах можно обнаружить определенную «моду» на принятие гомосексуализма. Это проявление современной модели толерантности и политической корректности. Однако это не решает проблемы, а лишь сталкивает ее в маргинальный дискурс («в подполье»), в результате чего она становится еще менее «рафинированной».

Ключевые слова: польское общество, католицизм, стереотип, гомосексуализм, гомофобия.

Отримано: 19.06.2009

OBRAZ LESBIJKI W OCZACH POLAKÓW

Homoseksualizm nie jest zjawiskiem nowym, opisy tego zachowania znajdujemy już starożytności, a ludzkości pewnie towarzyszy od jej zarania. W ostatnich latach znalazł on swoje szczególne nasilenie społeczne i kulturowe. (Podejście do problemu homoseksualizmu zmieniało się w zależności od epoki, warunków kulturowych oraz społecznie akceptowanych norm zachowania. W społeczeństwach matriarchalnych np., homoseksualizm nie był uważany za przestępstwo i nie był karany. Został on potępiony dopiero w społeczeństwach patriarchalnych. Uważa się, że było to związane z obawą, aby nawiązanie stosunków homoseksualnych między ojcem i synami lub między głową rodziny czy szczerpu a innymi męskimi członkami grupy nie zaburzyło struktury władzy. [Szerzej: Boczkowski 1988]). Charakter homoseksualizmu i nadawanie mu społecznego i kulturowego znaczenia spowodowały, że zjawisko to, przestało być tematem tabu i w ostatnich latach jest coraz częściej poruszane w debatach publicznych. Homoseksualizm jak wiele innych problemów dzieli społeczeństwo. W związku z tym, że pokaźna liczba kobiet i mężczyzn objawia tendencje homoseksualne, pojawiają się w tej materii spory o stosunek do homoseksualizmu i o miejsce homoseksualistów w życiu społecznym. W dużym stopniu jest ono jednak uwarunkowane osobistym podejściem do problemu homoseksualizmu jak i do problemów etycznych i kulturowych w ogóle.

Słowo homoseksualizm powstało z połączenia dwóch słów: greckiego *homós* i łacińskiego *sexus* (gr. *homós* – jednakowy, taki sam; łac. *sexus* – płeć). Homoseksualizm jest jedną z orientacji seksualnych i oznacza zaangażowanie psychoemocjonalne i pociąg seksualny do tej samej płci. A zatem takie relacje między mężczyznami lub między kobietami, które charakteryzują się dominującym lub wyłącznym przyciąganiem seksualnym wobec osób tej samej płci. Przybierają one bardzo różne formy, w zależności od czasów i kultur [Ange 1993, s. 91]. Na zaistnienie i rozwój takiej orientacji seksualnej składa się wiele czynników. Literatura wskazuje m.in. na determinację genetyczną, atawizm, dziedziczność, równowagę hormonalną i in. (W dyskusji na temat przyczyn homoseksualizmu wysuwa się tezę, że «orientacja seksualna» zawarta jest w naturze osobnika, niezależnie od jego woli. Przekonanie to zostało umocnione w 1993 roku, kiedy to dokonano badań na zlecenie National Institute of Health. Wynikało z niego, że geny odgrywają pewną rolę w orientacji seksualnej. Jednak już w roku 1999 podjęto nowe badania, które postawiły pod znakiem zapytania

poprzednie ustalenia. Nie można wykluczyć genetycznej predyspozycji do homoseksualizmu, ale nie ma dowodów na genetyczną przyczynowość).

Pomimo wielu różnych naukowych teorii powstawania odmiennych orientacji seksualnych u człowieka, większość naukowców zgadza się z opinią, iż orientacja seksualna jest wynikiem skomplikowanej interakcji zarówno czynników biologicznych jak i środowiskowych. Ostatnie pojawiające się dowody sugerują, że biologia, włączając w to czynniki genetyczne i wrodzone czynniki hormonalne, odgrywa najbardziej znaczącą rolę w kształtowaniu ludzkiej seksualności. Biorąc pod uwagę to, że orientacja seksualna pojawia się u ludzi we wczesnym okresie dojrzewania, gdy w większości nie mają jeszcze za sobą żadnych doświadczeń seksualnych, większość psychologów uważa, że orientacja seksualna człowieka nie zależy od jego woli i nie podlega zmianie. A zatem ludzie nie mogą sobie wybrać orientacji seksualnej i zdecydować o byciu osobą homoseksualną lub heteroseksualną. Przyczyny natury psychologicznej wykazują ścisły związek ze środowiskiem rodzinnym, jako że uważane jest ono za pierwotne źródło wzorców, w tym także źródło wzorców płci. Zazwyczaj w ciągu pierwszych sekund jesteśmy w stanie określić napotkaną osobę jako kobietę lub mężczyznę. Płeć jest bowiem jedną z najbardziej podstawowych kategorii społecznych, jaką się posługujemy. Przesłanką do kategoryzacji jest oczywiście wygląd. Ale nie tylko. Płeć generuje szereg mniej bądź bardziej ukrytych założeń i oczekiwań odnośnie tego, jak każda z płci powinna się zachowywać, jakie cechy posiadać etc. Płeć jest zmienną badawczą, która od wielu dziesięcioleci pojawia się w badaniach nad wieloma cechami i procesami psychicznymi, zarówno w aspekcie indywidualnym jak i społecznym [zob. Grabowska 2007]. Cechy i zachowania powszechnie traktowane jako naturalne dla mężczyzn i kobiet są przypisywane obu płciom przez kulturę. (Przełom lat 60 i 70. XX wieku przyniósł rozróżnienie między angielskimi terminami *sex* (płeć w kontekście biologicznym) i *gender* (płeć kulturowa). Termin *gender* opisuje cechy i zachowania uważane w danej kulturze za odpowiednie dla kobiety bądź mężczyzny. Stanowi on zatem etykietkę społeczną i nie odnosi się do fizjologii). Występuje silne oddziaływanie ról płciowych na zachowania kobiet i mężczyzn, a role te są rozumiane jako nakazy dla obu płci. Nakazy, które powinny być wypełniane przez kobiety i mężczyzn w sytuacjach społecznych w celu bycia zrozumianym i zaakceptowanym. Ludzie przyswajają sobie nieświadomie już w dzieciństwie kulturową polaryzację, spostrzegając zachowania swoje i innych z perspektywy «właściwości» tych zachowań dla danej płci. Z kolei kulturowa polaryzacja jest silnie zaznaczona z powodu akcentowania oddzielności świata mężczyzn od świata kobiet i odwrotnie.

B. Fagot wyróżnia dwa komponenty roli płci. Pierwszy to zachowania typowe dla płci (sex-typical behaviors), drugie – postawa jednostki wobec stosowności danego zachowania, w zależności od płci. Postawy takie to stereotypy związane z płcią [Plopa 2008, s.406]. Dlatego też psycholodzy uważają, że postawy negatywne w stosunku do osób homoseksualnych wynikają z uprzedzeń nie mających poparcia w doświadczeniu ale tylko w stereotypach płci.

Indywidualny stosunek do kwestii homoseksualizmu wyrasta przeważnie na gruncie przekonań kulturowych większych grup społecznych, mając swoje korzenie we fluktuacjach etnicznych, tradycji, religii i klasowości danego społeczeństwa. Stopień tolerancji zjawiska może być jednak rozmaity w obrębie tej samej społeczności czy nawet danego środowiska kulturowego. Dowodzą tego wyniki badania, przeprowadzonego przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) w dniach 9–12 maja 2008 roku, na reprezentatywnej próbie losowej 1116 dorosłych mieszkańców, tyżącego się stopnia społecznej akceptacji homoseksualistów w Polsce [zob. Prawa gejų...].

Z badań wynika, że Polacy, w ogólnej swej masie, gejų nie lubią, nie chcą ich oglądać w przestrzeni publicznej, odmawiają im prawa do związków małżeńskich, adopcji dzieci, a część – nawet seksu. Jesteśmy świadomi tych tendencji – zdaniem większości respondentów (66 proc.), Polacy odnoszą się wrogo do homoseksualizmu. Co czwarty ankietowany (25 proc.) sądzi, że społeczeństwo jest w tej sprawie obojętne, a bardzo nieliczni (1 proc.) – dostrzegają jego życzliwe nastawienie. W opinii zdecydowanej większości Polaków homoseksualizm jest odstępstwem od normy. Badani, którzy tak sądzą, są podzieleni w opiniach na temat tego, jak należy traktować osoby homoseksualne. Około połowy z nich (52 proc.) twierdzi, że należy je tolerować, natomiast jedna trzecia (31 proc.) jest przeciwnego zdania. Niewiele osób (8 proc.) uznaje homoseksualizm za zjawisko normalne. Ponad jedna czwarta respondentów (27 proc.) ocenia, że homoseksualiści powinni mieć możliwość organizowania publicznych manifestacji, dwie trzecie zaś (66 proc.) wyraża przeciwną opinię.

Co czwarty ankietowany (25 proc.) uważa, że pary tej samej płci powinny mieć prawo do publicznego pokazywania swojego stylu życia, ponad dwie trzecie (69 proc.) się z tym nie zgadza.

Polacy mają też podzielone opinie na temat legalizacji związków partnerskich osób homoseksualnych. Dwie piąte badanych (41 proc.) opowiada się za prawnym usankcjonowaniem związków gejų lub lesbijek, w których partnerzy mieliby prawa majątkowe przysługujące małżonkom, natomiast nieco większa grupa (48 proc.) wyraża sprzeciw. Zdecydowanie przeważają osoby nieakceptujące związków małżeńskich gejų i lesbijek (76 proc.). Tylko 18 proc. badanych nie zgłasza zastrzeżeń do zawierania

związków małżeńskich par tej samej płci. Nazwanie związku dwóch osób jednej płci małżeństwem wyraźnie obniża poparcie dla jego prawnego uznania. Nieliczni ankietowani (6 proc.) uważają, że homoseksualiści powinni mieć prawo adoptowania dzieci, zdecydowana większość (90 proc.) odrzuca taką możliwość.

Znacząca część społeczeństwa wprowadziłaby też zakazy w życiu prywatnym. Grupy respondentów sądzących, że pary gejów powinny mieć prawo uprawiać stosunki seksualne i sprzeciwiających się daniu im tego prawa, są jednakowej wielkości (po 37 proc.).

Akceptacja prawa do publicznych demonstracji oraz poziom tolerancji dla homoseksualistów są silnie związane z wiekiem, wykształceniem i miejscem zamieszkania. Im większe miasto, tym więcej mieszkańców wyrażających przyzwolenie. Najczęściej pozytywne nastawienie mają osoby młode i w średnim wieku. Im badani są lepiej wykształceni, tym częściej uważają homoseksualizm za rzecz normalną, częściej też opowiadają się za tolerancją dla gejów. Osoby najstarsze podobnie jak mieszkańcy wsi i małych miast szczególnie często sądzą, że homoseksualizmu nie należy tolerować.

Niewielu Polaków zna osobiście kogoś o orientacji homoseksualnej – taką znajomość deklaruje 15 proc. respondentów. Są to głównie mieszkańcy dużych miast. Im badani są młodszy, tym częściej przyznają, że znają geja osobiście. Badani, którzy znają osoby homoseksualne, częściej niż inni opowiadają się za tolerancją i częściej uważają, że jest to orientacja normalna.

Homoseksualiści nierzadko wzbudzają u innych lęk lub niechęć. Częściowo wywołane są one przypisywaną im przez niektórych skłonnością do przestępczości seksualnej, częściowo stylem życia, jaki – w opinii badanych – mogliby prowadzić. Przekonania te znajdują wyraz w nieakceptowaniu gejów i lesbijek w pewnych rolach społecznych. Niejednokrotnie niechęć i strach wywołany nieaprobowaną orientacją seksualną powodują, że geje i lesbijki odrzucani są w każdej roli. Dla znaczącej grupy Polaków kontakty z nimi są nie do przyjęcia, nawet w sytuacjach niewymagających zbytnej bliskości. Około dwóch piątych respondentów nie aprobuje homoseksualistów w żadnej roli: 43% nie toleruje lesbijek, a 40% w ogóle nie akceptuje gejów.

Zdecydowany opór budzą kontakty gejów i lesbijek z dziećmi. Wyrażna większość Polaków nie chciałaby, żeby gej lub lesbijka uczyli ich dziecko lub opiekowali się nim. Być może do pewnego stopnia jest to efekt niedawno ujawnionych przypadków pedofilii – niektóre mass media w komentarzach przypisywały gejom i lesbijkom ponadprzeciętne skłonności w tej mierze. Ciekawe może być przeanalizowanie, jak badani znający homoseksualistów różnicują gejów i lesbijki? Różnice zauważalne są w

dwóch przypadkach – wyraźnie częściej skłonni byliby zaakceptować lesbijki w roli nauczycielek niż gejów w roli nauczycieli, częściej też zaaprobowaliby sąsiedztwo lesbijki niż geja.

Jak widać, wśród społeczeństwa, pojawiają się różnice w akceptacji homoseksualistów – mężczyzn i kobiet. Nie dziwi to, ponieważ – według badaczy problemu – homoseksualizm męski i kobiecy to odmienne zjawiska biologiczne, psychologiczne i społeczne. Homoseksualizm męski różni się od wersji żeńskiej pod wieloma względami. Lesbijek jest o jedną trzecią do połowy mniej niż homoseksualistów męskich, mają mniejszą skłonność do «działań seksualnych», publicznego manifestowania swej odmienności i swoich preferencji. Należy zatem dokonać odróżnienia homoseksualizmu męskiego od żeńskiego.

Homoseksualizm kobiecy nazywa się miłością lesbijską, albo in. safizmem. Kobiętę homoseksualną określa się jako lesbijkę (od antycznej wyspy Lesbos, ojczyzny Safony). Zachowania homoseksualne kobiet nie omijały obszaru Polski, aczkolwiek były traktowane jako zjawisko marginalne i były raczej przemilczane. Dopiero Tadeusz Boy-Żeleński pisał, że powstania narodowe w 1830 i 1863 przyczyniły się do powstania ciekawego zjawiska socjologicznego: «Wykształcił się rodzaj matriarchatu, a raczej amazoństwa: ster duchowy przechodzi w ręce kobiet. Zarazem kobiety, mając do wyboru nieciekawych mężczyzn, zaczynają się niechętnie odnosić do małżeństwa. Zadzierzgują się egzaltowane, czasami namiętne przyjaźnie między kobietami» [Cyt. wg Długołęcka].

Olga Stefaniuk w tekście poświęconym stereotypom na temat lesbijek w mediach zauważa, iż język używany we współczesnych publikacjach prasowych bądź radiowych jest ograniczony fachową terminologią z zakresu medycyny i psychologii na poziomie przeciętnego odbiorcy. Zauważa również słusznie, że w dyskursie społecznym nie funkcjonuje słowo lesbianizm, ale homoseksualizm, który bardziej odnosi się do mężczyzn. Stąd na przykład, można by spekulować, na ile badania CBOS-u czy inne ukazują postawy polskiego społeczeństwa wobec lesbijek żyjących w związku [zob. Mizielińska]. Brak jest również danych statystycznych dotyczących ich liczby i sytuacji bytowej. W związku z nieobecnością lesbianizmu jako takiego w mediach, możnaby również się zastanawiać, na ile dyskusja na temat homofobii jest zdominowana analizą postaw społecznych wobec osób homoseksualnych, pod którymi kryją się jednak mężczyźni. I na ile owo, lesbijkom «jest łatwiej» nie przesłania bardziej poważnego problemu, na ile lekceważąc specyfikę lesbofobii, nie wpisuje się w Wielką Ciszę dotyczącą miłości kobiet do kobiet w naszej kulturze?

Analizując homofobię bardzo często myśli się jednak o stosunku mężczyzn heteroseksualnych do mężczyzn bądź też kobiet homoseksualnych (a na ile jest to traktowanie niepoważnie pisałam

powyżej). Zanika tu ten drugi człon. Jaki jest stosunek kobiet heteroseksualnych do lesbijek? Jak reagują, gdy w ich towarzystwie pojawiają się lesbijki?

Lesbianizm funkcjonuje w dyskursie władzy jako coś, czego nie może i nie powinno być, geje zaś istnieją jako przedmiot zakazu; lesbijka nie jest więc nawet «produkowana» w ramach dyskursu jako zakazany przedmiot. «Produkowane» są natomiast stereotypy i opinie, takie jak: lesbijki mają wiele partnerek, są rozwiązłe, nie tworzą stałych związków, są zboczone, a w życiu chodzi im tylko o seks, obnoszą się ze swoją seksualnością, to babo-chłopy, traktują wszystkie kobiety jak obiekty seksualne, wszystkie lesbijki to feministki, zwolenniczki aborcji i eutanazji, to kobiety, których nie chciał żaden mężczyzna, dlatego nie można im pozwolić na małżeństwa, a tym bardziej na wychowywanie dzieci [zob. Kostrzewa, Zawadzka].

Polska lesbijka nie pasuje do przyjętego modelu kobiety jako eleganckiego dodatku do mężczyzny. Trudno ją wcisnąć we wzorzec matki, żony i kochanki. Bywa też traktowana jako niezdecydowana biseksualistka, która wiąże się z kobietą, bo nie znalazła właściwego mężczyzny. Są dyskryminowane nawet przez gejów. Raport UE ws. dyskryminacji gejów i lesbijek powołując się m.in. na dane z Polski, pokazuje, że lesbijki są bardziej niż geje narażone na zaczepki o podtekście seksualnym [zob. Raport UE]. Cytowana jest anonimowa lesbijka z Polski, która opowiada o tym, jak grupa młodych ludzi z jej miasta pobiła ją i groziła zgwałceniem. Napastnicy chcieli ją przekonać «jak dobrze jest być z mężczyzną». Dlatego prawie milion polskich lesbijek udaje, że ich nie ma. W Polsce żyje 17 tys. par homoseksualnych wychowujących dzieci. Zdecydowana większość z nich to właśnie kobiety [zob. Turlej].

Jako że wiele lesbijek przejmuje męskie role oraz zachowania, adoptuje męską odzież i sposób bycia, oraz gra rolę mężczyzny w swych stosunkach z kobietami, nazywane są lesbijkami męskiego typu a potocznie «babochłopami». Zarazem jest wiele kobiet angażujących się w lesbijskie związki zachowując jednak swą tradycyjną rolę kobiecą oraz typowo kobiece zachowania. W opozycji do lesbijek typu męskiego, te nazywane są «lesbjkami szminkowymi». Przypisywanie lesbijkom cech męskich, jest skutkiem tradycyjnego rozumienia związku jako relacji kobiety i mężczyzny. W rzeczywistości realizowanie potrzeb psychoseksualnych z przedstawicielem tej samej płci rzadko idzie w parze z brakiem akceptacji swojej płci, oraz z próbą upodobnienia się w jakikolwiek sposób do płci przeciwnej. (Wielu ludzi mylnie utożsamia homoseksualizm z transseksualizmem. Cechą transseksualizmu jest to, że kobieta lub mężczyzna uważa się za osobę płci przeciwnej, niż na to wskazują jej lub jego narządy płciowe i wtórne cechy płciowe. Oznacza to, że kobieta chce być

mężczyzną a mężczyzna kobietą i w tym celu upodabniają się do płci, którą się czują poprzez ubiór, zachowanie itp. [Szerzej zob. Boczkowski 1988]).

Polskie społeczeństwo jest konserwatywne, bo taka jest nasza kultura. Lesbijki w Polsce wolą siedzieć cicho, w myśl zasady, że lepiej się nie wychylać. Jeśli mają udane życie, to nie chcą go burzyć, nie chcą oddawać się na żer mediom. Wiele aktywnych feministek to także lesbijki. «Ale media ich nie kupują – mówi Biedroń. – Kilka razy usiłowałem «sprzedać» do jakiegoś programu wice-szefową KPH, Martę Abramowicz. Nie udało się. Może dlatego, że spokojna, mądra kobieta nie jest tak czytelnym zagrożeniem dla heteromatriksu jak wstrętny gej. To smutne, że w Polsce jest przyzwolenie na miłość lesbijską, a nie ma zgody na dyskusje o sytuacji lesbijek. Może dlatego, że spokojna, mądra kobieta nie jest tak czytelnym zagrożeniem jak wstrętny gej [zob. Turlej].

Wiele lesbijek decyduje się na życie w konspiracji ze względów religijnych. Podobnie jak większość Polaków są wierzące, boją się odrzucenia przez Kościół. Teoretycznie mają łatwiej niż geje. Np. dwie mieszkające ze sobą kobiety nikogo nie bulwersują. Gorzej, kiedy domniemane siostry czy koleżanki decydują się na ujawnienie swojej orientacji. Lesbijki szukają nie tylko swojego miejsca w przestrzeni fizycznej. Starają się znaleźć sposób, w jaki mogą opowiadać o sobie i swoich problemach. Przyzwolenie na miłość lesbijską, to według Biedronia klucz do sukcesu powieści Magdaleny Okoniewskiej «Mój świat jest kobietą. Dziennik lesbijki». Jednej z pierwszych powieści tzw. nurtu lesbijskiego. W nurcie tzw. les literatury mieszczą się też powieści przyznających się do homoerotyzmu Ewy Schilling i Moniki Mostowik. Ale żadna z ich książek nie odniosła takiego sukcesu jak «Lubiewo» Michała Witkowskiego (pięć wydań, ponad 30 tys. sprzedanych) czy «Berek» Marcina Szczygielskiego (ponad 10 tys. sprzedanych egzemplarzy).

Les literatura ma mniejszą siłę przebicia dlatego, że powieści nurtu gejowskiego są bardziej skandalizujące, przelamują większe tabu, budzą większe zainteresowanie czytelników. Sprzedają się również dzięki dyskusjom w mediach, akcjom protestacyjnym, kontrowersjom. Lesbijka to tak czy siak kobieta, a ta płć ma w polskim społeczeństwie nadal obraz «kochającej matki Polki». A zatem można stwierdzić, że lesbijka jest niewidzialna, a przynajmniej mniej dostrzegalna i mniej razi polskie społeczeństwo jej obecność. Niewidoczna lesbijka nie ma znaczenia również dla «homomatriksu». W Warszawie działa 26 klubów gejowskich. Brak lokali tylko dla kobiet. «Leski się nie opłacają» – mówi właściciel klubu gejowskiego. Dlaczego? «Mają mniej pieniędzy, nie wydają tyle, co mężczyźni. Zamawiają jedno piwo na cały wieczór, zjadają coś w domu, tuż przed wyjściem. «Osobiście nie lubię «siostrzyczek». Bywają agresywne, wszczynają bójki. Czasem lepiej ich nie wpuszczać na imprezę» [zob. tam-

że]. Jeden z nieistniejących już lokali w Warszawie, reklamował się nawet znaczkami z przekreślonymi kobietami: «lesbijkom wstęp wzbroniony».

I nawet w tym środowisku, jakby nie patrzeć homoseksualnym, panuje stereotyp wstrętnej lesby, która na imprezach wypija dużo piwa, jest wulgarna i niezaspokojona erotycznie. Geje bywają tak samo nietolerancyjni jak reszta społeczeństwa. Dla wielu z nich jest to sposób na odreagowanie własnych problemów z brakiem akceptacji.

* * *

Żyjemy w kulturze, gdzie wzór heteroseksualny jest normą dominującą (podobnie jak biały kolor skóry jest bardziej powszechny od czarnego w Polsce i w naszej części Europy). Demokracja, która wymaga uznania praw większości z poszanowaniem praw mniejszości, wskazuje w przypadku orientacji seksualnej, iż homoseksualizm jest odmienną, ale ani nie gorszą ani nie lepszą od heteroseksualności, orientacją seksualną (dobrą analogią w tej sytuacji jest dyskryminacja osób czarnych w Stanach Zjednoczonych – bardzo długo społeczeństwu amerykańskiemu zajęło przekonanie się, że kolor skóry nie czyni z człowieka kogoś gorszego ani lepszego). Podkreślić należy, że orientacja homoseksualna nie jest ani chorobą ani dewiacją. Lesbijki i geje z samego faktu nie bycia osobami heteroseksualnymi nie stanowią żadnego zagrożenia dla społeczeństwa ani praworządności. Są to pełnoprawni obywatele, żyjący w Polsce, pracujący, płacący podatki, posiadający rodziny. A mimo to w Polsce panuje negatywny obraz homoseksualisty. Większość pytanym deklaruje niechęć do osób o orientacji homoseksualnej. W stereotypie tym homoseksualista jest albo groźnym pedofilem, czyhającym na katolickie dzieci, albo śmiesznym zniewieściałcem, noszącym się po kobiecemu i mówiącym wysokim, modulowanym głosem.

W eksponowaniu homoseksualizmu odruchową niechęć Polaka budzi nie tyle nawet element homo, ile po prostu eksponowanie seksualizmu. Wskutek odmiennej historii polska wrażliwość jest inna niż zachodnia. Jesteśmy społeczeństwem tradycjonalistycznym, które w swej masie dobrze się ze swoim tradycjonalizmem czuje. Społeczeństwem, na którym rewolucja obyczajowa lat 60. i 70., tak silna na Zachodzie, odcisnęła się w stopniu nieznacznym. Seks pozostaje dla nas sprawą intymną i prywatną. To między innymi dlatego, mówiąc o «mniejszościach seksualnych» większość Polaków a priori zapewne zakłada, że chodzi im wyłącznie o seks; że to on jest i powinien być najważniejszą kwestią w debacie o prawach zbiorowości polskich lesbijek i gejów. W opozycji do ogólnego wzrostu tolerancji polskiego społeczeństwa do wszelkich niestandardowych zachowań społecznych mamy wyraźny i stale powiększający się wzrost niechęci polskiego społeczeństwa wobec polskich lesbijek i gejów. Dodatkowo środowisko homoseksualne jest zróżnicowane i podzielone jak

całe polskie społeczeństwo. Jeśli geje i lesbijki stanowią jakąkolwiek wspólnotę, to nie dlatego, że mają tę samą wizję świata, ale dlatego, że łączy ich doświadczenie życia w homofobicznym społeczeństwie – doświadczenie udawania «heteryków/heteryczek», przemilczania wszelkich kwestii związanych z życiem seksualnym czy uczuciowym, doświadczenie kogoś, kto skrywa «straszną» prawdę o sobie, wreszcie – doświadczenie coming outu, czyli ujawnienia się. Gejom i lesbijkom w zasadzie nie po drodze. Jedyne co ich naprawdę łączy to opresyjność i procesy wykluczenia, którym obie te grupy są przez społeczeństwo poddawane.

Społeczeństwo tak łatwo pod wpływem czarodziejskiej queer-różdżki oraz wolitywnego myślenia się nie zmieni. Tak, jak nie zmieniło się zbytnio, mimo tzw. równouprawnienia, społeczeństwo amerykańskie w postrzeganiu Afro- Amerykanów oraz Latynosów, a społeczeństwo polskie w ocenianiu Żydów, Arabów, Romów czy gejów właśnie.

LITERATURA

Akceptacja praw gejów i lesbijek i społeczny dystans wobec nich (Komunikat z badań CBOS), [w:] CBOS.PL, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_127_05.PDF.

Ange, D. Homoseksualizm. Czym jest? Do czego prowadzi?, Kraków 1993,

Boczkowski, K. Homoseksualizm, Warszawa 1988.

Boswell, J. Chrześcijaństwo, tolerancja społeczna i homoseksualność. Geje i lesbijki w Europie Zachodniej od początku ery chrześcijańskiej do XIV wieku, Kraków 2003.

Długołęcka A. *Homoseksualizm kobiet – definicje*, [w:] LesArt, <http://les.art.pl/literatura/art.php?art=291>.

Grabowska, M. Stereotypy płci we wczesnej dorosłości, Bydgoszcz 2007.

Kostrzewska, Y. Zawadzka, A. *Fakty przeciwko mitom o lesbijkach i gejach*, http://www.porozumienie.lesbijek.org/img/fakty_przeciwko_mitom.pdf.

Męska rozmowa. Chrześcijaństwo a homoseksualizm, Red. K. Jabłońska, C. Gawryś, Warszawa 2003.

Mizielinska, J. *Pomiędzy pomiotem a przedmiotem...O mistyfikacjach i nieobecności miłości między kobietami w kulturze*, <http://www.nts.uni.wroc.pl/teksty/mizielinska.html>.

Płopa, M. Psychologia rodziny: teoria i badania, Kraków 2008.

Prawa gejów i lesbijek (Komunikat z badań CBOS), [w:] CBOS.PL, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_088_08.PDF.

Raport UE ws. Dyskryminacji gejów i lesbijek, [w:] RP.PL, <http://www.rp.pl/artykul/2,284673.html>.

Skrzydlewski, W.B. *Pałace problemy seksualności*, Kraków 2003.

Turlej, E. *Lesbijki wychodzą z cienia*, http://wiadomosci.onet.pl/1490480,2677,1,lesbijki_wychodza_z_cienia,kioskart.html.

Образ лесбійки у очах поляків

Польське суспільство традиціональне, тому у гомосексуалізмі (в тому числі, в лесбійстві) невимушене несприйняття у поляка збуджує не стільки елемент *гомо-*, але просто саме експонування сексуальності. Через особливості історичного плану польська чуттєвість відрізняється від західної. Революція звичаїв 60-х і 70-х років, така відчутна на Заході, залишила на польській ментальності досить слабкий слід. Секс залишається для нас інтимною та приватною справою. Це також є причиною, чому, говорячи про «сексуальні меншини», більшість поляків одразу вважає, що мова йде тільки і виключно про секс; що це він є і повинен бути найважливішою проблемою у дискусії про права общини польських лесбійок і геїв. Всупереч поширеному переконанню гомосексуальне середовище дуже сильно диференційоване і поділене, як і все польське суспільство. Якщо геї і лесбійки становлять якусь спільноту, то не тому, що мають подібне розуміння світу, але тому, що їх єднає досвід життя у гомофобічному суспільстві.

Ключові слова: стереотип, сексуальність, гомосексуалізм, лесбійство, гомофобія, несприйняття.

Образ лесбиянки в глазах поляков

Польское общество традиционно, поэтому в гомосексуализме (в том числе, в лесбиянстве) произвольное неприятие поляка возбуждает не столько элемент *гомо-*, но просто само экспонирование сексуальности. Из-за особенностей исторического плана польская чувствительность отличается от западной. Революция обычаев 60-х и 70-х лет, столь ощутимая на Западе, оставила на польской ментальности довольно слабый след. Секс остается для нас интимным и частным делом. Это также является причиной, из-за которой, говоря о «сексуальных меньшинствах», большинство поляков изначально предполагает, что речь идет только и исключительно о сексе; что это он является и должен быть самой важной проблемой в дискуссии о правах общности польских лесбиянок и геев. Вопреки распространенному убеждению гомосексуальная среда очень сильно дифференцирована и разделена, как и все польское общество. Если геи и лесбиянки образуют какую-то общность, то не потому, что у них сходное понимание мира, но потому, что их объединяет опыт жизни в гомофобском обществе.

Ключевые слова: стереотип, сексуальность, гомосексуализм, лесбиянство, гомофобия, неприятие.

Отримано: 13.06.2009

**ГОСТИ
ПРАЦІ
ВИКЛАДАЧІВ** **GOŚCIE
PRACE
WYKŁADOWCÓW**

*Oleg Leszczak
(UJK w Kielcach, Polska)*

**MITY JĘZYKOWE I MITY O JĘZYKU, W TYM
LINGWISTYCZNE**

Język jest jednym z tych zjawisk, wobec których u większości ludzi utrwalił się pogląd, iż jest to coś na tyle znane i bliskie, że nie ma najmniejszej potrzeby sięgać w tej kwestii po pomoc specjalisty. Poza językiem zaliczyłbym do takich wychowywanie dzieci, seks oraz medycynę (w każdym razie w stronach, z których wywodzę się). Dlaczego tak się dzieje? Po pierwsze dlatego, że mówimy w ojczystym języku od wczesnego dzieciństwa i posiadanie języka wydaje się nam na tyle naturalne, że jak w przypadku oddychania, połykania, wydalania lub poruszania się staje się ta zdolność nieodłączną częścią naszego doświadczenia, naszego obrazu świata, świata w ogóle. W przypadku monolingwalności, monokulturowości oraz psychologicznego indywidualizmu zdolność językowa staje się podstawą zjawiska, które nazwałbym naturalnym werbalizmem. W słabej wersji jest to intuicyjna wiara w to, że język jest odzwierciedleniem świata (świata rzeczy i świata pojęć), a w mocnej – że to język kształtuje nie tylko świat pojęć, lecz również świat rzeczy.

W obu przypadkach fenomen słowa staje się nieodłącznym składnikiem całokształtu świata i myśli. Pytanie «w jakim języku myślisz?» wydaje się być zupełnie normalne, wręcz oczywiste. Powiedzenie «*Anglicy nazywają stół a table*» nikogo nie dziwi, a nawet pozostaje niezauważone. Prośba nazywać rzeczy swoimi imionami albo uwaga polemiczna «a wiecie, co naprawdę znaczy ten czy ów wyraz» nie budzą z reguły żadnych zastrzeżeń i ujmują się jak całkowicie naturalne. W ogóle miłość do frazesów na wzór «w rzeczywistości», «naprawdę», «w istocie», «faktem jest», «niewątpliwie» i podobnych zdradza dogmatyczny lub mitologiczny sposób myślenia i zachowania, w tym zachowania werbalnego. Najczęściej taki sposób myślenia i zachowania się cechuje obyczajowy typ doświadczenia, czyli typ związany z zabezpieczeniem naszych pierwotnych i naturalnych (egzystencjalnych) potrzeb, organizacji codziennego życia człowieka. Wierzymy więc w istnienie rzeczy i pojęć jedynie na podstawie tego, że

znamy odpowiednie słowa, i na odwrót – nie wierzymy w istnienie czegoś, do czego nie mamy albo i nie możemy mieć nazw słownych.

W tym miejscu jednak muszę zaznaczyć, że stopień werbalizmu naturalnego może być różny w różnych kulturach językowo-mentalnych. Na przykład w rosyjskiej kulturze językowej panuje raczej tendencja antywerbalistyczna. Siła normy językowej oraz presji kulturowej jest tutaj na tyle słaba, że dla Rosjanina najczęściej nie istnieje tak ważny dla Polaka dylemat – użyć normatywnie niepoprawnego wyrazu albo w ogóle stworzyć nowy wyraz w razie potrzeby wyrażenia własnej myśli, czy zmienić wyrażaną myśl i wysłowić się poprawnie. Rosjanin zdecydowanie wybierze pierwszą możliwość i nie zawaha się w razie potrzeby użyć wyrazu w niekonwencjonalnej funkcji lub wymyślić własny. W Polsce o wiele częściej można usłyszeć rozważania ludzi dalekich od lingwistyki o tym, że «tak się nie mówi» albo «takiego wyrazu w języku polskim nie ma». Wielokrotnie słyszałem od Polaków, zarówno laików lingwistycznych, jak językoznawców, że w języku polskim nie istnieje wyraz *mowny*, który moim zdaniem miałby być odpowiednikiem rosyjskiego przymiotnika *речевой* lub angielskiego *speech*. Co znaczy taka wypowiedź? Że w **języku polskim** nie ma i nie może powstać taki wyraz? Że jest **tam** nie potrzebny? Ale gdzie jest to «tam»? «W czym» nie istnieje wyraz? Co znaczy «polski język»? Kto może decydować o tym, że jakiś wyraz **istnieje** lub **nie istnieje** w jakimś języku? Kto decyduje o tym, żeby ten czy ów wyraz powstał i już zaistniał? Co znaczy «istnieje wyraz»?

Co się tyczy wyrazu «mowny», to «nie istnieje» on przede wszystkim w słownikach poprawnej (a więc ogólnej standaryzowanej, powszechnej) polszczyzny. Ale nie tylko. Nie ma go też w encyklopediach i słownikach lingwistycznych. Dla sprawiedliwości (i własnego usprawiedliwienia) jednak przytoczę dwa «papierowe» źródła, w których udało mi się znaleźć taki wyraz. Są to *Słownik* Ignacego Kozińskiego z przedmową profesora Andrzeja Bogusławskiego [Koziński 1959, s. 82] oraz *Zagadnienia metalingwistyki* Franciszka Gruczy [Grucza 1983, s.154]. A teraz jeszcze raz zadamy sobie pytanie: istnieje ten wyraz w języku polskim czy nie? I co to znaczy, że istnieje czy też nie?

Zadam jeszcze parę pytań. A co to jest w ogóle «wyraz»? Czy *język* jest wyrazem? A *językiem*, *języki*, *języków* to są inne słowa, czy to samo słowo, ale w innych formach? A czy *język* nie jest po prostu jedną z form tego słowa, mianowicie formą mianownika liczby pojedynczej? Ale jakiego wyrazu? Czy da się wypowiedzieć ten wyraz? Jesteśmy przyzwyczajeni (nawet doświadczeni językoznawcy), iż *idę*, *idą*, *szedł* i *pójdę* to są cztery formy jednego wyrazu. Którego? *Iść*? Ale *iść* jest po prostu formą bezokolicznika. W bułgarskim na przykład nie ma bezokolicznika. Tam słownikową formą czasownika uważana jest forma 1 osoby liczby

pojedynczej czasu teraźniejszego. Dziwnie więc brzmi w tłumaczeniu na bułgarski zdanie «*Idę jest formą pierwszej osoby liczby pojedynczej czasownika iść*», ponieważ w tłumaczeniu takim będziemy zmuszeni do dwukrotnego użycia tej samej formy 1 osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego, która pełni w tym języku rolę reprezentanta słownikowego

Co znaczy, że my znamy jakikolwiek język? To, że posiadamy pewną komunikacyjną zdolność. Mamy określoną wiedzę, umiejętności i nawyki potrzebne do komunikowania się z pewną szerszą lub węższą grupą osób. Jeśli tak, to język powinien być czymś uogólnionym, ustabilizowanym i inwariantnym. Musi się różnić od aktów bezpośredniej komunikacji istniejących równo tyle, ile trwa kontakt komunikacyjny. Klasyczny dowód na istnienie podstawowej różnicy języka i mowy jest posiadanie umiejętności językowej w czasie snu lub śpiączki. Dobrym przykładem jest też nie używanie drugiego (trzeciego etc.) języka w czasie mówienia (pisania) w języku pierwszym.

Wśród mitów związanych z językiem najbardziej popularne są te, które dotyczą relacji pomiędzy językiem a tzw. rzeczywistością oraz relacji pomiędzy językiem a obrazem świata (w mowie potocznej – myśleniem). Pierwszy mit polega na nie rozróżnieniu rzeczy (zjawisk, zdarzeń) i nazw (wypowiedzi), drugi zaś – na nie rozróżnieniu nazw (wypowiedzi) oraz pojęć (myśli). Bardzo rozpowszechniony jest sąd, że jak człowiek mówi, tak on myśli, albo że jeśli ktoś umie poprawnie myśleć, więc umie też poprawnie mówić. Nie wątpię, że myślenie i mowa w pewien sposób są ze sobą powiązane, lecz mam wiele zastrzeżeń do prób bezpośredniego połączenia tych dwóch umiejętności w jedną całość. Ostatnio zauważyłem, że w środowisku Polaków przed czterdziestką rozpowszechniły się następujące konstrukcje językowe: *zafundowaliśmy sobie dziecko*, *zainwestowałam w tę miłość* lub *źle ulokowałam swoje uczucia*. Czy znaczy to, że ludzie wypowiadający się w taki sposób już zupełnie stracili jakiegokolwiek sumienie, nie mają odrobiny duchowości i świadomie zawierają wyłącznie utylitarne związki społeczne i tylko na zasadach dążenia do zysku i korzyści materialnych. Czy znaczy to, że miłość, przyjaźń, troska o bliźniego już przestały istnieć w ich obrazie świata? W języku rosyjskim istnieje wyraz *хлебосольный*, który nie tłumaczy się na polski (słownik rosyjsko-polski podaje jako odpowiednik wyraz *gościnnie*, chociaż jest to ewidentny błąd, ponieważ *gościnnie* ma swój analog w języku rosyjskim w postaci *гостеприимный*) i oznacza tyle co ‘szczodry i gościnnie, uwielbiający częstować swoich gości i cieszący się z tego, że im smakuje’. Czy to, że język polski nie ma odpowiednika dla takiego wyrazu, oznacza że wśród Polaków nie ma ludzi, którzy by uwielbiali częstować i że Polacy nie potrafią szczerze poczęstować swoich gości i ucieszyć się z tego powodu, że goście zjadły dużo i zostali bardzo zadowoleni?

Nie ma nic dziwnego w tym, że ogół nosicieli języka żyje w zmitologizowanej rzeczywistości semiotycznej. Gorsze jest to, że znaczną ilość mitów o języku tworzą sami lingwiści. Robią to tak świadomie (w ramach dążenia do konsekwencji metodologicznej), jak i nieświadomie (przez niedbalstwo i lenistwo). Jednym z najbardziej zaniedbanych «terenów lingwistycznych» jest leksykografia. Jest to tym nieprzyjemniejsza sprawa, że słowniki i encyklopedie bardzo często i dla ogromnej większości społeczeństwa informacyjnego stają się źródłem Prawdy Ostatecznej. Wiara w słowo drukowane, a tym bardziej w książki o charakterze informacyjno-specjalistycznym jest niesamowita.

Popatrzmy więc na to, jak podaje się informacja o języku w najnowszym (i muszę powiedzieć szczerze jednym z najlepszych) słownikach języka polskiego, mianowicie w *Nowym Słowniku Języka Polskiego* pod redakcją Elżbiety Sobol. Przeanalizowałem około 150 haseł z tego słownika, które wynikały jako ciągi kolejnych definicji w trakcie wyjaśniania dwóch zasadniczych pojęć – «język» i «mowa». Ilość ta jest zupełnie przypadkowa, i chociaż często ciągi te zamykają się tzw. «kółkami definicyjnymi» (patrz definicje znaczeń wyrazów:

reguła – zasada – prawidło – przepis,
objaw – przejaw – oznaka – symptom – zjawisko – fakt,
wzór – schemat – model, postępowanie – zachowywanie się –
sprawowanie się – działanie,
związek – stosunek – zależność – relacja,
odpowiedni – stosowny – należyty – właściwy lub
zdarzenie – wypadek – przypadek – wydarzenie – zajście?

albo po prostu urywają się (przypadki takie są oznaczone pytajnikami i adnotacją «*w żadnym znaczeniu nie pasuje*»), tym nie mniej w większości przypadków autorzy definiują kolejne ogniwa łańcucha przez wprowadzenie nowych słów kluczowych, a przez to i nowych informacji daleko wykraczających poza granice problematyki językowej. Poszukiwania pojęć pierwotnych więc mogło trwać do nieskończoności.

Podkreślenia w definicjach oznaczają wprowadzenie przez autorów nowych pojęć kluczowych, kursywa – określenia mętne, wieloznaczne, z góry komplikujące definicję i sprowadzające ją «na manowce», pogrubieniem zaś zostały oznaczone wyrazy, które już były definiowane wcześniej i z kolei tworzą koła definicyjne. Częstym sposobem ucieczki od definicji jest określenie przez konstrukcję «*to, co*» oraz wyrazy jednordzenne (patrz *wypowiedź, wymowa, wskazówka, rada, radzić, znak, czyn, nazwa, odpowiednik, zdarzenie*). Ale jednak najbardziej ewidentnym chwytem mitologizującym język w wypowiedziach potocznych, pracach lingwistycznych i leksykograficznych jest mętność sensu i nieprecyzyjność formy wypowiedzi na temat języka.

Zacznę od dwóch kluczowych wyrazów-pojęć – *język* i *mowa*.

Język – zasób wyrazów, **Mowa** – 1 zasób wyrazów, zwrotów i form określanych wyrażen, zwrotów i form, używanych przez reguły gramatyczne, w celu porozumiewania się, używanych w celu charakterystyczny dla jakiegś porozumiewania się społeczności, epoki, uzależniony od sytuacji i charakteru wypowiedzi;

a) przez członków jednego narodu, społeczeństwa [...], 2 wypowiadanie czegoś,

b) przez ludzi pewnego środowiska, zawodu, regionu; mówienie; zdolność mówienia; to, co się mówi;

c) charakterystyczny dla danego autora, dzieła, epoki gwara, dialekt, żargon [...], 3 sposób wymawiania wyrazów, sposób mówienia; wymowa;

sposób wyrażania, wysławiania okolicznościowa, skierowana do licznego zgromadzenia, przemówienie się; styl

W związku z powyższymi definicjami powstaje szereg pytań i komentarzy:

- Czy to, że zarówno język, jak i mowa są określone jako *zasób* oznacza, że mamy do czynienia z tożsamą treścią pojęciową?
- Czy *określenie przez reguły gramatyczne* włącza owe *reguły do zasobu wyrazów, zwrotów i form*, czy też nie? Czy język jest tylko i wyłącznie zasobem (zbiorem) znaków, czy też zbiorem reguł?
- Czy *używany* oznacza możliwość używania (tj. ‘*używany w razie potrzeby*’), czy też aktualne używanie tu i teraz? Określenie *zasób* nic nie sugeruje w tym sensie, ponieważ *zasobem* może być zarówno ogół (pewna ilość) jakichś potencjalnych zdolności (wiedza, umiejętność, nawyki), jak i ogół czynów, działań, aktów.
- Okazuje się, że ani połączenia wyrazowe, ani zdania, ani teksty nie są jednostkami *mowy* bądź *języka*. Czy to znaczy, że powinien istnieć jeszcze jeden, trzeci fenomen obok *języka* i *mowy*, którego jednostkami są wymienione zjawiska?
- Czy formy będące jednostkami *mowy* nie są określane przez reguły gramatyczne?
- Czy zasób jednostek języka nie jest charakterystyczny dla jakiegś epoki? A mowa nie dotyczy ludzi pewnego środowiska, zawodu, regionu?
- Czy *mówienie* jako proces jest tożsame *zdolności mówienia* i jednocześnie wynikiem tego mówienia, tzn. *temu, co się mówi*?
- Czy pojęcie *zdolności* bardziej pasuje do języka (jako zasobu) czy do mowy (jako wypowiedzianych wypowiedzi)?
- Jakiej długości powinna być *wypowiedź*, żeby zostać określoną mianem *mowy*? I jak *liczne* powinno być *zgromadzenie*?

Zasób – znaczna ilość, znaczne nagromadzenie czegoś; zapas

Zapas – ??? (w żadnym znaczeniu nie pasuje do pojęcia języka – O.L.)

Znaczny – pokaźny, niemały, spory, dość duży

- Ale dlaczego język i mowa muszą być zbiorem *dość dużej ilości* jednostek, a nie po prostu zbiorem?

Okazuje się więc, że różnica między *językiem* i *mową* (1) polega wyłącznie na tym, że *język* nie jest *uzależniony od sytuacji* i *od charakteru wypowiedzi*, a także na tym, że mowa poza *wyrazami*, *zwrotami* i *formami* posiada w swoim *zasobie* także *wyrażenia*, a jej *formy* nie są *określane przez reguły gramatyczne*. Czy tak jest? W zależności od sytuacji możemy odmienić pewien wyraz i użyć go w jakiejś formie (gramatycznej i fonetycznej). To zna każde dziecko ze szkoły podstawowej. A czy możemy tego nie robić? Jeśli *chodzę*, *chodzić*, *chodziłem*, *będę chodzić* są formami pewnego wyrazu (który jest uogólnieniem wszystkich możliwych form) uzależnionymi od sytuacji i charakteru wypowiedzi (co by to nie znaczyło), to jakim cudem w mowie może pojawić się ten wyraz? Przecież coraz jak będziemy chcieli go użyć, będziemy zmuszeni użyć jedną z jego form. Nie ma więc możliwości używania wyrazu w mowie. Popatrzmy dalej wątkowi łączącemu język i mowę z procesami komunikacji werbalnej i szczególnie z fonacją.

Wymowa – sposób wypowiadania dźwięków mowy; wymawianie

- *Mowa* w 3 znaczeniu określona została przez wyraz *wymowa*, a ten ostatni – przez wyraz *mowa*, natomiast *mowa* definiuje się jako *wymawianie wyrazów* (które, jak wiadomo, posiadają znaczenie), a *wymowa* – jako *wypowiadanie dźwięków* (które znaczenia nie posiadają).
- *Sposób* to jest **charakter** procesu, natomiast *wymawianie* – **proces**.

Dźwięk – 1 wrażenie słuchowe wywołane falą akustyczną; głos, szmer, hałas, zgrzyt, stuk itp.; 2 jęz. głoska

- Jeden z najbardziej rozpowszechnionych mitów o tożsamości fizycznych fal i głosek jako podstawowych fonetycznych jednostek mowy ludzkiej.

Głoska – najmniejsza jednostka fonetyczna **języka**, **dźwięk mowy**

Wypowiedź – *to, co jest wypowiedziane, powiedziane; także ustne lub pisemne zabranie głosu w jakiejś sprawie; wypowiedzenie się*

- *To, co* – to jest **wynik procesu**, wtedy jak *wypowiedzenie się* – sam **proces**.

Mówienie – ??? (nie ma – O.L.)

- Ciekawe, biorąc pod uwagę, że wyraz ten trzykrotnie został użyty w definicji **mowy**.

Mówić – 1 posługiwać się głosem i słowami w celu komunikowania myśli i przeżyć lub przekazywania informacji

Wymówić – 1 wypowiedzieć coś odpowiednio artykułując; 2 wyrazić słowami, **mową**

Przemówienie – wypowiedź okolicznościowa, skierowana do licznego zgromadzenia, *rzadziej do osoby*; **mowa**

- Wyżej *mowa* była zdefiniowana w 4 znaczeniu identycznie. To jest typowa definicja kołowa.

Wypowiedzieć – wyrazić coś słowami, ustnie oznajmić coś komuś, powiedzieć, wygłosić, wyjawić

Wypowiedzieć się (wypowiadać się) – ??? (znaczenie nie pasuje – O.L.)

Wyrazić – 1 przedstawić słowami jakieś myśli, uczucia, pojęcia; **wypowiedzieć**, powiedzieć 2 uzmysłowić, przedstawić obrazowo kogoś, coś za pomocą czegoś, *zawrzeć w sobie* jakieś pojęcie, jakąś myśl

Powiedzieć – 1 wyrazić coś w mowie, mówiąc oznajmić coś komuś

- **Oznajmić** – *dać o czymś znać*, *podać coś do wiadomości*; zawiadomić, zakomunikować

Zawiadomić – przekazać komuś jakąś wiadomość, *dać znać*, powiadomić

Zakomunikować – *podać do wiadomości*, przekazać jakąś informację, zawiadomić o czymś

Powiadamiać – *dawać komuś o czymś znać*, przekazać wiadomość o czymś, informować, zawiadamiać

Przekazać – 2 *podać coś do czyjejs* wiadomości, powtórzyć czyjeś polecenie, słowa itp.

Wysławianie się – ??? (nie ma? Jest wysłowić się – O.L.)

Wysłowić się – **wyrazić** się w jakiś sposób, użyć **języka**, przedstawić coś jakimiś słowami, **wypowiedzieć się**

Wiadomość – wieść, nowina, zawiadomienie, informacja

Informacja – powiadomienie o czymś, **zakomunikowanie** czegoś, **wiadomość**, pouczenie

Myśl – 2 **wyobrażenie**, pojęcie, sąd, wniosek, będące skutkiem myślenia

Pojęcie – jeden z podstawowych składników procesu myślenia, myślowe odzwierciedlenie i całościowe ujęcie istotnych cech przedmiotów lub zjawisk; myślowy **odpowiednik nazwy**

Przedmiot – 1 realny fizyczny element otaczającego świata [...], 2 temat, treść czegoś

Jak widzimy, autorzy słownika szeroko wykorzystują definiowanie kołowe, pominięcie definicji, definicje opisowe (poprzez idiomy i frazemy *dać znać*, *podać do wiadomości*), a także odejście od tematu (wszystkie podkreślone przykłady podane kursywą).

Pójdźmy zatem wątkiem, który sugeruje, że język i mowa nie są zasobami czy czynnościami, lecz manierą, sposobem czy stylem postępowania komunikatywnego.

Styl – 1 sposób postępowania, mówienia, zachowania się itp. [...] 2 zespół cech właściwych danemu twórcy, danej epoce, danemu dziełu

Sposób – określona metoda, forma wykonania, ujęcia czegoś, maniera, styl

Metoda – **sposób** postępowania dla osiągnięcia określonego celu

Maniera – ??? (w żadnym znaczeniu nie pasuje – O.L.)

Zespół – 2 zbiór rzeczy, pojęć, zjawisk itp. tworzących pewną całość lub służących do jednego celu

Rzecz – 1 **przedmiot** materialny, często w przeciwstawieniu do istoty żywej [...] 4 **przedmiot myśli** odpowiadający wyrazowi, to, co wyraz oznacza, desygnat

Forma – ??? (w żadnym znaczeniu nie pasuje – O.L.)

- Ciekawe jest to, że obie podstawowe dla definicji języka i mowy jednostki – **forma** i **gramatyczny** okazują się być z punktu widzenia definicji słownikowych «ślepyimi» zaułkami. Ich wątek urywa się na samym początku.

Reguła – prawidło, zasada, przepis, prawo

Prawidło – przepis obowiązujący w jakiejś dziedzinie, normujący jakieś czynności; **reguła**, **norma**

Zasada – 2 **reguła**, norma postępowania, prawo podstawowe

Przepis – 3 **zasada**, **prawidło**, **reguła**

Prawo – 5 **zasada**, która rządzi procesami przyrody i procesami społecznymi, stanowiąca cel badań naukowych

Norma – ustalona, ogólnie przyjęta **zasada**, wytyczna, **reguła**, wzór, schemat

Wytyczna – wskazówka, dyrektywa dotycząca przeprowadzenia czegoś

Dyrektywa – wskazówka dotycząca postępowania, działania; wytyczna, zalecenie, polecenie, zarządzenie

Wskazówka – 2 **to**, **co** wskazuje nam sposób postępowania; rada, wskazanie

Wskazanie – wskazówka, **rada**

Rada – **to**, **co** się komuś radzi jako **sposób** na rozwiązanie problemu, porada

Radzić – udzielać komuś **rad**, proponować pewne postępowanie, doradzać

Ustalić – ??? (nie wiadomo w którym znaczeniu!!! – O.L.)

- W taki oto sposób zupełnie wychodzimy z kręgu semantyki języka lub mowy. Bardziej przydatny mógłby być kolejny ciąg pojęć, które są bardziej pożyteczne dla zdefiniowania języka lub mowy.

Wzór – 2 **przedmiot**, *według którego* zostają wykonane inne **przedmioty**; **model**

Schemat – 3 ustalony z góry szablonowy wzór; **model**

Model – 3 typowy dla jakiegoś okresu, miejsca lub jakiejś grupy i potem naśladowany sposób realizacji czegoś

Szablon – 3 przyjęty wzorzec postępowania, który naśladuje się bezmyślnie, ślepo; brak oryginalności, **stereotyp**

- Jeśli *reguła* jest *prawidłem* i *zasadą*, *prawidło* i *zasada* – *normą*, *norma* – *wzorem* i *schematem*, który z kolei także jest *wzorem*, jednakże *szablonowym*, tj. *naśladowanym bezmyślnie* i będącym *brakiem oryginalności*, to czy wszystkie *zasady*, *reguły*, *prawidła* i *normy* także są *brakiem oryginalności* i są *naśladowane bezmyślnie*?

Postępowanie – **sposób** *czyjegoś* zachowywania się, sprawowanie się, **czynny**

- *Sposób zachowywania się* – charakter procesu, *sprawowanie się* – sam proces, a *czyn* – wynik procesu.

Zachowywać się – postępować *wobec kogoś*, *czegoś* w *pewien* sposób, obejść się z kimś w *jakiś* sposób

Sprawować się – **zachowywać się**, **działać**

Działać – **robić**, **tworzyć** coś, **być czynnym**; **pracować**

Działanie – rzeczownik od czasownika **działać**

Obejść się – ??? (nie ma – O.L.)

Tworzyć – ??? (znaczenie nie pasuje – O.L.)

Czyn – to, co się **czyni**, co uczyniono, **postępek**, **uczynek**, **dzieło**

Czynić – **wykonywać**, **robić** coś; także **być czynnym**, **działać**

Czynny – wykonujący jakąś **czynność**, **pracujący**, **działający**

Czynność – 1 **działanie**, **działalność**, **zatrudnienie**, **roboty**, **praca**; 2 **funkcjonowanie**, **funkcja**

Działalność – **zespół czynności**, **działań**, podejmowanych w jakimś celu, zakresie; czynny **udział** w czymś, **działanie**, **praca**

- *Działalność* w tym samym czasie, jak wynika z powyższej definicji, jest zarówno *zespołem działań*, jak i poszczególnym *działaniem*.

Funkcja – 1 **czynność**, **działanie**, **rola**

- Okazuje się, że *czynność* w jednym znaczeniu jest *działaniem*, zupełnie w innym – *funkcją*, natomiast *funkcja* jest jednocześnie *działaniem* i *czynnością* w tym samym znaczeniu.

Praca – 4 funkcjonowanie czegoś, **proces**, **przebieg** jakiejś **czynności**, **działanie** czegoś

Robota – zespół czynności podejmowanych w celu dokonania, wykonania, wyprodukowania czegoś; **działalność, praca**

- *Czynność, jak widać, jest pracą, wtedy jak praca nie jest czynnością, tylko jej przebiegiem. Z kolei działalność i robota jako zespoły czynności są pracą, natomiast praca nie jest zespołem, lecz przebiegiem czynności.*

Rozpatrzmy teraz następną grupę wyrazów kluczowych, które się pojawiły w definicjach *języka i mowy*. W tym przypadku jest to wątek, który można nazwać określeniem specyfikującym, czyli tłumaczeniem poprzez odmiany i charakterystyczne cechy.

Gwara – mowa ludności zamieszkującej *pewien obszar kraju*, różniaca się *pewnymi cechami od języka ogólnonarodowego*, dialekt

Dialekt – język właściwy ludności jakiegoś regionu, **gwara**

- *Okazuje się, że gwara jest mową, dialekt – językiem, a żargon – odmianą języka, przy czym gwara różni się od języka ogólnonarodowego, a żargon jest jego odmianą*

Żargon – odmiana **języka** ogólnonarodowego, *różniaca się od niego swoistym słownictwem*, używana przez *zamknięte grupy zawodowe lub środowiskowe*

- *Czy grupa lekarzy, nauczycieli, sportowców albo kierowców jest zamknięta?*

Ogólnonarodowy – ??? (nie ma – O.L.)

- *Analogia – ogólnopolski – dotyczący całej Polski, obowiązujący, występujący w całej Polsce, czyli ogólnonarodowy – to obowiązujący lub występujący u całego narodu?*

Cecha – właściwość *charakteryzująca pod jakimś względem istotę, przedmiot, czynność* lub stan

Właściwość – *to, co jest charakterystyczne dla danej osoby lub rzeczy; cecha*

Istota – *to, co jest w czymś zasadnicze, podstawowe*

Stan – jakość, forma, postać, poziom czegoś, liczba, ilość czegoś, kogoś w danym momencie, okresie; okoliczności, warunki, *w których ktoś lub coś znajduje*

Jakość – **zespół cech** *stanowiących o tym, że dany przedmiot jest tym przedmiotem, a nie innym*, właściwość, rodzaj, gatunek, wartość

- *Jakość określa się jako zespół cech i jednocześnie jako właściwość. Natomiast właściwość utożsamia się z pojedynczą cechą, a cecha definiuje się przez pojęcie właściwości.*

Wartość – znaczenie, ważność

Znaczenie – **treść, której znakiem jest wyraz** (wypowiedź), *to, co dany wyraz (rzadziej gest, znak) znaczy, sygnalizuje.*

- Jeśli *znaczenie* jest *treścią*, której *znakiem* jest *wyraz* (*wypowiedź*), to jak można mówić, że *wyraz* (*wypowiedź*) ma *znaczenie*. Tak ujmowany *wyraz* (*wypowiedź*) jest czystą formą, *Znaczenie* więc nie jest częścią *wyrazu* (*wypowiedzi*).

Pryśliśmy znów do pojmowania języka i mowy jako zasobów (pewnego rodzaju pojemników). Wróćmy zatem do wątku systemu czy zbioru jednostek (czyli wątku strukturalnemu) i pójdźmy innym tropem. Następna grupa słów-kluczy ściśle powiązana z definicjami języka i mowy dotyczy tego, co zawierają, czego zasobami, systemami czy ciągami są język i mowa.

Słowo – 1 **zespół dźwięków mowy** ludzkiej *odpowiadający* jednemu **pojęciu**; wyraz

- Jeśli *słowo* to jest *zespół dźwięków*, to jak może mieć (posiadać) *znaczenie*, mieścić w sobie jakieś informacje. Ponadto jeśli *słowo* to jest *wyraz*, a *wyraz* jest *znakiem* i częścią zespołu jednostek *języka* (patrz *język*), a *język* z kolei jest czymś stabilnym, co wiemy, posiadamy, to jak możemy posiadać dźwięki? Dźwięki możemy wymawiać tu i teraz, każdy zupełnie inne charakterystyczne dla tembru, wysokości jego głosu, tempa mówienia etc. Po wypowiedzeniu dźwięku ten znika, słowa jako wyrazy i znaki zaś nie znikają po wypowiedzeniu, a pozostają częścią języka.

Wyraz – *elementarna jednostka języka*, znak desygnatu, tj. znak **pewnego przedmiotu** lub *pewnej treści*

- W jakim sensie *elementarna*? Czy *wyraz* jest niepodzielną jednostką od strony formy lub treści?
- Czy ktokolwiek może przytoczyć jakiś *wyraz*, który byłby *znakiem* tylko jednego *materialnego przedmiotu* (patrz *desygnat 1* i *przedmiot 1*) i nie mógłby być *znakiem* jakiegoś innego, podobnego *przedmiotu*? Oprócz tego, jeśli *wyraz* jest *znakiem przedmiotu* nie w logicznym, tylko w lingwistycznym sensie (patrz *desygnat 2* i *przedmiot 2*), tj. jakiejś treści, to po co mówić, iż jest on *znakiem przedmiotu* lub *treści*?

W tym miejscu pojawia się zupełnie nowy obszerny wątek natury semiotycznej, czyli dotyczący relacji planu treści i planu wyrażenia, aktów zastępowania i nazywania..

Nazwa – **wyraz** albo połączenie wyrazowe oznaczające kogoś lub coś; miano, nazwanie, określenie, termin

- Jeśli *nazwą* może być zarówno *wyraz*, jak i *połączenie wyrazowe*, to dlaczego logiczny *desygnat* (patrz *desygnat 1*) jest *odpowiednikiem wyrazu i połączenia wyrazowego*, a językowy (*desygnat 2*) – tylko *wyrazu*? Czyżby *broniec* i *stawać w obronie* albo *biedronka* i *Boża krówka* miały różne *desygnaty*?

Znak – *to, co* pełni umowną funkcję informacyjną, **przekazuje** umowne treści, jest oznaczeniem czegoś – wyobrażenie, przedstawienie graficzne, literowe, ruch ręką, głową itp. *to, co* służy do oznaczania czegoś

Umowa – ??? (w żadnym znaczeniu nie pasuje – O.L.)

Umowny – 2 oparty na przyjętych konwencjach, symbolach; nierealistyczny

Konwencja – utarte, przyjęte w danym środowisku **normy**, zwyczaje; **maniera**, konwenans

Symbol – postrzegany zmysłowo odpowiednik **pojęcia**; **przedmiot**, osoba lub zwierze, **oznaczające** w **sposób umowny** jakieś **pojęcie**, **czynność**, zjawisko itp.; także: postać będąca uosobieniem jakichś **cech**

- Jeśli *znak* pełni umowną funkcję, tj. jest *oparty na symbolach*, to jak może być *nierealistyczny*, jeśli *symbol* jest *postrzegany zmysłowo*?
Co znaczy *nierealistyczny* i czy koniecznie *realistyczność* jest przeciwieństwem *umowności*?

Wyobrażenie – dowolne przedstawienie sobie **przedmiotów** lub zjawisk nie danych aktualnie w doświadczeniu, odbicie w **myśli** realnego **przedmiotu**

Przedstawienie – rzeczownik od czasownika *przedstawić*

Przedstawić – 2. *podać* coś do **wiadomości**, *dać* coś do obejrzenia, do wglądu, okazać, pokazać, przedłożyć

Odbicie – 5 *wierny* obraz czegoś, *odzwierciedlenie*

- Który *obraz* można nazwać *wiernym*?

Obraz – 2 widok kogoś lub czegoś, także krajobraz, scena itp. widziana lub odtwarzana w pamięci, wyobraźni

- Mówiąc o znakach jako *oznaczeniach*, *wyobrażeniach*, a o tych ostatnich jako o odbiciach i obrazach, można by wywnioskować, że znaki to są rodzaje obrazów. Jednakże jedyne mniej więcej pasujące do semiotyki znaczenie w artykule «Obraz» dotyczy wyłącznie wrażeń wzrokowych. Jak się to ma do definicji znaku czy psychicznego wyobrażenia?
- W rozpatrzonym bloku pojawiły się dwa słowa-klucze, które mogłyby dużo pomóc w zdefiniowaniu języka i mowy. Są to **doświadczenie** i **pamięć**. Niestety obydwa te wątki w ym miejscu urywają się i w żadnych innych kontekstach, dotyczących języka i mowy, już nie występują.

Odzwierciedlenie – *to, co* jest **przedstawione**, **wyobrażone**, *wierny* **obraz** czegoś

Oznaczać – 2 *wyrazać*, *określać* coś *za pomocą znaku*

Desygnat – 1 log. jednostkowy **przedmiot** materialny *odpowiadający* **nazwie**; 2 jęz. **przedmiot** *myśli* *odpowiadający* **wyrazowi**

- Jeśli *treść* jest *tym, co jest zawarte w wypowiedzi*, to jak wyraz, który jest częścią wypowiedzi, może być *znakiem* tego, co jest w nim samym *zawarte*?
- Dużo mitów bytuje także wokół pojęć **odzwierciedlenia** i **odpowiadania** informacji rzeczom bądź jednych informacji innym. Są to bardzo popularne słowa, lecz z reguły są używane zupełnie bezmyślnie.

Mówiąc o odpowiedniości znaku jakiejś rzeczywistości pozaznakowej (treści lub zjawisk realnych), warto przyjrzeć się obu tym wątkom.

Treść – [„,„] *to, co jest zawarte w czyjejś wypowiedzi*; temat, **wątek**.

Temat – **zagadnienie** lub zespół zagadnień stanowiących *podstawową myśl*, zasadniczy **przedmiot rozmowy**, pracy, dzieła itp., zadanie, teza do rozwinięcia, opracowania

Wątek – ??? (w żadnym znaczeniu nie pasuje – O.L.)

Zjawisko – **objaw**, **fakt** *dający się zaobserwować* w czymś, występujący w jakiejś dziedzinie **przedmiotem** rozważania

Objaw – *ukazanie się* czegoś, **przejaw**, **oznaka**, **symptom**

Przejaw – zewnętrzny, dający się zauważyć **znak** czegoś; **objaw**, **oznaka**, **wyraz**

Oznaka – **objaw** świadczący o czymś, **symptom**

Symptom – **objaw**, **oznaka** czegoś, zwykle jakiegoś *ujemnego zjawiska*

Fakt – *to, co zaszło lub zachodzi w rzeczywistości*, **zdarzenie**, **zjawisko**

- Kto decyduje o tym, co *zachodzi w rzeczywistości*? I co to jest rzeczywistość? A oto prosta odpowiedź.

Rzeczywistość – ogół *rzeczy, to wszystko, co istnieje*

Istnieć – *mieć miejsce w rzeczywistości*, **być**, **trwać**, **występować**, **egzystować**, **żyć**

Realistyczny – ??? (w żadnym znaczeniu nie pasuje – O.L.)

Zdarzenie – *to, co się zdarzyło, wypadek, wydarzenie, zajście*

Wypadek – **wydarzenie**, **zdarzenie** wynikające z pewnych przyczyn, **zajście**, **zbieg** okoliczności, **przypadek**, **fakt**

Wydarzenie – *to, co się stało*, spłot okoliczności powodujący coś; **wypadek**, **przypadek**, **zdarzenie**

Zajście – ??? (nie ma, może to, co *zaszło* lub *zachodzi*??? – O.L.)

Przypadek – *to, co się nagle, niespodziewanie zdarzyło*; **zbieg okoliczności**, **zrządzenie losu**

Postać – ??? (w żadnym znaczeniu nie pasuje – O.L.)

- Po raz kolejny wykroczyliśmy daleko poza obszar języka i mowy.

Wśród jednostek języka i mowy, o których autorzy słownika wspominają w wyjściowych definicjach, zostały jeszcze dwa – **zwrot** i **wyrażenie**.

Zwrot – połączenie frazeologiczne będące **zespołem** co najmniej *dwóch wyrazów*, stanowiące pewną całość i zawierające czasownik

Frazeologiczny – odnoszący się do frazeologii

Frazeologia – 1 **zasób stałych** wyrażen i **zwrotów właściwych danemu językowi**

Wyrażenie – połączenie frazeologiczne będące **zespołem** co najmniej *dwóch wyrazów* (np. rzeczownik + przymiotnik)

Stały – 1 nie ulegający zmianom, wahaniom, niezmienny, zawsze ten sam

Całość – wszystkie części, fragmenty, szczegóły *wzięte razem*, połączone ze sobą w samodzielną jednostkę

- Co znaczy to np.? Czy połączenie przymiotnika z przysłówkiem lub liczebnika z rzeczownikiem też jest *wyrażeniem*?
- A czym się zasadniczo różni połączenie przymiotnika z przysłówkiem, czy dwóch przysłówek od połączenia czasownika z przysłówkiem? Jeśli niczym, to gdzie mam odnieść takie połączenia – do zwrotów czy wyrażen?
- Dlaczego zwrot powinien stanowić pewną całość, a wyrażenie nie musi? I co znaczy **frazeologiczny** w tych przypadkach? To że te zwroty i wyrażenia odnoszą się do **frazeologii**, czyli do «zasobu zwrotów i wyrażen»?
- Czy zwroty i wyrażenia jako **frazeologiczne połączenia** naprawdę są zawsze niezmiennie i nie ulegają wahaniom gramatycznym i semantycznym?
- Okazuje się, jednak, że *wyrażenia* są to jednostki mowy, a *zwroty* zarówno mowy, jak i języka?

Kolejnymi kluczowymi pojęciami funkcjonalno-pragmatycznej koncepcji języka są słowa-pojęcia **stosunek**, **związek** i **relacja**. Wystarczy wspomnieć wypowiedź de Saussure'a o tym, że w języku są same relacje i każda jednostka języka jest tylko i wyłącznie pewną semiotyczną relacją. Przyjrzyjmy się więc słownikowym definicjom tych słów-kluczy przy pomocy tej samej metody tłumaczenia łańcuchowego

Stosunek	–	Związek	–	1	Relacja	–
<u>związek</u> , <u>zależność</u> , <u>relacja</u> , <i>jakie zachodzą</i> <i>między</i> <u>różnymi</u> rzeczami , osobami, pojęciami itp. <u>zestawionymi</u> ze sobą; <i>to, jak się mają</i> dwie rzeczy lub większa ich liczba <i>do siebie</i>		<u>stosunek</u> różnych elementów <u>łączących</u> <u>się</u> ze sobą, <u>wpływających</u> na siebie, <u>oddziaływujących</u> na siebie, <u>spójność</u> , <u>łączność</u> , <u>powiązanie</u>			stosunek <i>zachodzący</i> <i>między</i> dwoma (lub więcej) osobami, przedmiotami , <u>zdarzeniami</u> , liczbami, pojęciami itp	

Właśnie te pojęcia stają się podstawą tłumaczenia najważniejszych konceptów semiotycznych, jakimi są **odpowiedniość** znaku oznaczanemu obiektowi i zależność pomiędzy stronami znaku, pomiędzy znakami czy pomiędzy intencją a wypowiedzią. Wszystkie kolejne pojęcia tego typu zostają zdefiniowane tutaj z obiektywistycznego punktu widzenia tak, jakby mówca (nositel języka) wiedział które *cechy, wartości, właściwości, jakości* przedmioty posiadają rzeczywiście, a które on im po prostu przypisuje na mocy swoich zdolności i swojej wiedzy.

Jak widzimy, już w słownikowym zdefiniowaniu kluczowych pojęć relacjonistycznych zaczyna się to samo błędne koło, z którym spotykaliśmy się wcześniej. Spróbujmy z niego wybrnąć, idąc wzdłuż szeregu tłumaczeń\ zaproponowanych w w/w słowniku

Zależność – **związek** *zachodzący między czymś a czymś, polegający* na tym, że **istnienie, jakość** itp. czegoś warunkuje istnienie, jakość itp. czegoś innego

Odpowiednik – **pojęcie, zjawisko, przedmiot** odpowiadający innemu podobnymi cechami, elementami; równoważnik

Odpowiadać – 7 **być w określonym stosunku do czegoś; być równoważnym, zgodnym z czymś, podobnym do czegoś**

Równoważny – *mający taką samą* wartość, znaczenie **lub** funkcję

Zgodny – 3 stosowny, odpowiedni do czegoś, nie różniący się od czegoś

Podobny – *mający pewne cechy* zbieżne, identyczne z czymś, z kimś, zbliżony do kogoś wyglądem, przypominający kogoś

Stosowny – *taki, który jest najlepiej dobrany, wybrany* w danej sytuacji, który **odpowiada** czemuś, **zgadza się** z czymś; odpowiedni, właściwy

Odpowiedni – odpowiadający celowi, przeznaczeniu, spełniające wymagane warunki, stosowny, właściwy, należyty

Różnić się – być **różnym** od czegoś innego, *wykazywać różnice*

Różny – 2 **różniący się** od czegoś albo od kogoś, mający **cechy przeciwne, przeciwstawne; inny, odmienny**, nie taki sam

Zbieżny – *taki, który jest podobny do innych pod określonym względem, ma wiele wspólnego z innymi*

Identyczny – *taki sam, jednakowy*

Właściwy – *taki, jaki być powinien, spełniający konieczne warunki;* odpowiedni, stosowny, **należyty**

Należyty – *taki jak należy, jak być powinien;* właściwy, stosowny, odpowiedni

Zbliżyć się – 3 stać się **podobnym** do kogoś, czegoś, przypomnieć kogoś, coś

Przypominać – 3 **być podobnym do kogoś, czegoś**

Wspólny – 3 jednakowy, *jeden i ten sam* dla dwu lub więcej osób

Jednakowy – *taki sam, niczym* się nie różniący, *ten sam, niezmienny*

Niezmienny – *zawsze ten sam, taki sam, stały, trwały*

Trwały – **taki, który jest**, istnieje, **nie zmienia się**, działa, **jest zdalny do użytku przez długi, dłuższy czas, jest odporny na działanie czynników zewnętrznych, mocny, pewny, stały, wytrzymały**

Charakterystyczny – odróżniający się od innych, właściwy komuś, czemuś, **typowy** dla kogoś, czegoś, **znamienny**

Typowy – **uosabiający, zawierający cechy charakterystyczne** dla danej grupy **przedmiotów, osób, zjawisk**, często **spotykany, charakterystyczny, znamienny**

Znamienny – 1 **charakterystyczny** dla kogoś lub dla czegoś

Pojęcia kluczowe lub mnożą się w nieskończoność, lub zamykają się w błędne koła. Żaden z wątków nie dał możliwości skonstruować twardej definicji języka i mowy. Jak widać, próba zrozumienia czegokolwiek o języku i mowie w oparciu na słownik języka polskiego nie daje żadnych pozytywnych wyników poza ustaleniem mitologiczności naszej wiedzy językowej, tak potocznej, jak i lingwistycznej. Analiza przytoczonego korpusu danych pomogła ujawnić parę najbardziej rozpowszechnionych chwytów mitologizowania w dziedzinie języka. Profesor Andrzej Wierciński bardzo trafnie nazwał taki sposób postępowania «zaklinaniem węża». Niektóre z nich już wyliczyłem: opuszczanie definicji wyrazów kluczowych, definiowanie «w kółko» przez synonimy lub wyrazy pokrewne, rozmycie definicji przez luźne opisy bądź przez zdefiniowanie pojęć rodzajowych gatunkowymi (zawężenie) i na odwrót (rozszerzenie). Wszystkie te metody tworzą efekt tłumaczenia nazywany ogólnie «ignotum per ignotum». Gdyby nie chodziło o słownik ogólnego użytku, można by było zarzucić autorom nierzetelność.

Ale ważniejsze, moim zdaniem, jest uświadomienie sobie totalnej intuicyjności systemu leksykalnego i jego zasadniczej nieredukowalności do pojęć lub znaczeń pierwotnych. Co gorsze, w taki sam sposób piszą nieomal wszystkie słowniki i encyklopedie specjalistyczne, zwłaszcza te, które powstają w wyniku zbiorowego wysiłku intelektualnego. Do dość częstych chwytów językowej mitologizacji doświadczenia i obrazu świata odniósłbym definiowanie ad infinitum, kiedy to każdy następny wyraz kluczowy zostaje wytłumaczony przez kolejny nowy wyraz wprowadzający coraz więcej nowych wątków semantycznych aż do stracenia wątku głównego. Nie rzadkie jest też «wrzucenie do jednego worka» definicji znaczeń odbiegających od siebie w sposób paradygmatyczny (np., rzecz fizyczna – zjawisko abstrakcyjne) albo syntagmatyczny (np., proces – wynik procesu – sposób realizacji procesu).

Skończyć powyższe rozważania o mitologizmie dyskursu językowego i lingwistycznego pozwolę sobie przytoczeniem najbardziej rozpowszechnionych mitów o języku, tworzonych przez samych lingwistów:

- **Język jest systemem znaków materialnych** (język jest zdolnością, informacją, potencją).
- **Język jest bytem abstrakcyjnym i idealnym, a mowa – konkretnym i materialnym** (zarówno język, jak i mowa są zjawiskami psychicznymi i psychofizjologicznymi).
- **Wyraz można wypowiedzieć czy napisać** (wyraz jest funkcją informacyjną, idealną i abstrakcyjną).
- **Wyraz ma znaczenie** (wyraz jest znaczeniem, informacją).
- **Znak to jedność materialnej formy i idealnej treści** (informacje zawsze są ogólne, wielokierunkowe i różnorodnie ukształtowane, wtedy jak forma materialna jest ciągła, linearna; ani dźwięki jako fale, ani litery jako ślady farby nie są częścią naszej zdolności komunikacyjnej, są zewnątrz wobec informacji, które posiadamy, nie mogą więc stanowić jedności pod żadnym względem paradygmatycznym).
- **Znak to materialny przedmiot, który może zastępować inny przedmiot lub pojęcie** (znak nie może istnieć w oderwaniu od informacji, same fizyczne przedmioty nic nie znaczą, nie posiadają informacji).
- **Forma wyrazu jest materialna** (forma wyrazu jest taką samą informacją, jak i znaczenie).
- **Wyraz może posiadać kilka znaczeń** (wyrazy rozróżniamy lub identyfikujemy wg relacji pomiędzy ogółem form a inwariantem znaczenia).
- **Wyraz ma początkową formę, od której są tworzone inne formy** (wszystkie formy wyrazu wchodzące do jednego paradygmatu są w tym samym stopniu formami tego wyrazu i nie tworzą się jedna od drugiej).
- **Połączenie wyrazowe, zdanie, tekst to są jednostki języka** (nie posiadamy zasobu wszystkich połączeń wyrazowych, zdań i tekstów; tworzymy je wg modeli na podstawie informacji językowej).
- **Zapożyczenie – to przejście lub przeniesienie wyrazu lub innej jednostki z jednego języka do drugiego** (jeśli jednostka używa się w mowie tworzonej na podstawie informacji językowych i wg reguł tego języka, jest to strukturalna część tego języka i nie może być uważana za jednostkę innego języka).
- **Słowotwórstwo to proces tworzenia jednych wyrazów od drugich, czyli wyrazy powstają od innych wyrazów** (wyrazy

powstają w wyniku aktów myślenia na podstawie modeli językowych i tworzy ich człowiek)

- **Znak to jedność materialnej formy i idealnej treści** (informacje zawsze są ogólne, wielokierunkowe i różnorodnie ukształtowane, wtedy jak forma materialna jest ciągła, linearna; ani dźwięki jako fale, ani litery jako ślady farby nie są częścią naszej zdolności komunikacyjnej, są zewnątrz wobec informacji które posiadamy, nie mogą więc stanowić jedności pod żadnym względem paradygmatycznym).
- **Teksty znajdują się w książkach w formie pisanej lub w naszych wypowiedziach ustnych w formie dźwiękowej** (tekst jest informacją i istnieje tylko w akcie komunikacji jako wynik usensownienia jakichś sygnałów przez mówcę lub odbiorcę).
- **Język istnieje w kulturze narodu** (język jest zdolnością konkretnej jednostki ludzkiej do komunikowania się, zarówno jak kultura jest zdolnością tej jednostki do bycia człowiekiem i członkiem jakiejś wspólnoty).
- **Istnieje ogólnonarodowy język, czyli ponadjednostkowy język jest ontycznym bytem** (język zbiorowy jest składnikiem zdolności językowej jednostki ludzkiej, zdolności porozumiewania się z członkami tego lub innego zbioru, np. rodziny, kręgu przyjaciół, mieszkańców wioski, regionu, kraju, grupy współpracowników, rówieśników etc.).
- **Mowa (mówienie) – to liniowa forma języka** (język jest informacją uogólnioną, systemem zhierarchizowanym, funkcją pozczasową, mowa zaś jest działaniem, postępowaniem w czasie i przestrzeni; mowa nie jest formą języka, tylko działaniem opartym na informacjach i regułach językowych).
- **Mowa – to język w działaniu** (w sensie ontologicznym są to dwie styczne i zupełnie różne funkcje doświadczenia ludzkiego; mowa pod żadnym względem nie jest językiem, a język – mową).
- **Jednostki mowy – to znaki jednostek języka** (mówimy nie po to, by ujawnić język, wykazać swoją zdolność językową, lecz po to by skoordynować swoją działalność społeczną, eksplikować swe intencje pozajęzykowe, porozumieć się, wymusić na kimś potrzebne nam działanie; jednostki mowy są znakami stanów psychicznych oraz intencji komunikacyjnych)
- **Jednostki mowy – to aktualizowane (uruchomione) jednostki języka** (jednostki języka to modele i potencjalne informacje na podstawie których w aktach mowy zostają wytworzone jednostki mowy. Jednostki języka nigdy nie występują w mowie i na odwrót).

- **Język pełni funkcję poznawczą** (poznanie jest funkcją dwukierunkową: myślową i przedmiotową; gdyby narzędziem poznania był język, a nie myślenie i działalność przedmiotowo-manipulacyjna, to, po pierwsze, nigdy byśmy nie wykroczyli poza granice języka ojczystego, po drugie, nie potrafilibyśmy wyuczyć inny język, tj. inny sposób widzenia świata, a po trzecie, język nigdy by się nie zmienił).
- **Ludzie myślą w formie językowej** (patrz kontrargumentacje do poprzedniej tezy; poza tym nie mogłyby powstawać różne nazwy tych samych treści i tożsame sygnalizowanie różnych treści, nie istniałyby aluzje, wypowiedzi z implikowaną treścią i ukrytym sensem, nie powstawałyby nieporozumienia i różne interpretacje fizycznie tożsamych sygnałów).

Listę tę można kontynuować bez końca (językoznawstwo ma już dobrych parę tysięcy lat). Chodzi mi tylko o to, żeby lingwiści częściej zastanawiali się nad ontologicznymi pytaniami (na wzór «Czym jest to, o czym mówię?» albo «Co to jest?»), a nie lingwiści (zwłaszcza ze środowiska przyrodników i matematyków) czasem przypominali sobie, że język jako naturalny psychiczno-społeczny system informacyjny jest o wiele bardziej złożonym obiektem, niż te, z którymi na co dzień mają do czynienia, i nie śpieszyli się z głoszeniem «oczywistych» prawd o działalności językowej.

LITERATURA

Grucza, F. Zagadnienia metalingwistyki. Lingwistyka – jej przedmiot, lingwistyka stosowana, Warszawa. 1983.

Kozielewski, I. Słownik wyrazów o podobnym brzmieniu a odmiennym znaczeniu w języku rosyjskim i polskim, Warszawa 1959.

Nowy Słownik Języka Polskiego, pod red. E. Sobol, PWN, Warszawa 2002.

Мовні міфи і міфи про мову, в т.ч. мовознавчі

В статті доводиться теза про міфологічний характер мовної свідомості на прикладі словникових дефініцій слів *język* (мова) і *mowa* (мовлення) у Новому словнику польської мови під ред. Е. Соболя. Автор застосовує метод ланцюгового відслідження дефініцій, при якому кожний елемент словникового опису стає об'єктом дефініції, а його опис включається в опис попереднього об'єкта. Автор приходить до висновку, що, по-перше, тлумачення лінгвістичних понять спирається на поширені у побуті міфи про мову, а по-друге, що логіка укладання тлумачних словників неминуче є інтуїційною: словникові статті є або взаємно суперечливі, або бескінечно розмножують інформацію, або ж творять замкнуте коло. Крім того, у статті

представлено найпоширеніші у побутовому і мовознавчому дискурсі міфи про мовну діяльність та її складові.

Ключові слова: *міф, лексикографія, мова, мовлення, словник, дефініція.*

Языковые мифы и мифы о языке, в т.ч. лингвистические

В статье доказывается тезис о мифологическом характере языкового сознания на примере словарных дефиниций слов *język* (язык) и *mowa* (речь) в Новом словаре польского языка под ред. Э. Соболя. Автор применяет метод цепочечного отслеживания дефиниций, при котором каждый элемент словарного описания становится объектом дефиниции и его описание включается в описание предыдущего объекта. Автор приходит к выводу, что, во-первых, толкование лингвистических понятий опирается на распространенные в быту мифы о языке, а во-вторых, что логика составления толковых словарей является неминуемо интуитивной: словарные статьи либо взаимно противоречивы, либо бесконечно множат смысл, либо замыкаются в порочный круг. Кроме того, в статье представлены наиболее распространенные в быденном и языковедческом дискурсе мифы о языковой деятельности и ее составляющих.

Ключевые слова: *миф, лексикография, язык, речь, словарь, дефиниция.*

Отримано: 18.06.2009

СЕМИОТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА СТЕРЕОТИПА

Для гуманитарных наук категории уникальности и стереотипности поведения, сознания, мышления, семиотической деятельности, в том числе вербальной, являются очень важными. Данные категории проявляются в таких принципиальных оппозициях как «общество – личность», «социолект – идиолект», «язык – речь», «инвариант – вариант» и др. Соотношение социолекта как общественного явления и идиолекта как индивидуального явления, а в идиолекте и социолекте соотношение языка и речи создает условия их взаимного обогащения. Знание закономерностей подобного взаимодействия позволяет решать множество традиционных и новых теоретических и прикладных проблем гуманитарных наук. Прежде всего это общая проблема влияния языка на мышление и поведение человека, проблема персуазии и манипуляции СМИ, проблемы личностной коммуникации, обучения, межкультурной коммуникации, конфликтологии и мн. др.

Категории социальной и индивидуальной стереотипности пропорционально и симметрично отражаются в категориях идиолекта и идиостиля. Категория идиостиля в языкознании и литературоведении традиционно употребляется по отношению к художественному функциональному стилю языка, однако можно и следует употреблять понятие идиостиля более широко – также в целом по отношению к индивидуальному своеобразию языка конкретного человека. Идиостиль, в частности, проявляется во всех функциональных стилях, которыми владеет данный человек, например, в разговорном, научном, публицистическом, официально-деловом (данный стиль с очевидностью менее всего индивидуализирован) и в художественном стиле.

Категорию стереотипа следует рассматривать не только в отношении к категории социальности (стереотип индивидуальный и стереотип социальный), но и в отношении к модусу семиотической деятельности. То есть, следует разделять инвариант стереотипа и вариант стереотипа, или наличие, с одной стороны, стереотипа в сознании и, с другой стороны, актуализацию, проявление стереотипа в поведении. Стереотип – это функциональное (то есть, релятивное, пространственно-временное и социопсихофизиологическое) много-аспектное образование (прагматически обусловленное типологией опытной деятельности человека), которое складывается, в основном, подсознательно, однако может в определенной степени сознательно контролироваться. Основой семиотической структуры стереотипа

является своеобразие функциональной асимметрии и обусловленности (личностной либо этнокультурной) основных аспектов стереотипов – системы языка, системы понятий когнитивной картины мира и системы ценностей.

В современном информационном обществе по причине усиливающегося давления информации и нашей ограниченной способности к ее восприятию и переработки естественным становится защитное стремление человека к ограничению и упрощению этой информации. Результатом этого ограничения является создание определенных моделей и стереотипов восприятия, которые мы изменяем неохотно. Однако следствием подобного ограничивающего восприятия становится не только упрощение информации, но при этом нередко даже ее фальсификация. Если упрощение может быть в определенной степени позволительно, а иногда даже и необходимо, то фальсификация ни в коем случае недопустима.

Языковая интуиция обычно легко распознает (не только в своем мышлении, но и в восприятии речи участника коммуникации) прагматику асимметричных отношений семиотических единиц, когнитивных единиц и ценностных отношений. Иногда ценностная прагматика асимметрии воспринимается и устанавливается легко и однозначно (чаще, например, это характерно для обыденно-разговорного функционального стиля), данная асимметрия может выражаться минимально (как, например, в официально-деловом стиле и научном стиле языка), или может быть в высокой степени имплицитной либо многозначной (как в стилях публицистическом или художественном).

Главными аспектами исследования категории семиотичности неизбежно становятся, с одной стороны, витальные потребности человека (как важный и реальный энергоматериальный компонент опыта человека), а, с другой стороны, асимметрия аспектов системы языка, системы понятий и системы ценностей (как виртуальный информационный компонент семиотической деятельности человека). Из данных компонентов наиболее известны и изучены витальные потребности (несемиотический компонент) человека, а также система языка, менее исследован аспект системы понятий и еще менее исследован аспект системы ценностей человека. Понимание ценностей человека как их системности не характерно современному научному сознанию, хотя внутренняя структурированность ценностей явно подтверждается воспроизводимостью поведения как отдельных индивидуумов, социальных групп, так даже народов, наций и государств. В последнее время в научный обиход входит категория *концепта*, который может быть использован для номинации

изменчивого и асимметричного единства трех вышеотмеченных виртуальных аспектов семиотической способности человека.

Витальные потребности человека являются реальными потребностями сугубо индивидуальными. Ценностные потребности человека являются сугубо индивидуальными, но по своему характеру они являются виртуальными. Отношения между реальными витальными потребностями и виртуальными ценностными потребностями обслуживают понятийная способность и языковая способность человека как две отдельные потенциальные способности человека. Основу виртуальных способностей человека образуют система языка, система понятий и система ценностей.

Система языка репрезентирует собой прежде всего социальные потребности и социальные условия межличностной коммуникации отдельной личности. Смысловыми единицами системы языка являются индивидуальные значения субъекта, которые имеют две разнонаправленные тенденции – к максимальной их социализации, к традиции, к унифицированию и к максимальной их индивидуализации, уникализации. Обычно и гораздо чаще проявляется первая тенденция: «..большая часть людей предпочитает заблуждаться вместе со всеми, чем быть правыми в одиночестве...» [Гард Г. Социальная логика, Санкт-Петербург, 1996, с. 87]. Однако справедливо и обратное мнение о не менее типичном явлении: большая часть людей предпочитает заблуждаться в одиночестве, чем быть правыми вместе со всеми. Первая тенденция реализуется в социально-узуальных (личностных по своей психофизиологической природе) значениях этнического или литературного языка, а вторая тенденция реализуется в индивидуальной системе понятий субъекта. Таким образом, функциональная асимметрия социального и индивидуального является внешней стороной проявления внутренней функциональной асимметрии системы языка и системы понятий.

На наш взгляд, систему понятий следует считать способностью субъекта, которая обслуживает индивидуальные потребности в сфере рациональных способностей человека. В силу этого именно система понятий (а не система языка и не система ценностей) способна стать объединяющим началом и фундаментом единения и взаимопонимания отдельных личностей и отдельных народов и культур. Кроме того, можно предполагать, что решающим в поведенческом отношении является не соотношение эмоций и убеждений (то есть, убеждений, понимаемых как мировоззрение или картина мира), но именно соотношение, с одной стороны, системы обыденных и рациональных понятий и, с другой стороны, системы ценностей (поскольку устоявшиеся эмоции и являются инвариантными ценностями). Данное

предположение является очень важным, так как соотношение эмоций и убеждений в гораздо меньшей мере позволяет прогнозировать и оптимально регулировать поведение личности, чем соотношение *система понятий – система ценностей*.

Система ценностей обслуживает эмоционально-духовные потребности. Система ценностей основана (а соответственно так должна и исследоваться) на системе базовых и производных метафор, системность которых начинает приниматься во внимание в теоретических и прикладных научных исследованиях. Ценности субъекта имеют системный характер и являются следовыми устоявшимися, то есть инвариантными и воспроизводимыми эмоциями, селекционно утвердившимися в силу специфики онтогенеза личности и специфики ее филогенетического этносоциального контекста

Возможность разрешения социальных (в том числе микросоциальных) конфликтов всецело содержится в отношениях витальных потребностей и индивидуальных ценностей, и эта возможность может быть реализована через систему языка и, главным образом, через систему понятий. Система языка имеет подчинительный характер по отношению к системе понятий по причине характера их функциональной взаимозависимости, а также по причине этнокультурной природы языка и универсальной природы системы понятий. Понятия и метафоры содержат ценности, не обязательно осознаваемые носителями языка. Каждая отдельная цивилизация и культура по-своему интерпретирует понятия истины и лжи, добра и зла, и не часто принимает ценности другой цивилизации и культуры. Отметим при этом, что любая цивилизация и культура не отказывается, а, наоборот, охотно пользуется научно-техническими достижениями – автомобилями, компьютерами, телефонами, оружием и т.д.

Семіотична структура стереотипу

Основною семіотичної структури стереотипу є своєрідність функціональної асиметрії підставових аспектів стереотипу – системи мови, системи понять когнітивної картини світу та системи цінностей.

Система мови виражає перш за все соціальні потреби та умови міжособистісної комунікації. Систему понять слід розглядати як здатність суб'єкту, яка реалізує індивідуальні потреби у сфері раціональних здібностей людини. Власне система понять (а не система мови і не система цінностей) може стати тією основою, яка єднає та сприяє взаємному порозумінню окремих осіб та окремих народів і культур. Крім цього, можна стверджувати, що визначним у впливі на поведінку є не співвідношення емоцій та переконань (переконань у розумінні світопогляду чи картини світу), але саме співвідношення, з

однієї сторони, системи когнітивних та раціональних понять, а, з іншої сторони, системи цінностей.

Ключові слова: семіотика, стереотип, картина світу, система цінностей.

Semiotyczna struktura stereotypu

Podstawę struktury semiotycznej stereotypu stanowi specyfika asymetrii funkcjonalnej i uwarunkowania (osobowego lub etnokulturowego) podstawowych aspektów stereotypów – systemu języka, systemu pojęć kognitywnego obrazu świata i systemu wartości.

System języka prezentuje przede wszystkim potrzeby społeczne i warunki społecznej międzyosobowej komunikacji poszczególnych osób. System pojęć należy rozpatrywać jako zdolność subiekta, która urzeczywistnia indywidualne potrzeby w sferze racjonalnych zdolności człowieka. Właśnie system pojęć (a nie system języka i nie system wartości) jest zdolny, aby stać się podstawą, która łączy i sprzyja wzajemnemu zrozumieniu oddzielnych osobowości i oddzielnych narodów i kultur. Oprócz tego można zakładać, że decydującą w stosunku do zachowań nie jest relacja emocji i przekonań (czyli przekonań rozumianych jako światopogląd lub obraz świata), ale właśnie relacja, z jednej strony, systemu kognitywnych i racjonalnych pojęć i, z drugiej strony, systemu wartości.

Słowa kluczowe: semiotyka, stereotyp, obraz świata, system wartości.

Отримано: 27.06.2009

PARADOKSY WOLNOŚCI

Rozpatrywanie pojęcia wolności, tak jak większości aksjologicznej wartości może odbywać się w trzech wymiarach:

- po pierwsze, możemy odnosić do całego gatunku ludzkiego (*Homo sapiens*);
- po drugie, może odnosić się do jakiejś populacji (np. społeczeństwo polskie, ukraińskie) – w tym przypadku – dla rozróżnienia lepszym terminem byłaby suwerenność;
- po trzecie – może odnosić się do jednostki (osobnika ludzkiego – członka jakiejś społeczności).

W niniejszym opracowaniu, nie zapominając o dwóch pierwszych poziomach, zajmiemy się tym trzecim rozumieniem, gdyż, to ono stanowi największy problem dla każdego człowieka, a przy tym nastęrcza badaczom najczęściej trudności.

Trudno określić, od kiedy problem wolności, bądź zniewolenia (zdeterminowania przez okoliczności zewnętrzne) człowieka staje się naczelną kwestią aksjologiczną. Na pewno jeszcze przed powstaniem filozofii wolność, lub jej brak wzbudzał wielkie zainteresowanie, dysputy i emocje. Tematowi wolności człowieka poświęcono wiele miejsca w świętych pismach różnych religii i ich interpretacji. Przykładem niech będzie tutaj Biblia, gdzie już w Księdze Genesis, pierwsi rodzice ludzkości **dokonują wyboru**.

Wydaje się, że do zaistnienia wolności niezbędna jest świadomość występowania alternatywy – dokonania świadomego wyboru przynajmniej z dwóch możliwości – jeśli warunek nie zostaje spełniony – wolny wybór jest niemożliwy. I tu pojawia się cała gama problemów: a co jeśli ktoś nami manipuluje, oczywiście, bez naszej wiedzy o tym? Jeśli dokonujemy – jak nam się zdaje – świadomego wyboru, ale pod wpływem bardzo dyskretnego sterowania innego świadomego bytu (człowieka, demona, Boga), czy nadal wolność występuje? Czy mamy do czynienia z wolnością, jeśli (znów, jak nam się zdaje) dokonujemy świadomego wyboru, jednakże pod wpływem wewnętrznego nastoju, emocji, modelu wychowania, czy też nieświadomego dla nas wpływu otoczenia naturalnego?

Tymi problemami zajmowali się, jeśli nie wszyscy, to większość myśliciele od chwili powstania filozofii. Wg Platona człowiek, a właściwie, rozumna część jego duszy (*logistikón*) osiągnie wolność po uwolnieniu się z okowów tego świata. Dopiero w świecie idei możliwa jest prawdziwa wolność, a życie ludzkie powinno być tak prowadzone, aby zbliżyć się do tej wolności. Nie każdy jednak człowiek ma szansę dojść do tego stanu.

Tylko ci mają szansę, którzy z urodzenia posiadają najwięcej złota (oczywista metafora – chodzi o dominację wspomnianego *logistikonu*) w składzie swej duszy. Arystoteles zarzuca Platonowi, co najmniej, mijanie się z prawdą, gdyż wg niego nie występuje rozdzielność bytów materialnych i niematerialnych – każdy byt jest dwuskładnikowy (materia i forma w jednym) dlatego też człowiek wolności powinien szukać i zaznać na ziemi. Arystoteles sugeruje, że wolność człowieka polegać ma na zachowaniu harmonii pomiędzy ciałem (materia) a duszą (forma), co jest równoznaczne ze stanem szczęścia (*eudajmonia*).

Upraszczaając, filozofowie okresu średniowiecza w dużym stopniu bazują na dwóch wielkich systemach filozoficznych (platonizm, arystotelizm) i, oczywiście biorąc pod uwagę doktrynę chrześcijańską, przysposabiają w swych systemach również stosunek do kwestii wolności (łaska jest dana nielicznym – bądź też – łaska jest dana jednakowo wszystkim, jednakże tylko nieliczni **mają wolę** z niej skorzystać).

Filozofia nowożytna za sprawą Machiavellego, a szczególnie Hobbesa odchodzi od wymiaru transcendentnego i sprowadza całe rozważania do człowieka. Otóż odwracają oni starożytną zasadę, mówiącą, że wolność (najwyższa, czy prawdziwa) prowadzi do eudajmonii, a dowodzą, iż wolność, to anarchia, a więc najgorsza rzecz jaka zorganizowaną społeczność może spotkać. Dlatego w stanie natury ludzie dla swego bezpieczeństwa (najważniejszych z dążeń ludzkich nie jest wolność, a samozachowanie) rezygnują z niej (*Umowa społeczna*), oddając ją w zamian za pokój instytucji państwa. Od tej pory suwerenem jest władca (tytułowy *Lewiatan*). Filozofowie Oświecenia idą tym samym tokiem rozumowania, różniąc się, albo uzupełniając koncepcję jednym – samozachowanie nie jest możliwe bez własności. Niezbywalnym przymiotem człowieka jest więc ‘święte prawo’ do posiadania, nabywania i zbywania dóbr. Wolność człowieka kończy się więc na wolności i własności drugiego człowieka, a obowiązkiem państwa jest stanie na straży tego porządku.

Spójrzmy, co mają do powiedzenia na temat wolności współcześni filozofowie.

Zacznijmy od Izaaka Berlina (1909-1997) – ikony współczesnej filozofii polityki. Dokonuje on interesującego zabiegu – nie definiuje wolności a przedstawia jej klasyfikację. Otóż wg niego występuje dwa rodzaje wolności:

- wolność negatywna (**od**) i
- wolność pozytywna (**do**).

W pierwszym przypadku, chodzi o to, że jednostka ludzka jest na tyle wolna, na ile inni ludzie nie wtrącają się w jego sprawy, w drugim zaś chodzić ma o to, że ta sama jednostka jest wolna o tyle, o ile jest swym własnym panem, którego życie i decyzje zależą od niego samego. Nawet

jeśli, jak pisze Chandran Kukathas, dla ułatwienia rozróżnienia tychże wolności opatrzymy sobie je pytaniami: «wolność od» – *w jakim stopniu inni wtrącają się w moje sprawy?*; oraz «wolność do» – *kto mną rządzi?*, to wcale niniejsze zobrazowanie nie ułatwia nam ścisłego, logicznego rozróżnienia tych pojęć. Czy można wyobrazić sobie istnienie oddzielnie tych dwu wolności? *Czy mogę nie być własnym panem w sytuacji, gdy inni nie wtrącają się w moje sprawy?* albo też *Czy mogę być swoim własnym panem w sytuacji, gdy inni wtrącają się w moje sprawy?* (Pierwszy przypadek kojarzyć się może ze snem zimowym misia brunatnego – nikt nie wtrąca się w jego sprawy, a on w czasie snu o sobie nie decyduje – mało wyrafinowana dygresja autora). Być może rozróżnienie to z punktu widzenia dyskursu akademickiego jest ważne, lecz jego zastosowanie jest zdecydowanie problematyczne. Jak by nie było, Berlin wdaje się jeszcze, kto wie czy nie ważniejszy dyskurs z samym sobą, i pyta – jeśli przyjąć, że wolność to możliwość czynienia tego, co uważamy za stosowne, to co czynić z niewolnikiem w sensie społecznym i prawnym, który nigdy nie uczynił nic, co było sprzeczne z jego sumieniem? Jeśli przyjmiemy model niewolnictwa zaproponowany w «Polityce» przez Arystotelesa (jedni ludzie mają predyspozycje do rządzenia, a inni do ich wykonywania ku obopólnej korzyści), to sytuacja taka nie musi być li tylko hipotetyczną. Berlin odpowiada na to pytanie w sposób daleko bardziej logiczny, niż wcześniej zaproponowaną kategoryzację. Otóż wg niego, mimo iż niewolnik ten nigdy nie postąpił wbrew swej woli, nie jest wolnym gdyż jego wolność nie zależy tylko od niewystępowania przeszkód na drodze do podejmowania nieskrępowanych wyborów nie tylko w przeszłości, teraźniejszości, ale także w przyszłości. Innymi słowy może on zadać sobie następujące pytanie – *jeśli uznam, że polecenie mojego pana działa na moją bądź jego szkodę, a więc wykonanie jego będzie stało w opozycji do mojego wewnętrznego odczucia powinności, czy będę mógł w sposób nieskrępowany się temu przeciwstawić?* Możliwa jest więc sytuacja istnienia osoby, która nigdy nie uczyniła niczego wbrew swej woli, a mimo to nie jest osobą wolną.

W powyższej kwestii trzeba zwrócić uwagę na jeszcze jeden problem – jeśli wolność, to nie występowanie przeszkód na drodze mych własnych wyborów, to trzeba odpowiedzieć na pytanie *czym przeszkoda w ogóle jest?* Możliwe jest dwojaki jej zdefiniowanie:

– po pierwsze, przeszkoda to coś, co nam przeszkadza w podjęciu określonej decyzji;

– po drugie, to uniemożliwienie tego.

Te dwa różne podejścia do przeszkody dają nam dwa skrajne podejścia do pojęcia wolności. I tak w pierwszym przypadku, jeśli przyjąć, że przeszkoda to coś, co nam przeszkadza, to trzeba bez namysłu stwierdzić, że nie ma takiej sytuacji, w której w podjęciu takiej czy innej decyzji coś by

nam nie przeszkadzało. Nawet jeśli odrzucimy wszystkie naturalne ograniczenia: zewnętrzne (środowiskowe) i wewnętrzne (niedoskonałość fizyczna i intelektualna) i potraktujemy przeszkodę tylko jako ingerencje w nasze decyzje innych ludzi, to i tak (chcąc nie chcąc – w tym wypadku nie chcąc) człowiek, żyjący w gąszczu ludzkich interakcji musi być przez innych ograniczany.

Drugie rozumienie przeszkody (jako uniemożliwienie) prowadzi do przeciwnych wniosków. Przecież nawet jeśli ktoś przyłoży nam do skroni lufę pistoletu – licząc się z konsekwencjami – zawsze możemy powiedzieć – NIE!!!

No więc w zależności od tego w jaki sposób rozumieć pojęcie przeszkody człowiek jest zawsze zniewolony (przeszkoda, jako coś, co przeszkadza, ogranicza), albo zawsze wolny (przeszkoda jako uniemożliwienie). Są to wnioski wzajemnie wykluczające się, a więc oba należy odrzucić.

Wiedeński myśliciel Friedrich von Hayek (1899-1992), mając na względzie wagę poruszanych problemów (ludzie za wolność zabijają i dają się zabijać!) i swego rodzaju klincz powstały w wyniku analizy pojęci a wolności jako takiej, ogranicza ją do jej istnienia (bądź nie) w obrębie instytucji państwa. Według niego więc wolność, to niezależność od arbitralnej woli drugiego człowieka. A więc tylko wtedy ktoś traci wolność, jeśli podlega samowoli ('widzimi się') innego członka społeczeństwa; podleganie abstrakcyjnym regułom prawa, stosowanych do wszystkich bez wyjątku nie możemy uznać za utratę wolności. Przykładem niech będzie kontrola drogowa. Policjant ma prawo zatrzymać każdy samochód i nałożyć odpowiednią karę za przekroczenie przez kierowcę przepisów ruchu drogowego. Tego rodzaju zachowanie, w myśl koncepcji Hayeka nie można traktować jako odebranie wolności – co najwyżej jako dobrowolne zrzeczenie się jej części przez kierowcę (nikt mu przecież nie kazał łamać przepisów prawa). Hayek zgodziłby się pewnie też z tezą, że próba «dogadania się» musiałaby być związana z arbitralną wolą, toteż, paradoksalnie, zapłacenie mandatu i przyznanie punktów karnych (wg taryfikatora) kierowcy nie ma związku z odebraniem mu wolności – zaś zachowania korupcyjne policjanta, choćby łapówka była znacznie mniejsza od mandatu – już tak. Ale nie jest to jedyny paradoks wypływający z tej definicji wolności. Przyjmując tok rozumowania Hayeka – im więcej spraw w relacjach międzyludzkich jest regulowanych przez prawo – tym mniej arbitralności, a więc więcej wolności. Totalne państwo prawa gwarantować by musiało pełnię wolności człowieka – zdając się tylko na intuicję wiemy, że jest twierdzenie fałszywe. Przykładem niech będzie III Rzesza – bez wątpienia państwo prawa, bez grama wolności obywatelskiej.

Czyżby więc problem wolności był tak nierozwiązywalny jak kwadratura koła?

Czyżby myśl Oświecenia («moja wolność kończy się na wolności drugiego człowieka») była ostatnim osiągnięciem w dziedzinie rozważań na temat wolności.

Wydaje się, że podstawowym błędem, jakiemu ulegali/ją myśliciele, politycy, publicyści i tzw. zwykli ludzie jest to, że patrzą oni na człowieka, nie jak na proces, czyli system działający w czasie, a w sposób 'dwuwymiarowy' (metafora fotografii). Jedni mówią, że człowiek jest wolny z natury, drudzy, że wolność to mrzonka. Odmiennie podejście do tej kwestii reprezentuje włoski liberał (bardzo specyficzny) Guido de Rugiero (1888-1948). Według niego człowiek nie rodzi się wolnym, a dopiero może się nim stawać w drodze właściwej socjalizacji. Wolność powstaje więc w trakcie ludzkiego rozwoju. Zgadza się on z innymi liberałami, że «samowola» człowieka kończy się na «samowoli» innego członka społeczeństwa, ale społeczeństwo ma prawo ograniczać tę «samowolę» jeszcze w jednym przypadku, a mianowicie wtedy, gdy na skutek złego rozumienia pojęcia wolności jednostka sama sobie szkodzi. Przykładem tego niech będzie obowiązek szkolny dla dzieci, czy też walka z patologiami społecznymi. W myśl tej zasady każdemu należy dać szansę rozwoju, niwelując, póki co, wbrew jego woli, wszelkie bariery. Wolność polityczna w demokracji nie polegać ma na wyborze dowolnego polityka, czy ugrupowania, lecz na tym, aby wybrać tego (tych), którego program będzie najbardziej odpowiedni dla postawy moralnej wyborcy i pomoże mu w realizacji jego własnej wszechstronnej ludzkiej istoty. Brzmi to bardzo interesująco, ale nierozwiązywalną pozostaje kwestia: *w jaki sposób demokracja mogłaby przyczynić się do realizacji tak rozumianej wolności?* Jeśli człowiek nie rodzi się wolnym, a w trakcie właściwej socjalizacji może ją dopiero nabyć, to jego socjalizację (wychowanie) trzeba by oddać w ręce tych, którzy wolność tego typu posiadają. Nie trzeba prowadzić wielkich socjologicznych, psychologicznych i antropologicznych badań, by stwierdzić, że jeśli tacy ludzie istnieją, to są w społeczeństwie w zdecydowanej mniejszości. No więc może trzeba by zrezygnować z wolności (jak byśmy jej nie rozumieli) i systemu demokratycznego – złożyć władzę (kto i jak?) w ręce jakichś autorytetów, by po upływie dwóch, trzech pokoleń – wrócić do demokracji jako gwaranta wolności. Ale, o paradoksie, jak przyuczać do wolności bez wolności?

LITERATURA

Arystoteles, *Polityka*, [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. VI, Warszawa 2001.

Berlin, I. *Pod prąd. Eseje z historii idei*, Poznań 2002.

Hayek, F. von *Konstytucja wolności*, Warszawa 2006.

Kukathas, Ch. *Wolność*, [w:] *Przewodnik po współczesnej filozofii polityki*, red. Goodin E., Pettit F., Warszawa 2002.

Piotrowski, R. *Od materii Świata do materii Państwa*, Kraków 2000.
Seidler, G.L. *Przedmarksowska myśl społeczna*, Kraków 1985.
Starzyńska-Kościuszko, E. *Filozoficzne koncepcje człowieka*, Warszawa 1996.

Strauss, L. *Czym jest filozofia polityki?* [w:] *Czym jest filozofia polityki?* red. R. Piekarski, Gdańsk 1999.

Tatarkiewicz, W. *Historia filozofii*, t. 1, Warszawa 1988.

Wierciński, A., Zamojski, A., Stefański, R. *Treść i zakres antropologii politycznej*, [w:] *Rocznik Politologiczny*, Kielce 2003, nr 1.

Парадокси свободи

Проблемою свободи чи зневолення людини люди займались ще до виникнення філософії. Необхідність дефініювання цього поняття залежить від того, наскільки люди готові в її ім'я вбивати і віддавати власне життя. Це питання залишається актуальним у сучасному науковому, філософському, публіцистичному і побутовому дискурсі. Виникло багато, видавалося б, нових концепцій свободи, однак у більшості з них знаходимо один слабкий момент – в них висувається теза, яка потім стає предметом доказу, що свобода є або ж, навпаки, що її нема. Можливо, вирішення цієї проблеми слід шукати у погляді на людину не в категоріях двовимірної субстанціальності, але як на процес, тобто як на діючу у часі динамічну систему. Усвідомлюючи це, можна було б прийняти, що людина не народжується вільною, а лише з часом може ставати такою у ході відповідної соціалізації.

Ключові слова: людина, свобода, позитивна і негативна свобода, довільна воля, соціалізація, демократія.

Парадоксы свободы

Проблемой свободы или угнетения человека люди занимались еще до возникновения философии. Необходимость дефинирования этого понятия зависит от того, насколько люди готовы в ее имя убивать и отдавать свою жизнь. Этот вопрос остается актуальным в современном научном, философском, публицистическом и бытовом дискурсе. Возникло множество, казалось бы, новых концепций свободы, однако в большинстве из них находим один слабый момент – выдвигается в них тезис, который позже становится предметом доказательства, что свобода есть или же, наоборот, что ее нет. Возможно, решение этой проблемы предполагает взгляд на человека не в категориях двумерной субстанциальности, но как на процесс, т.е. как на действующую во времени динамическую систему. Осознавая это, можно было бы принять, что человек не рождается свободным, а лишь со временем может становиться таковым в ходе соответствующей социализации.

Ключевые слова: человек, свобода, позитивная и негативная свобода, произвольная воля, социализация, демократия.

**Прийоми та засоби формування «образу ворога» в пресі держав,
що воювали в період першої світової війни**

В статті подаються та аналізуються найбільш поширені засоби та прийоми формування «образу ворога» в пресі держав, що воювали в роки першої світової війни.

Ключові слова: «образ ворога», озброєне протистояння, прийом, засіб.

**Metody i środki tworzenia «obrazu nieprzyjaciela» w prasie krajów
jakie wojują okresu Pierwszej światowej wojny.**

W artykule podają się i analizują się bardziej kolportujące środki i metody tworzenia «obrazu nieprzyjaciela» krajami jakie wojują w lata Pierwszej światowej wojny.

Źródłowe słowa: «obraz nieprzyjaciela», zbrojne przeciwstawienie, metoda, zasób.

Отримано: 22.06.2009

Мифологизация и демифологизация личности писателя

В статье исследуются сложные теоретические проблемы, связанные с процессами мифологизации / демифологизации авторского имиджа, мотивациями и средствами создания трансформированных представлений о личности писателя.

Ключевые слова: мифологизация, демифологизация, личность писателя.

Взаимодействие сложных и прихотливых процессов мифологизации и демифологизации человеческих представлений своими корнями уходит в далекое прошлое. В каждую порубежную историческую эпоху возникала необходимость в развенчании мифологизированной привлекательности предыдущей идеологической доктрины. В подобных ситуациях активизировались процессы демифологизации, направленные на лишение ореолов сакральности, возвышенности, непорочности устранимой мировоззренческой системы. В свою очередь, укрепление новых убеждений требовало интенсивного обращения к мифологизации. Так, например, происходили смены политеистского миропонимания монотеистским, религиозного — атеистическим.

Очевидно, начала интенсивной демифологизации, пройденной западноевропейской культурой, можно находить в эпохе эллинизма, когда просвещенное или обращенное в новую веру человеческое сознание страстно стремилось очиститься от налетов мифологической образности и обильного аллегорического слоя, под которыми терялась "мерцающая" истина. Попытками сорвать покрывало, мешающее познанию сущностного смысла миропорядка, как раз и прокладывался путь к демифологизации языческих, идолопоклоннических представлений.

С течением времени, новые теологические концепции обрастали новыми мифологическими наслоениями. И тогда опять возникала необходимость очистительных поисков, освобождения от догматических ретушированных. Неудивительно поэтому, что понятие демифологизации стало одним из опорных в современной теологии.

В научный обиход термин "демифологизация" был введен Р. Бультманом в известной работе "Новый завет и мифология" (1941). Название уточнялось весьма характерным подзаглавием: "Проблема демифологизации новозаветного провозвестия". Характерно, что

Р. Бультман вскрыл диалектику мифотворчества и демифологизации, не отбрасывая миф, а наполняя его экзистенциальной трактовкой. "В самом мифе содержится побуждение к критике его самого, т.е. к критике его объективирующих представлений, ибо его подлинное намерение — говорить о потусторонней силе, господствующей над миром и человеком, — только затрудняется и затемняется объективирующим характером его высказываний" [Бультман 1994]. Отсюда библейские мифы получают статус символов, воплощающих в себе бесконечные варианты толкования человеческого отношения к Богу. Главная задача демифологизации по Р. Бультману — обеспечение "истинности понимания", разрешение мировоззренческого конфликта между мифологическими представлениями и современными научными суждениями об окружающем мире. Бультмановская демифологизация новозаветных текстов предполагала актуализацию критического подхода, снятие мифологической оболочки с целью выявления парадокса, благодаря которому создаются предпосылки для доказательства истинности того или иного положения.

В ходе развития гуманитарных наук термин "демифологизация" становится употребительным в различных отраслях истории, филологии, психологии, социологии, религиоведении, культурологии и др. В современных гуманитарных науках удалось выработать более или менее устойчивое понимание терминологической сущности демифологизации как процесса и как метода освобождения от мифологизированных представлений путем аргументированных научных исследований.

Для современного состояния гуманитарных наук и для их дальнейшей эффективности принципиальной важностью обладает тезис В. Топорова о взаимосвязи мифологизации и демифологизации как взаимообусловленных процессах в общем развитии культуры: "Принадлежа к высшим проявлениям духа и будучи одновременным участником двух различных процессов, работающих, тем не менее, на "одно общее" (мифологизация как создание наиболее семантически богатых, энергичных и имеющих силу примера образов действительности, и демифологизация как разрушение стереотипов мифопоэтического мышления, утративших свою "подъемную" силу, — в их едином стремлении к поддержанию максимальной возможности связи человека со сферой бытийственного, открываемого живым словом), мифопоэтическое являет себя как творческое начало эктропической направленности, как противовес угрозе энтропического погружения в бессловесность, немоту, хаос" [Топоров 1995: 5]. В таком аспекте мифологизация и демифологизация выступают как обязательные и равнокачественные составляющие мифопоэтического.

Мифопоэтическое восприятие, в свою очередь, может пониматься "как один из основных типов человеческого мировосприятия, определённым образом структурирующих мир и предписывающих соответствующие правила поведения в этом мире, иными словами, представляющие специфическую онтологию и аксиологию (а в некоторых случаях — и праксиологию), непосредственно связанных с гносеологическими и антропологическими установками, на которых данный тип мировосприятия базируется" [Козолупенко 2009: 7]. Диалектика мифопоэтического восприятия во многом обуславливается взаимодействием процессов мифологизации и демифологизации.

Общие положения могут рассматриваться в качестве методологических установок для изучения мифологизации и демифологизации в различных гуманитарных науках. Также общими для гуманитарных наук могут быть и отдельные проблемы, так или иначе связанные с мифологизацией и демифологизацией. Например, "одной из актуальных проблем современного литературоведения является реконструкция "авторских мифов"" [Назаренко 2002]. Однако к исследованию этой проблемы могут обращаться не только литературоведы, но и философы, психологи, культурологи, лингвисты, социологи и представители других научных отраслей. В каждом конкретном случае будет доминировать определенный подход и вестись специфический анализ, но смысловое наполнение понятий "мифологизация" и "демифологизация" останется во многом приемлемым в рассмотрении происхождения, функционирования тех или иных мифологических схем, их проецирования на особенности определенного объекта изучения.

В современном литературоведении в свете проблем "Мифологизации / демифологизации" особую остроту принимают изучение сложных процессов мифологизации авторской личности и образа автора, равно как и поиски глубинной мотивации и разнообразных средств создания трансформированных представлений об участниках, событиях, фактах историко-литературного процесса. Общий вектор исследований в отмеченном аспекте все больше смещается в сторону необходимого освобождения сознания реципиента от мифологических наслоений предшествующих эпох и идеологических доктрин. Именно стремлением к пониманию происшедшего и состоявшегося путем отделения плевел от зерен — мифа от реальности — обусловлено появление научных разысканий, публикация которых влечет за собой преодоление предубеждений и установок, укоренившихся в массовом сознании. Поэтому демифологизация — необходимое и закономерное условие последующего гуманитарно-общественного развития.

Рассмотрение литературного процесса как формы бытия литературы также предполагает очищение его экзистенциальной сути от случайных напластований, часто искажающих суть происходящего. "Обычно история любви читателя к писателю, особенно при активном посредничестве литературоведов и критиков, проходит несколько стадий: сначала эйфорическое ликование после первого свидания, восторженная влюблённость, сменяющаяся пристальным вглядыванием, изучением — с неминуемым желанием всё назвать своими именами и, соответственно, упростить, приспособить к тому, что уже известно. Затем, как следствие, попытка приблизиться самым простым и доступным путём принижения, «очеловечивания» своего недавнего кумира, когда из мемуарных сундуков скрупулезно вытряхиваются все интимные подробности, анекдотичные детали, факты, которые за давностью лет уже нельзя проверить, скандальные слухи, заспинные пересуды и прочий литературно-исторический мусор. И вот уже любовь в лучшем случае обрастает снисходительной фамильярностью, а в худшем — превращается в недоумение, разочарование, от которого всего полшага до открытой неприязни. Хотя есть и верные души, до последнего сражающиеся за своего Автора, защищая его своим обожанием и от злорадства противников, и от любопытства равнодушных. А заодно и от пытливого интереса друзей-натуралистов. Со временем писатель становится схемой, набором биографических данных, библиографической справкой, россыпью цитат, неживым материалом лингвистических исследований и при этом, кажется, вопреки всему предыдущему, — мифом" [**Кочерина 2009**: 114]. Вот таковой может быть схема мифологизации личности писателя. Поэтому становятся предельно актуальными в настоящее время исследования, направленные на демифологизацию фигуры Автора, на возвращение к объективированным представлениям о создателе литературно-художественных произведений.

В конце XX — начале XXI века в литературоведении появился ряд работ, в которых проблемы мифологизации и демифологизации занимают центральное место. Н. Демина одной из первых актуализировала интерес к изучению проблем демифологизации, обратившись в диссертационном исследовании к анализу особенностей эволюции олимпийских богов на примере образа богини Артемиды в греческой поэзии архаической и классической эпох [**Демина 1987**]. Этой работой открывается довольно представительный ряд научно-литературоведческих публикаций, в которых проблемы мифологизации и демифологизации рассматриваются на конкретном текстовом материале.

Так, болгарский исследователь И. Русков обратил внимание на демифологизацию образов царства и царственности в болгарской литературе конца XIX — начала XX вв., выделив при этом произведения З. Стоянова [Русков 1997]. Особенности демифологизации образа в оригинально-жанровых произведениях китайской литературы саньвэнь¹ первой половины XX века оказались в эпицентре внимания А. Русина, который особо акцентировал внимание на десакрализации мифа [Русин 2001].

В схожем ключе выполнена работа Б. Кондакова, который на примере творчества М. Салтыкова-Щедрина рассмотрел особенности взаимодействия процессов мифологизации и демифологизации. В наиболее значительных произведениях М. Салтыкова-Щедрина ("История одного города", "Господа Головлевы" и других) исследователь находит "демифологизацию, разрушение создаваемых культурой мифов" [Кондаков 1993: 16]. При этом обнаруживается парадоксальная связь между процессами мифологизации и демифологизации. По сути, демифологизация М. Салтыковым-Щедриным русской культуры приводит к созданию квазимифологических текстов.

Можно признать устойчивым интерес к вопросам мифологизации / демифологизации в контексте воплощения исторического материала в произведениях конкретных писателей. Так, освещение общих свойств демифологизации исторического прошлого в творчестве Т. Шевченко составило ядро статьи О. Забужко [Забужко 1990]. Определению роли малой русской прозы 1990-х годов в разрушении советской мифологизированной системы идеологии посвятила статью М. Галина [Галина 1997]. Демифологизации исторического прошлого Украины в национальной модернистской литературе как одной из главных черт рецепции культурной старины посвящена статья С. Бабич [Бабич 2002].

Отдельный пласт составляют работы, авторы которых детально рассматривают вопросы мифологизации / демифологизации на примерах исторических фактов и их художественной интерпретации в исторической прозе. К таковым можно отнести публикации А. Красноваса [Красновас 1988], Т. Мондена [Monden 1996], Н. Бассель [Бассель 2001], Л. Липской [Липская 2001], Т. Вилисовой [Вилисова 2006] и других.

¹ "Такие эссеистские сочинения теперь называют в Китае саньвэнь (букв. — свободная проза). Она в конечном счете поглотила и те жанры, в которых господствовал пьаньвэнь, но это случилось много позже. Саньвэнь — свободный стиль, без обязательного смыслового параллелизма и ритмического — по структуре фразы" [Желуховцев и др. 1984: 107].

Особой важностью обладают работы, в которых анализируется специфика взаимодействия мифологизации и демифологизации на примере конкретных писательских личностей. Так, О. Проскурин поведаль об истинном и мнимом в облике А. Измайлова [**Проскурин 1993**], В. Кошелев обратился к вопросам демифологизации образа А. Фета в современном литературно-общественном сознании [**Кошелев 2002**], Р. Николова — образа Пушкина в произведениях А. Битова и Ю. Дружникова [**Николова 2004; Николова 2005**]. Подобные работы, предоставляющие частный материал, способны содействовать построению общетеоретических концепций и установлению закономерного характера тех или иных изменений как в историко-литературном процессе, так и в его восприятии общественным сознанием.

Начало мифологизации писательской личности часто закладывается в пределах литературной критики. Это связано с отсутствием достоверной информации, вольным обращением с документами, субъективно-импрессионистической интерпретацией фактов, с низким уровнем культуры цитирования. Процессам мифологизации писательской личности способствует частое и неоправданное использование литературно-критических штампов и обобщений-клише. К примеру, фраза "Все мы знаем, как начинал Иванов. Известны отклики выдающихся современников на его раннее творчество" [**Болычев 2009**: 120] не подкреплена ни перечнем имен, ни ссылками на опубликованные источники. Все это приводит к свободному и мало аргументированному толкованию как отдельных событий и литературных явлений, так и личности писателя вообще, а в итоге — к мифологизации.

Обратим внимание на еще один момент, который в отношениях мифологизации / демифологизации писательской личности можно классифицировать в качестве одно из ключевых. На этот момент обратил внимание К. Чуковский, когда одним из первых попытался положить начало демифологизации личности М. Горького в статье "Две души Горького" (1924): "Потому-то, изучая писателя, я всегда ставил себе задачей подметить те стороны его дарования, *которых он сам не замечает в себе*, ибо только инстинктивное и подсознательное является подлинной основой таланта. Критик лишь тогда имеет право верить девизам, которые провозглашает художник, когда девизы эти гармонируют с бессознательными методами его творчества, с его стилем, его ритмами и проч." [**Чуковский 1990**: 375]. Вскрыть бессознательные черты, воплощенные в созданных произведениях, означает провести демифологизацию (а, возможно, развенчать и автомифологизацию) личности писателя.

Преодолению мифологизации и автомифологизации писательской личности может также способствовать путь сопоставления информации из различных источников, когда представления о жизни и творчестве писателя поддаются объективации.

В свою очередь, для демифологизации писательской личности опасны зависимость от конъюнктурной переоценки литературно-художественных достижений того или иного автора, от социально-идеологических требований конкретного момента общественно-культурной жизни. Демифологизация требует в позиции исследователя присутствие максимальной искренности и ответственности.

Критически-объективированное и аналитическое разрушение одной мифологизированной системы не только не противоречит созданию новой, но и выступает едва ли не обязательным условием в таком процессе. Каждая последующая демифологизация становится, по сути, новым вариантом мифологизации. Кажущаяся непреодолимость проблемы требует построения максимально возможной объективированной и аргументированной системы доказательств, их основательной интерпретации. Это, в свою очередь, будет побуждать к поискам новых аргументов или к убедительной трактовке уже имеющихся. Конечные результаты, приводящие к мифологизации или демифологизации, во многом будут зависеть от установок и задач, которыми руководствуется исследователь в ходе

Литература

Бабич 2002 — *Бабич С.* Діалектика "порожнього місця" : Рецепція культурної давнини в українському модернізмі // Слово і час. — Київ, 2002. — № 6. — С. 8-15.

Бабич 2002 — *Бассель Н.* Проблемы мифологизации и демифологизации в современном историческом романе // Труды Русского исследовательского центра в Эстонии. — Таллинн, 2001. — Вып. 1. — С. 151-163.

Болычев 2009 — *Болычев И.* Портрет без сходства // Литературная учеба. — 2009. — № 1 (январь-февраль). — С. 119-131.

Бультман 1994 — *Бультман Р.* Новый Завет и мифология // Социально-политическое измерение христианства. — М. : Наука, 1994. — С. 302-339. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/bibliologia/Article/bultm.php

Вилисова 2006 — *Вилисова Т. Г.* Исторические романы Стефана Гейма "Книга царя Давида", "Агасфер" : демифологизация истории и историческая рефлексия // Филологические заметки. — Пермь и др., 2006. — Вып. 4. Ч. 1. — С. 223-231.

Галина 1997 — *Галина М.* Литература ночного зрения : Малая проза как разрушитель мифологической системы // Вопросы литературы. — М., 1997. — Вып. 5. — С. 3-21.

Демина 1987 — *Демина Н. А.* Проблема демифологизации олимпийских богов : (К эволюции образа богини Артемиды в греч. поэзии архаич. и клас. эпох) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / МГУ им. М. В. Ломоносова. — М., 1987. — 20 с.

Желоховцев и др. 1984 — *Желоховцев А. Н., Лисевич И. С., Рифтин Б. Л., Соколова И. И., Сухоруков В. Т., Черкасский Л. Е., Эйдлин Л. З.* Философская проза: [Китайская литература III—XIII вв.] // История всемирной литературы: В 8 томах / АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. — М.: Наука, 1983-1994. — Т. 2. — 1984. — С. 107—109.

Забужко 1990 — *Забужко О.* Деміфологізація історії // Слово і час. — Київ, 1990. — № 3. — С. 36-40.

Козолупенко 2009 — *Козолупенко Д. П.* Анализ мифопоэтического восприятия : автореф. дис. ... докт. философ. н. / Ин-т философии РАН. — М., 2009. — 44 с.

Кондаков 1993 — *Кондаков Б. В.* "Демифологизация" русской культуры в творчестве М. Е. Салтыкова-Щедрина // Типология литературного процесса и творческая индивидуальность писателя. — Пермь : Изд. ПГУ, 1993. — С. 13-22.

Кочерина 2009 — *Кочерина С.* Миф о Георгии Иванове // Литературная учеба. — 2009. — № 1 (январь-февраль). — С. 114-118.

Кошелев 2002 — *Кошелев В. А.* Афанасий Фет как забытый писатель // Забытые и второстепенные писатели XVII-XIX веков как явление европейской культурной жизни. — Псков, 2002. — Т. 2. — С. 87-94.

Красновас 1988 — *Красновас А.* Мифы и реальность : (О третьей книге романа Й. Авижюса "Потерянный кров") // Литва литературная. — Вильнюс, 1988. — № 3. — С. 106-120.

Липская 2001 — *Липская Л. И.* Демифологизация вечного города : Жюльен Грак "Вокруг семи холмов" // Филологический дискурс. — Тюмень, 2001. — Вып. 2. — С. 183-188.

Назаренко 2002 — Назаренко М. Мифопоэтика М. Е. Салтыкова-Щедрина ("История одного города", "Господа Головлевы", "Сказки"). — К., 2002. — Режим доступа: http://az.lib.ru/s/saltykow_m_e/text_0278.shtml

Николова 2004 — *Николова Р.* Новый код прочтения А. С. Пушкина в исследовании А. Битова "Предположение жить. 1836 год" // Художественная литература. — Мурманск, 2004. — Т. 1. — С. 37-41.

Николова 2005 — *Николова Р.* Демифологизация А.С. Пушкина — одна из самых важных задач творчества писателя Юрия Дружникова // Преемственность разных ступеней системы образования. — Мурманск, 2005. — Т. 3. — С. 61-66.

Проскурин 1993 — *Проскурин О.* "Писатель не для дам"? : К демифологизации расхожих историко-литературных представлений // Новое литературное обозрение. — М., 1993. — № 2. — С. 210-213.

Русин 2001 — *Русин А. Н.* Демифологизация образа в произведениях санъвэнь (первая половина XX в.) // Изв. Вост. ин-та Дальневост. гос. ун-та = Proceed. of the Inst. of Oriental Studies. — Владивосток, 2001. — № 6. — С. 145-152.

Русков 1997 — *Русков И.* Парадоксы на националната емблематика // Страница. — Пловдив, 1997. — № 1. — С. 45-56.

Топоров 1995 — *Топоров В. Н.* Миф. Ритуал. Символ. Образ : Исследования в области мифопоэтического : Избранное. — М. : Прогресс-Культура, 1995. — 623 с.

Чуковский 1990 — *Чуковский К.* Две души М. Горького // Чуковский К. Соч. в 2 т. — Т. 2 : Критические рассказы. — М. : Правда, 1990. — С. 335-389.

Monden 1996 — *Monden T.* An attempt to demythologise the post-war history in Britain // Osaka keidai ronshu. — 1996. — Vol. 46, N 6. — С. 191-215.

Міфологізація та деміфологізація особистості письменника

У статті досліджуються складні теоретичні проблеми, які пов'язані з процесами міфологізації / деміфологізації авторського іміджу, мотиваціями і засобами створення трансформованих уявлень про особистість письменника.

Ключові слова: міфологізація, деміфологізація, особистість письменника.

Mitologizacja i demitologizacja osoby pisarza

Niniejszy artykuł bada skomplikowane teoretyczne problemy, związane z procesami mitologizacji / demitologizacji odautorskiego imidżu, oraz motywacjami i środkami tworzenia transformowanych pojęć o osobowości pisarza.

Słowa kluczowe: mitologizacja, demitologizacja, osobowość pisarza.

Для заміток

Зміст

Міжнародний Інтеграційний проєкт для студентів, магістрантів і аспірантів «Школа відкритого розуму»	3
O wadze interdyscyplinarnej i transkulturowej dysputy Zamiast wprowadzenia	5

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ PROBLEMY OGÓLNE

<i>Mateusz Kowalski</i> O PODSTAWACH POZNANIA HISTORYCZNEGO (MIĘDZY HISTORIĄ A MITEM CZASU Z RELACJONISTYCZNO-ANTROPOCENTRYCZNEGO PUNKTU WIDZENIA)	9
<i>Michał Łuczyński</i> MITY I UPZEDZENIA W NAUCE: NA PRZYKŁADZIE DYSKURSU O POGAŃSTWIE SŁOWIAN	23
<i>Barbara Wileńska</i> MIT ŚWIADOMEGO MODELOWANIA PROCESÓW MYŚLOWYCH W TEORII NLP	32
<i>Aleksandra Piotrowska</i> DZIAŁALNOŚĆ MUZYCZNA A DZIAŁALNOŚĆ JĘZYKOWA. MITY MUZYKOLOGICZNE	38
<i>Arkadiusz Borowiec</i> OSOBLIWOŚCI LUDZKIEJ ZMYSŁOWOŚCI	47

ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА PROBLEMY JĘZYKOZNAWSTWA

<i>Katarzyna Nobis-Wlazło</i> ILOŚCIOWOŚĆ JAKO NOMINATYWNA KATEGORIA	52
<i>Barbara Wileńska</i> MIT NIESAMODZIELNOŚCI ZNACZENIA LEKSYKALNEGO TZW. «SŁUŻEBNYCH» CZĘŚCI MOWY	59
<i>Иоанна Дзбиковска</i> КОРРЕЛЯЦІЯ РУССКИХ И ПОЛЬСКИХ ФРАЗЕМОВ С ГЛАГОЛЬНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ ДАТЬ И ПРИНЯТЬ	64
<i>Алиция Лясковска</i> СВОЕОБРАЗИЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ЖАРГОНА И СЛЕНГА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	70

<i>Збигнев Кмець</i>	
РЕФЕРЕНТ НОВОСТНОГО ТЕКСТА: «РАЗВИТИЕ СОБЫТИЙ» ИЛИ «РАЗВИТИЕ НОВОСТЕЙ»?	78
<i>Magdalena Czarneska</i>	
JĘZYKOWA DYSKRYMINACJA KOBIET	85
<i>Анна Вуйцик</i>	
МЕЖДУ МИФОМ И ФАКТОМ – ЯЗЫКОВАЯ МАНИПУЛЯЦИЯ В РОССИЙСКОЙ И ПОЛЬСКОЙ РЕКЛАМЕ	91
<i>Моника Белян</i>	
ФОНЕТИЧЕСКОЕ И ГРАФИЧЕСКОЕ ОСВОЕНИЕ ЗАИМСТВОВАНИЙ В СФЕРЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	101
<i>Катажина Авдей</i>	
ТИПИЧНЫЕ ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОШИБКИ ПОЛЯКОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА, ОБУСЛОВЛЕННЫЕ ВЛИЯНИЕМ ПОЛЬСКОЙ ФОНЕТИКИ	107
ПРОБЛЕМИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА PROBLEMY LITERATUROZNAWSTWA	
<i>Марина Волощук</i>	
Остранение как средство создания авторского мифа (на примере повести Л. Н. Толстого «Холстомер»).....	114
<i>Дария Хохель</i>	
Авторская интерпретация мифологемы «Ветер» (по рассказу Р. Брэдбери «Ветер»).....	124
ПРОБЛЕМИ ІСТОРІИ PROBLEMY HISTORII	
<i>Павел Клицинский</i>	
Приемы и средства формирования «образа врага» в прессе воюющих государств периода Первой мировой войны	133
<i>Інна Ісакова</i>	
Державна політика в контексті національно-культурного життя українців Російської Федерації 20-30-х рр. ХХ ст.	140

**ПРОБЛЕМИ ПОЛІТОЛОГІЇ І СОЦІОЛОГІЇ
PROBLEMY POLITOLOGII I SOCJOLOGII**

<i>Aneta Nasternak</i> CO Z TYM KOŃCEM?	146
<i>Алина Медная</i> МИФЫ О БОГАТСТВЕ И УСПЕХЕ СЕВАСТОПОЛЬЦЕВ 21 ВЕКА.....	154
<i>Aneta Nasternak</i> STEREOTYPU, ICH ROLA I ZNACZENIE W ŻYCIU SPOŁECZNYM.....	160
<i>Monika Łuczńska</i> STEREOTYP STUDENTA W SPOŁECZEŃSTWIE POLSKIM.....	166
<i>Sylvia Berus</i> STEREOTYP HOMOSEKSUALISTY W KATOLICKIM SPOŁECZEŃSTWIE POLSKI.....	171
<i>Ewelina Kaleta</i> OBRAZ LESBIJKI W OCZACH POLAKÓW	177

**ГОСТІ
ПРАЦІ ВИКЛАДАЧІВ**

**GOŚCIE
PRACE WYKŁADOWCÓW**

<i>Oleg Leszczak</i> MITY JĘZYKOWE I MITY O JĘZYKU, W TYM LINGWISTYCZNE	187
<i>Михаил Лабайчук</i> СЕМИОТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА СТЕРЕОТИПА.....	207
<i>Ryszard Stefański</i> PARADOKSY WOLNOŚCI.....	212
<i>Александр Волковинский</i> Мифологизация и демифологизация личности писателя.....	219

Наукове видання

ШКОЛА ВІДКРИТОГО РОЗУМУ – SZKOŁA OTWARTEGO UMYŚLU

Том 1

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ МІФИ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ В НАУЦІ,
ОСВІТІ ТА СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ**

Матеріали I-го та II-го міжнародних семінарів

Редактор *Н.Г.Пянковська*
Комп'ютерна верстка *В.О.Фаріон*

Підписано до друку _____.2009 р. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум.друк.арк. 13,49. Обл. вид. арк. 12,94.
Тираж _____ пр. Зам. №_____.

Видавництво «Аксіома»
(свідоцтво ДК №1808 від 26.05.2004 р.)
м. Кам'янець-Подільський, а/с 8, 32300
Тел./факс: (03849) 3-90-06

Надруковано в друкарні ПП «Аксіома»
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300